

VIGILIA

2001/9

LUKÁCS JÁNOS: **A magyar katolikusok és a zsidókérdés**
PAUL POUPARD: **Kereszténység és kultúra**
JOSEPH RATZINGER: **Ábrahám öröksége**
FRIVALDSZKY JÁNOS: **A természetjog változásai korunkban**

MOHÁS LÍVIA: **Jessze fája (regényrészlet)**
Albert Zsuzsa és Határ Győző versei
TANDORI DEZSŐ: **In memoriam P. J.**

Beszélgetés Tomáš Halíkkal

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Mit ér a szó?	641
PAUL POUPARD:	Kereszténység és kultúra (<i>Martonyi Éva fordítása</i>)	642
PAUL RICEOUR:	Taizé vonzása (<i>Bálint Anna fordítása</i>)	646
LUKÁCS JÁNOS:	A magyar katolikusok és a zsidókérdés	649
JOSEPH RATZINGER:	Ábrahám öröksége (<i>Szabó Zsuzsanna fordítása</i>)	663
DAVID ROSEN:	A pápa izraeli látogatásának hatása (<i>Kató Eszter fordítása</i>)	666
FRIVALDSZKY JÁNOS:	A természetjog változásai korunkban (<i>I. rész</i>)	671
BÖGRE ZSUZSANNA:	Életutak (<i>I. rész</i>)	682

SZÉPÍRÁS

TANDORI DEZSŐ:	Im mem. P. J. (<i>I. rész</i>)	689
ALBERT ZSUZSA:	Feltámadás; Szébb a szépnél, Újra meg újra (<i>versek</i>)	692
MOHÁS LÍVIA:	Jessze fája (<i>regény; részlet</i>)	695
HATÁR GYŐZŐ:	Odaveszett lélek; Fehér tarisznya (<i>versek</i>)	703

BESZÉLGETÉS

JAN JANDOUREK:	Tomáš Halíkkal (<i>Beke Márton fordítása</i>)	705
----------------	---	-----

KRITIKA

VARGA ZSUZSANNA:	Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története	713
------------------	---	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	716
---	-----

Mit ér a szó?

A szavak-képek egyre sűrűsödő záporába kerültünk. A folyamat, úgy látszik, tartós és visszafordíthatatlan. Kérve-kéretlenül zuhog-nak ránk a szavak: a hírek-információk-kérdések zaja egyre jobban átáztatja, fellazítja, szétzilálja belső világunkat. Nemigen maradt már helye és ideje bennünk a csöndnek. Kéregetők és reklámok szólítanak le lépten-nyomon az utcán, mobilcsörgések törik meg percenként a legmeghittebb beszélgetéseket is.

Mi magunk is egyre könnyebben dobálózunk a szavakkal. Pillanatnyi ötleteinket, érzelmeinket időtlen jelenként tesszük közzé. Dús fantáziával festjük át szavainkkal az elmúlt eseményeket, folyton változó kedélyállapotunk szerint. A jövőről pedig hangzatos ígéretek röpködnek a levegőben. Ha lefordítjuk őket, nem egyebek, mint mostani hangulatunk feldíszített, a valóságtól elrugaszkodott, meggondolatlan kifejezései.

Mit ér a szó versemben, kérdezte Radnóti Miklós. Mit ér a szó az életünkben? Elszálló, megbízhatatlan, röpké tünetény, amelyet egyikünk sem vesz komolyan: sem az, aki kimondja, sem az, aki hallgatja? Adyval szólva, perc-emberkék kora lett a miénk. Mi lesz a szavainkkal? Mi lesz velünk, szóból értőnek, szókimondónak, elvben szavatartónak alkotott emberekkel?

A nyelvészek súlyuk, valóságtartalmuk, kötelező érvényük, teremítő erejük szerint osztályozzák a szavakat. Hiszen vannak olyan alkalmak, amelyek hatalmasra növelik egy-egy szó súlyát. A nyilvános életben szerződéskötésekkor, kinevezésekkor, kitüntetésekkel nagysúlyú, valóságot teremítő, tartósan kötelező szavak hangoznak el. Az ember személyes élete sem nélkülözheti az ilyen szavakat. Akár négy szemközti vallomásban mondják ki őket, két személy benső titkaként, akár nyilvános formában, például esküvő, papszentelés, szerzetesi fogadalom alkalmával.

Egyszersmindenkorra, örökre, holtomiglan-holtodiglan, végérvényesen. Az ilyen szavak fölébe emelik kimondójukat a pillanatnak, időtlenné teszik az időben bukdácsoló, bizonytalan léptű vándor szavá szilárdított elhatározását. Csak így tudja elkötelezni magát az ember, felmagasodva önmaga fölé. „Örök hűséggel szeretlek téged”, hangzik felénk minduntalan a kinyilatkoztatásból Isten vallomása. Egyre gyorsabban változó korunk viszont az új fölfedezések, kalandok mámorában él, a hűséget törölte szótárából. Adyt folytatva: dáridózni lehet a percnyi létben is, de embe-rül élni, tartósan boldogulni csak az tud, aki életének változó hullámzásai közt szóval-szívvvel elkötelezetten tanulja az isteni — mert feltétlen és örök szeretetű — hűséget.

Kereszténység és kultúra

PAUL POUPARD

Született 1930-ban. Francia bíboros, a Kultúra Pápai Tanácsának elnöke. Beszéde a Pázmány Péter Katolikus Egyetem díszdoktorává avatása alkalmából hangzott el Budapesten, 2001. március 1-jén.

Mélyen megindít az az alkalom, mely arra érdemesített, hogy az Önök fiatal egyetemének vendége lehetek mint a Kultúra Pápai Tanácsának elnöke, illetve engedelmeükkel úgy is, mint annak a párizsi Institut Catholique-nak Rector Emeritusa, ahol egykoron örömmel fogadhattam Magyarországról fiatal hallgatókat, s akik mára az egyház felelős beosztásaiba emelkedtek.

Ügyszintén örömmel töltött el az a tény, hogy szülőfaluamban, Aurillac-ban, mint II. János Pál pápa személyes küldötte elnökölhettem annak a Szilveszter pápának ezredévi ünnepségein, aki létrehívta Magyarország egyházmegyéit és egyházi hierarchiáját, valamint aki értékes koronát küldött Szent István királynak. Nemkülönbön örömömre szolgált, hogy részt vehettem a római jubileumi ünnepségeken, mely az Önök hazája számára kettős jelentéssel bír: egyrészt megemlékeztünk Krisztus születéséről, másrészt pedig a magyar állam Szent István király által történt megalapításáról. Ez az ezer esztendő dicső és fájdalmas percek egyaránt hozott, s hozzájárult számos drámai, festészeti, szobrászati, építészeti, irodalmi és zenei mű megszületéséhez, mégpedig a kultúra és a hit olyasféle ragyogóan termékeny szimbiózisában, mely éppen az Önök egyszerre európai és keresztény identitását képezi.

Ki kell fejeznem Önöknek azt az Örömet, amely a Budapest szívében működő még fiatal és máris ígéretes katolikus egyetem alapításakor töltött el, valamint azt a büszkeséget, amely az Önök egyetemi családjába való fölvételkor, vagyis a tiszteletbeli doktori cím átvételekor ma szívemet átjárja.

Az Önök katolikus egyeteme tehát ilyesfajta keretek között teljesíti kulturális küldetését.

A Kelet és a Nyugat keresztveződésében az Önök kettős kulturális és spirituális öröksége valódi hidat képez azon egység felé, amelyre áhítoznak, s törekednek az európai népek. Az új évezred küszöbén az utak találkozásánál elhelyezkedő Európa arra vágyik, hogy helyükre kerüljenek végre azok a dimenziók, melyek voltaképpen földrajzi és történelmi adottságok. Ahhoz, hogy ez sikerüljön, rá kell találnia a közjónak a nemzetállamok javánál tágasabb értelmére, amely nélkülözhetetlen egységbe fűzi a regionális részérdekeket és az egyes nemzeti identitásokat, valamint összekapcsolja a saját nemzeti kultúra preferenciáját ugyanazon nagy család egyéb összetevői iránt megnyilvánuló tisztelettel. A katolikus egyetemnek az a hivatása, hogy miközben maga is re-

szese a már eddig is hosszú és gazdag történelemnek, ezeket az igencsak különböző összetevőket társítja.

A kereszténység, miközben a görög-római civilizáció javát közvetíti, a nemzeti értékek iránti tisztelete révén ennek a kulturális identitásnak olyan olvasztótégelyévé vált, melyet a népek nélküle sohasem hozhattak volna létre. Egyszerre vetette meg a közös európai civilizáció alapját és szilárdította meg minden egyes nép saját identitását. Nemkülönben képez élő kapcsot is, amely a nemzeti különbségeket, azok teljes tiszteletben tartása mellett, egysebbe forrasztja. Éppen ezt az egyensúlyt kell a katolikus egyetemnek előmozdítania, mint a közösségi nagy együttlétben élő népek közötti harmónia föltételét. Európa identitásáról van szó. Maholnap a brüsszeli üzletemberek Európája az euróval még nem lesz Európa, s még kevésbé volt valódi Európa a múltban Jalta politikai Európája. Csak európai Európa létezik, mely a latin Nyugat és a bizánci Kelet együttes örökségét hordozza. Az új évezred küszöbén kizárólag ennek az alapvető egységnek termékeny fölelevenítése teremti meg Európa kisugárzó teljességét. Európának ez a víziója korántsem utópia, hanem olyan ideál, amely a Krisztust inspiráló Szentlélek pünkösdi univerzalizmusának teljesértékű humanizmusához tartozik. Az európai emberek tudatát nemegyszer a megosztottság árnyékolta be, olyannyira, hogy elfelejtették, mi köti össze őket: alapvető összetartozásuk. A jelenlegi történelmi pillanatban a kegyelmek kairoszában, a kegyelem állapotában, jelentésektől és feladatoktól gazdagon, kihívások és reménységek terhe alatt Krisztus bennünket megszabadító szeretetének terve olyan fölhívásként zeng, mely a keresztények teremtő szabadságára szólít, hogy fölragyogjon az új Európa a maga lényegi, spirituális dimenziójában. A kereszténység modellezte Európát, az Evangélium pedig eltörölhetetlen jegyet hagyott az európai ember identitásán. Az európaiak olyan közösséget alkotnak, mely a saját hagyományában gyökerezik, s amelyben az Evangéliumnak meghatározó szerep jut, még az egyéb spirituális mozgalmak körében is. A kereszténység fölvétele olyan ténynek bizonyult, hogy az évszázadok folyamán bekövetkező konfliktusok, az ezzel a hagyománnyal éles ellentétben álló törekvések is mindenkori a kereszténységhez viszonyítva határozták meg magukat.

Isten Fiának megtestesülése, az Öröklét azaz időbelivé válása alapvetően meghatározta Európa kultúráját, s úgy irányítja az ember és a történelem sajátos látásmódját, hogy megnyitja számukra az öröklét perspektíváit. Az európai ember, homályosan ugyan, de tudatában van annak, hogy isteni szikrát hordoz magában: az öröklétet kapta hivatásul. Krisztus üzenete föltárja számára, hogy Isten a Szeretet, és hogy ő maga is az ő képmására lett teremtve. Az európai kulturális örökséget a személy fogalma határozza meg: emberen nem valamit, hanem valakit értünk, aki Isten gyermeke, a hozzá hasonlóknak testvére, s aki szabad, felelős,

értelmes, szeretni képes. Ez a kivételes viszonyulás Isten és ember között irányítja a teljes egyéni és közösségi életet. A halál és az élet új értelmet nyert a megtestesült Ige által: az ember az Öröklétre teremtett. Személyes kiteljesedése nem pusztán nem-halandóság, hanem teljes átalakulás, föltámadás, megdicsőülés. Egyes filozófiai iskoláktól különbözően a kereszténység sohasem becsülte le a halál drámai jellegét: az ember vagy üdvözülni, vagy elkárhozódik, ám Krisztus révén a halál nonszensz volta átalakul, mégpedig olyan úttá, mely az Öröklétbe vezet. Az európai kultúrát is a választás spiritualitása jellemzi: az ember ebben az életben választja meg, mi akar lenni az örök életben.

A kétezredik esztendő történelmi fordulóján a katolikus egyetemnek az a hivatása, hogy mindezt ismét az ember emlékezetébe idézze. Az európai ember különösen akkor kutatja aggodalommal saját gyökereit, amikor súlyos zavarok lényegesen eltorzítják arcát, amikor népek ébrednek saját identitásuk tudatára, illetve amikor totalitárius ideológiák kovácsolta erőszakolt szövetségek bomlanak alkotóelemeikre. Ilyenkor intuitív módon ébred rá arra, hogy identitása továtűnhet, s megtagasztatja azt a zavarba ejtő érzelmet, hogy elveszítheti lelkét. A keresztény hagyomány voltaképpen Európa anamnézise, titokzatos jelenléte pedig a nyelvek és a gondolkodásmódok különbözőségében azt a szülőházat testesíti meg, melyben a személyi és közösségi identitás megerősödik és megújul, s amely az új Európa, a nemzetek titokzatos közössége számára előre jelzi az új Pünkösddöt. A katolikus egyetem egyrészt örökséget hagyományoz, másrészt jövőt tár föl.

Az európai keresztény kultúrát gyakorta a modernitással szembenállónak tekintették. Igaz ugyan, hogy a modernitás bizonyos ismérvei a kereszténységgel való nyílt szembenállás során alakultak ki, s hogy ezek a konfliktusok mély és maradandó sebeket hagytak a történelmen. Az a válság, melyet a modernitás a saját fejlődésével idézett elő — s melyet siettetett azon rendszerek bukása, melyek Isten és az egyház elleni bajnokokként léptek fel —, súlyos következményekkel járhat Európára és a világra nézve. A modernitás jogtalanul kobzott és torzított el számos evangéliumi értéket, tett nevetségessé keresztény gondolatokat annak érdekében, hogy szembeállítsa őket az egyházzal: a tudományos és technikai kreativitást, az egyéni, a társadalmi és a politikai emberi jogokat, a szabadság szellemét, a benső világ sérthetetlenségét, a jogállamiságot, a demokráciát, a szolidaritást. Mindezen értékek a kereszténység kebelében látták meg a napvilágot, még ha később a kereszténység ellenében használták is föl őket. Az európai kulturális örökségnek módjában áll a kontinens valamennyi polgárának új, az egyének, a közösségek és a nemzetek közötti szövetséget kínálni föl. Szövetséget emberről, világról, Istenről tanúságot tévő igazság és szabadság között. Isten transzcendenciája pedig Jézus Krisztusban, a szabad ember mintaképében emberi arcot öltött. Az

Önök küldetése az, hogy a tudás minden területén, termékeny és igényes inter- és multidiszciplináris párbeszédben őt képviseljék.

A kereszténység korántsem ideológia. Az egység és a sokszínűség forrásaként az európai kulturális örökség táptalaját képezi, illetve megtermékenyíti az olyan népek kulturális zsenijét, melyek képesek voltak az évszázadok folyamán saját, önálló történelmüket megírni anélkül, hogy leváltak volna a közös törzsről. A kereszténység anélkül egyesít, hogy uniformizálna. Szolidáris egyénekből álló közösséget formál anélkül, hogy elszemélytelenítene őket. A közelmúlt és a jelenkor egyaránt arra figyelmeztet, hogy a gyökerek elfeledése és az emlékezetkiesés veszélybe sodorhatja a kontinens törekény egyensúlyát.

Keresztény emlékezet

A katolikus egyetem felelős a keresztény emlékezetért. A kérdés, melyet II. János Pál pápa intézett Franciaországhoz: egyház legidősebb leánya, hű vagy-e megkeresztelkedéskor tett ígéreteidhez? — egész Európához szól. Az európai ember — miközben felelős a keresztény emlékezetért, mely lényegét adja — a válaszúthoz érve elfogadhatja vagy visszautasíthatja, gazdagíthatja vagy kiforgathatja a keresztény emlékezetet. Egy tragikus század után, melyet az egyaránt ateista náciizmus és marxizmus-leninizmus tartósan megbélyegzett, már nem lehetnek illúzióink: Európa az Atlanti-óceántól az Urálig valóságos elkereszténytelenedést él át. Az újrakezdet jelei idővel bizonyára megsokszorozódnak, de egyelőre alig láthatók. Azok a népek, melyek újra fölfedezik a vallásszabadság áldásait, nincsenek védve az alattomos szekularizáció gonosztetteitől, a szekularizmus sodrától. Egész Európának szüksége van arra, hogy kitörjön az istenfeledésből, és hogy újra meglegye ezeréves létének alapvető lényegét.

Mindazonáltal Európa még a legkevésbé keresztény pillanataiban is megőrzi Isten jelenlétének értelmét, mely megővta belső azonosságát az azt veszélyeztető totalitárius rendszerrel szemben. Az evangélium nem alkalmi vagy felületes hatással volt Európára. Megmintázta Európa arcképét, és összegezte a kultúrákat. Megtisztította, megtermékenyítette és jellegzetes egésszé kapcsolta őket össze, mely kultúrájával és filozófiai gondolkodásával továbbra is jelentős hatást gyakorol a történelem menetére. Dinamizmusának okát kétségkívül ebben a többre való törekvésben, ebben a közvetlen horizontot túlszárnyalni akarásban, ebben a Végtelen felé nyitottságban kell keresnünk, mely az evangéliumi forrásból táplálkozó kultúrának azt a képességet nyújtja, hogy asszimilálni képes az idegen filozófiai és kulturális áramlatokat, hogy általuk is saját örökségét gazdagítsa. A keresztény Európa létezik. Mi, Krisztussal, mindannyian a polgárai vagyunk. Önök az örökösök. Legyenek hát építőivé, és ne féljenek néhanapján egy erősen szekularizált kultúra árjával szemben haladni.

Martonyi Éva fordítása

PAUL RICOEUR

Taizé vonzása

Született 1913-ban. Francia filozófus, irodalomtudós. Évek óta rendszeresen visszatér Taizébe. A tavalyi Nagyhét során folytatott beszélgetésben a visszatérés okairól beszél.

Mit keresek Taizében? Talán azt mondhatnám, legbensőbb hitem megtapasztalását, pontosabban azt, hogy mi köze a vallásnak a jó-sághoz. Bizonyos fokig a keresztény hagyomány megfedkezett erről. Beszűkült a gondolkodásmódunk, kizárólag a bűnre és a gonoszra összpontosítunk. Nem szeretném alábecsülni ezt a problémát, mely évtizedekig erősen foglalkoztatott, de meg kell hogy erősítsem, bármilyen radikális legyen is a gonosz, nem olyan mélységes, mint a jószág. És ha a vallásnak, vallásoknak értelme van, akkor az pontosan az, hogy felszabadítsa az emberben a jószágot, és megkeresse még ott is, ahol teljesen el van temetve. Itt Taizében megtapasztalom a kiáradó jószágot a testvérek közösségi életében, nyugodt és tapintatos vendégfogadásukban és az imádságban. Fiatalok ezreit látom, akik nem fogalmakban beszélnek jóról és rosszról, Istentől, kegyelemről, Jézus Krisztusról, hanem akikben alapvető vágyakozás él a jószág iránt.

A liturgia nyelve

Elárasztanak bennünket a szavak, a viták, a virtuális világ támadásai, melyek ma egyfajta homályos, fényt elnyelő zónát teremtenek. De a jószág mélyebb a legnagyobb gonoszánál is. Fel kell szabadítanunk ennek a bizonyosságát, és nyelvet kell adnunk neki. Itt Taizében nem a filozófia és nem is a teológia nyelvét beszélik, hanem a liturgia nyelvét. És számomra a liturgia nem pusztán cselekvés, hanem gondolkodásmód is. A liturgia rejtett, diszkrét teológiáját a következő gondolattal foglalhatjuk össze: „Az imádság törvénye a hit törvénye”.

A visszautasítástól a tanúságtételig

Úgy mondanám, hogy a bűn kérdését kiszorította a középpontból egy másik, talán még fontosabb kérdés — az értelem és az értelmetlenség, az abszurdum kérdése. (...) Olyan civilizáció örökösei vagyunk, amely hatásosan megölte Istent; vagyis az abszurditást és az értelmetlenséget az értelem fölé helyezte. Mindez mélységes tiltakozást vált ki. A tiltakozás szót használok, ami igen közel áll a tanúságtételhez. Azt mondanám, hogy most a tanúságtétel következik a tiltakozásból, annak tanúsítása, hogy nem a semmié, az abszurdé, a halálé az utolsó szó. Ide kapcsolódik a jószág kérdése, mert a jószág nem csupán a gonoszra való válasz, hanem egyben az értelmetlenségre adott válasz is. A tiltakozás (latinul protestálás) szóban benne rejlik a latin testis, tanú szó. Az ember protestál, mielőtt tanúskodni, testamentumot adni képes. Taizében megtapasztalható a visszautasítástól a tanúságtétel felé vezető út, és ez az út az imádság törvénye, a hit törvénye mentén vezet. A tiltakozás negatív mozdulat, a nemre nemmel válaszolsz. Igent kell mondanod az igenre. A tiltakozás oldaláról egyszerre átbillenünk a tanú oldalára. És azt hiszem, ez az imádságban va-

lósul meg. Ma reggel mélyen megérintett az éneklés, azok a megszólító imádságok: „Ó, Krisztus”. Másként mondva, most nem a szokásos módon, leíró vagy előíró formában imádkoztunk, hanem buzdítva, ujjongva. És azt hiszem, valóban a jóság a legalapvetőbb himnusz.

Ki mutat jót nekünk?

Nagyon szeretem a boldogság szót. Hosszú ideig úgy gondoltam, vagy túl egyszerű, vagy túl nehéz a boldogságról beszélni. Aztán túljutottam kétségeimen, pontosabban elmélyültem bennük a boldogságra való tekintettel. Átgondoltam a különböző értelmezéseit, beleértve a nyolc boldogságot. A nyolc boldogság így kezdődik: „Boldogok a...”. Számomra a boldogság „rekogníció” (ráismerés, felismerés), a szó háromféle értelmében. Sajátomként ismerem fel, felismerem másokban, és hálás vagyok a megismert boldogságért, a boldogság apró megtapasztalásaiért, amihez hozzátartozik az emlékezet is, hogy meggyógyítson bennünket a feledés nagy boldogtalanságából. És itt egy személyben vagyok görögökben gyökerező filozófus, valamint a Biblia és az Evangélium olvasója, melyben végigkövethetjük a boldogság fogalmát. Úgy tűnik, két szintről beszélgethetünk: a görög filozófia legértékesebb része — például Platón és Arisztotelész írásaiban — a boldogságról (görögül eudaimon) való elmélkedés; én azonban jól ismerem a Bibliát is. A negyedik zsoltár elejére gondolok: „Ki mutat jót nekünk?” Erre a költői kérdésre a nyolc boldogságban találunk feleletet. A boldogmondások olyan lét boldogságának horizontját rajzolják elénk, melyben megvalósul a jóság. Mert a boldogság nem pusztán az, amit remélünk, az, amivel nem rendelkezünk, hanem az is, amit abból már megtapasztaltunk.

A boldogság három formája

Nemrégiben az életben megtapasztalható boldogság formáiról gondolkodtam. Ha a teremtet világra tekintünk, a minket körülvevő gyönyörű tájra, a boldogságunk: csodálat. A második forma, amikor másokra figyelünk: a másik szépségének felismerése az Énekek Énekében leírt menyegzői kép szerint: az ujjongás. Aztán a boldogság harmadik, jövő felé tekintő formája a váakozás, váakozás: még várok valamit az élettől. Remélem lesz erőm szembenézni az előre nem látott boldogtalansággal, de még boldogságot is várok. A váakozás szót használom, de mást is használhatnék, ami a korintosziaknak írt első levélből származik, abból a versből, amelyik bevezeti az ismert 13. fejezetet, a mindent megértő és megbocsátó szeretetről. Ez a vers így hangzik: „...törekedjete a nagyobb adományokra!” Törekedni: ez a váakozás boldogsága, ami kiegészíti a csodálat és az ujjongás boldogságát. (...)

Örömteli szolgálat

Ami itt meglepő számomra — a mindennapi apró szolgálatokban; a liturgia, a találkozó, az étkezések, a beszélgetések során —, az az egymás fölötti uralkodás teljes hiánya. Néha az az érzésem, hogy a közösség tagjainak minden tevékenységét jellemző türelmes és csendes lelkiismeretességében mindenki engedelmeskedik

anélkül, hogy bárki is parancsolna. Ebből fakad az örömteli szolgálat érzése, a szeretetteljes engedelmesség, ami teljes ellentéte az alávetettségnek és a tévelygésnek. Az alávetettség és a céltalanság közti keskeny ösvényt jól példázza a közösség élete. És nekünk, résztvevőknek (nem azoknak, akik ide látogatnak, hanem akik valóban részt vesznek a közösség életében), mindez hasznunkra válik. Hasznunkra van ez a szeretetteljes engedelmesség, amit az adott példa nyomán mi is gyakorlunk. A közösség nem megfélemlítő példát mutat, hanem egyfajta baráti buzdítást nyújt. Szeretem a buzdítás szót, mert itt nem a parancsok világában élünk, még kevésbé kényszerek között, de nem is bizalmatlanságban és bizonytalanságban, mint a hivatali életben és a városi életmódban oly gyakran, munkánk során ugyanúgy, mint szabadidőnkben. Ez a másokkal megosztott békesség jelenti számomra az élet boldogságát a Taizéi Közösségben.

Bálint Anna fordítása

A magyar katolikusok és a zsidókérdés

LUKÁCS JÁNOS

Született 1924-ben Budapesten. Történész. 1947-től különböző amerikai egyetemek professzora. Számos történeti könyve jelent meg az Egyesült Államokban. Magyar fordításban a rendszerváltás után jelentek meg művei.

E tanulmány tárgya a magyar katolikusok és a magyar zsidók viszonya — pontosabban: a viszony legújabbkori történelmi fejlődése. E tárgy kényességét (illetve érzékenységét) hangsúlyoznom nem kell. Ezért is szükséges a tárgy pontosabb meghatározása (illetve nehézségeinek feltárása). A 20. évszázad végén, negyvenéves kommunista uralom után a probléma lényege: Ki a katolikus? Kik katolikusok? Kénytelen vagyok egy szükségszerűleg pontatlan (és teológiaiilag hiányos) meghatározással élni: olyan magyarok, akik katolikusnak vallják magukat, és akiket katolikusoknak tekintenek. Statisztikák szerint az ország kétharmada katolikus, de azt is tudjuk, hogy a 20. század végén Magyarországon (mint máshol is) a hívő és gyakorló katolikusok nem többséget alkotnak, hanem kisebbséget. De statisztikák nem elegendők: mert a hitvallás lényege nem mennyiség, hanem minőség.

**Ki a katolikus?
Ki a zsidó?**

Hasonló probléma áll fenn a másik oldalon. Vannak, akik a „zsidókérdés” létezését tagadják, annak hitében, hogy e „kérdés” felvetése magában antiszemitizmusra utal, *ergo nulla quaestio fiat*. A „kérdés” ilyen elvetése elismerésre méltó, de valószínűleg nem elegendő — miért? Mert sokan, akik „zsidókérdésről” beszélnek, tulajdonképpen „zsidóproblémára” gondolnak, amelynek ilyen jelentése valóban antiszemitizmusra utalhat. Tulajdonképpen — és különösen Magyarországon — a „zsidókérdés” lényege más. A lényeg: Ki a zsidó? Magyarországon ennek pontos meghatározása igen nehéz, sőt, talán lehetetlen is: mert nemcsak vallási, hanem faji, illetve demográfiai értelemben a nagyszámú zsidó származásúaknak a magyar népbe való beolvadása — az utolsó százötven év során — Európában valószínűleg egyedülálló. Ezért a „zsidóság” szó magyar demográfiai használata majdnem olyan pontatlan, mint a „kereszténység”.

A zsidókérdés története

**Történelmi
antijudaizmus**

Hosszú évszázadok alatt a zsidók sorsa Magyarországon nem volt különösen egyedülálló. A „zsidókérdés” lényege majdnem mindenhol inkább vallási volt, mint faji; ezért mintegy 1870-ig nem antiszemitizmusról, hanem judeofóbiáról kell beszélnünk. Zsidók voltak, akik — a különben zsidó származású — Jézust megtagadták és halálba üldözték. Ez a keresztény hit lényegéhez tartozott. A

zsidóknak ilyen formájú elítélését, a nagypénteki liturgia egy bekezdését is beleértve, a legújabb kor pápai és a II. Vatikáni zsinat töröltek el, hangsúlyozván a Krisztus előtti és utáni zsidó és keresztény egyistenhitű vallások mély kapcsolatait. (Néhány évvel ezelőtt II. János Pál pápa a római főrabbit „idősebb testvérének” szólította.)

Mint más európai országokban is, a zsidók sorsa Magyarországon néha nehezebb, néha aránylag könnyebb volt, nagyjából a különböző uralkodók szándékaitól függött. Persze a „ki a zsidó?” vallási és faji meghatározásai nem mindig voltak egymástól függetlenek: a spanyol inkvizíció például a katolizáltak vizsgálatával foglalkozott — bár akkor és ott is a vizsgálat lényege, annak ellenére, hogy a vizsgáltak *faji* származásából indult ki, katolikus *vallásuk* őszinteségének meghatározását célozta.

A zsidók emancipációja

A világszerte szabadelvű 19. század aztán meghozta a zsidók emancipációját (szó szerinti fordítás: bilincseiktől való megszabadítását) — Magyarországon is, először 1849-ben, azután 1868-ban (Kelet-Európában példászerűen egyedülálló módon). Ugyanakkor a 19. században láthatjuk — megint Európa-szerte — a keresztény egyházak, főleg a katolikus egyház szerepének csökkenését. Itt fel kell hívnunk a figyelmet egy történelmi különösségre. Európában a protestáns országok (Hollandia és Anglia) jártak élen az ottani zsidók megkötöttségeinek részleges feloldásában, már a 17. században. Ennek egyik eredője a nyugat-európai protestantizmus kapcsolódása az Ószövetséghez (ellentétben Lutherral, kinek judeofóbiája ismeretes). Így tehát a katolikus egyház még a 19. században is inkább zsidóellenes, mint a protestánsok (bár sehol sem úgy judeofób, mint az orosz, a pravoszláv és más keleti nemzeti egyházak). Ennek érdekes magyar megnyilvánulása, hogy 1848-ban és még jóval azután is magyar protestánsok általában kevésbé voltak zsidóellenesek, mint magyar katolikusok. Sokan 1870 után is megjegyezték, hogy „Pest” protestáns, zsidó és reformer, „Buda” katolikus, németes és konzervatív. Sok zsidó származású konvertita a 19. században Magyarországon inkább a protestáns, mint a katolikus vallásra tért át. Ez azután a 20. században nagymértékben megváltozott: az ún. népi antiszemitizmus képviselői és szószólói között magyar protestánsok gyakran szerepeltek, míg a kereszténységre áttért zsidók többsége a katolikus hitet választotta.

Az antiszemitizmus

Itt térünk rá az antiszemitizmus lényegére. A kifejezés pontatlan, hiszen a zsidók nem az egyedüli szemiták (sőt, judaizmus és szemitizmus alig fedik egymást). De az antiszeminizmus fogalmának jelentése alapvetően más, mint az antijudaizmusé. Német eredetű, körülbelül 1870-ben jelenik meg a szóhasználatban, és lényege már nem vallási, hanem faji: az emancipált zsidó kisebbségek szerepét, jogait, sőt, jelenlétét ellenzi. Nacionalista és populistá áramlat szerint: a nép uralma, lényege és egészsége — fizikai és szellemi egészsége — megköveteli, hogy a zsidó származásúak

szerepe a nép életéből kirekesztendő. A zsidók ilyenfajta meghatározása újfajta jelenség: nem is annyira a különélő és szemmel látható ortodox (és valószínűleg csökkenő) zsidóság, mint inkább az emancipált és magukat teljesjogú német, francia vagy magyar állampolgárnak tekintő (és az antiszemiták szemében ezzel visszaélő) zsidók, sőt, zsidó származású keresztények ellen is irányul.

Ez 1870 után válik világjelenséggé — persze országonként és népenként változva. Lényeges eredője ennek a kelet-európai zsidók tömeges vándorlása és társadalmi emelkedése 1800 után. Két évszázaddal előttünk a világ zsidóságának majd nyolcvan-kilencven százaléka az akkori Orosz Birodalom keretein belül (és a 18. század végén a Poroszországhoz és Ausztriához csatolt lengyel területeken) élt. Nyugat felé való vándorlásuk a 19. század világtörténelméhez tartozik. 1800-ban nem (vagy alig) volt olyan állam, ahol a zsidók száma egy százaléknál több lett volna. Egy évszázaddal később több európai országban megnövekedett a számuk. A történelmi Magyarországon például körülbelül öt-hat százalékra; de főleg a nagyvárosokban (Budapesten körülbelül huszonkettő-, Bécsben tizenhárom százalék). Talán még inkább szembeötlő térfoglalásuk a kapitalista és szabadfoglalkozású társadalmi részekben: Berlinben, Bécsben, Budapesten a zsidó kereskedők, gyártulajdonosok, bankárok, ügyvédek, orvosok, hírlapírók számára a messze túlhaladja az országos lakosságon belüli számukat.¹

¹Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy 1900 után (tehát jóval a hitleri „vészkorszak” előtt) a zsidók számaránya majdnem mindenhol csökken. 1950 után, a világ történetében először, a zsidók többsége már nem Európában, hanem a nyugati féltekén található.

A magyar antiszemizmus

Magyarországon is volt persze antiszemizmus 1870 után. A nacionalista Függetlenségi Pártból kivált egyes képviselők (Istóczy, Verhovay) antiszemita pártot vezettek; de népszerűségük az 1880-as évek után elhalványult (körülbelül a tiszaezlári vérvád-per következményeivel egyidőben). Világnézetük és mozgalmuk azonban megőrizte a jelentőségét a mai napig. Az akkori antiszemita párt és az utánuk következők *először* a zsidókérdést látták a magyar nép problémái közül a *leglényegesebbnek*. Ez az újfajta hajlam a mai napig felbukkan a magyar politikában. Képviselői között láthattunk komoly gondolkodókat és fóbias gyűlölettől indított személyeket, a „mélymagyar” aggodalomtól az elvakult fanatizmusig terjedő változatokban. (S itt megjegyzendő, hogy bár magyar katolikusok, sőt egyházi vezetők között is voltak — s valószínűleg vannak — antiszemiták, a legradikálisabban antiszemita egyházi személyek sem tettek olyan kijelentést, miszerint a zsidók jelenléte a magyar nép és a magyar katolikusok *leglényegesebb* problémája volna).

Itt kell megfogalmaznom tanulmányom lényegét. Zsidók vagy zsidó származásúak szerepe vagy befolyása egy nép életében lehet fontos és megfontolásra érdemes kérdés. De ezt egy nemzet legfontosabb és legmélyebb problémájának tekinteni és felvetni nem csupán politikai vagy világnézeti hiba, hanem erkölcsileg is megengedhetetlen.

A magyar helyzet 1848 után

A zsidók fölemelkedése Magyarországon

Magyarországon az 1848 és 1918 közötti hetven év a zsidók fel-
emelkedésének kora. Ez más, a szabadelvű korszak által befolyásolt
országokra is vonatkozik, de Magyarországon valószínűleg egye-
dülálló a zsidó térfoglalás minősége. Ami a mennyiséget illeti: a
zsidó tömegek akkori, főleg Galíciából jövő bevándorlása sok ma-
gyart aggasztott, beleértve Széchenyi Istvánt is. Hogy az ilyen tö-
meges bevándorlással szembeni ellenállás nem volt erős, ennek
több oka volt. Nem csak az akkori szabadelvűség: inkább annak
felismerése az uralkodó politikusok jó részéről, hogy a magyarrá
váló zsidókra számszerűleg is szükség van. Mert a magyar évezred
tragédiája — s nem múltó tragédia ez! —, hogy a magyar nem sza-
pora. Sohasem tudta a Kárpát-medencét nagy magyar többséggel
betölteni. Ennek veszélye aztán a 19. században — tehát jóval a
trianoni tragédia előtt — mutatkozik meg, amikor a nacionalizmus
és populizmus egyszerre kezdett tért hódítani a történeti Magyar-
országon belül élő szlovákok, románok, szerbek, horvátok stb. kö-
zött. Ugyanakkor a Magyarországra érkezett zsidók asszimilációja
rendkívül gyorsan történt.² Ennek döntő tényezője volt a magyar
nép befogadási hajlama, másrészt a zsidók magyarosodási készsé-
ge. Egészen más volt a nem-zsidó többség és a zsidó kisebbség
viszonya Romániában, Lengyelországban, de még Morvaországban
és Ausztriában is: 1900 körül például a mai Ausztriában a zsidók
kilencven százaléka Bécsben lakott, míg Magyarországon a vidéken
letelepült zsidók számaránya sokkal nagyobb volt ennél. Ez is mu-
tatja a néphez való alkalmazkodást, sőt beolvadást: mert megszá-
mlálhatatlan azon magyarok száma, akik tudtukkal (vagy sokan tud-
tuk nélkül) zsidó származásúak. Törvényes vagy törvénytelen,
anyakönyvileg pontosan vagy pontatlanul jegyzett zsidó-nem zsi-
dó házasságok vagy együttélések, nemzések a 19. században töme-
gével voltak, nem csupán az anyakönyvileg jegyzett városi lakos-
ság soraiban, hanem tiszántúli falvakban, tanyákon, településeken,
ahonnan aztán sokan hamarosan el is vándoroltak. Magyarorszá-
gon tehát — bár ez nem, vagy alig pontosan bizonyítható — a
legalább részben zsidó származásúak száma valószínűleg nagyobb
annál, mint azt akármilyen statisztika is kimutatni képes. (Ezt már
1944-ben a magyar zsidók eltávolításával foglalkozó német szervek is
tudták.)

Ami a minőséget illeti: az asszimiláció nemcsak számszerűleg,
hanem minőségileg is majdnem egyedülálló volt Európában.
Egyik tényezője volt a már említett befogadókészség, a másik a
magyar társadalom elmaradott szerkezete: sok, főleg kereskedel-
mi területen a zsidók ürességet töltöttek be. Másrészt az akkori
magyar hazafiság szabadelvűsége a már Magyarországon szüle-
tett zsidókat arra készítette, hogy teljesen magyarnak érezzék ma-
gukat nyelvükben, ambícióikban, és — ahogy sokan hitték —

²Jó részük nem
Galíciából jött, hanem
Morvaországból, sőt,
Ausztriából is —
bizonyítéka ez a magyar
szabadelvűségnek: az
akkori Európán belüli
egyetlen zsidóvándorlás,
amely nem keletről
nyugatra, hanem
nyugatról keletre történt.

³Érdekes jelenség,
 hogy az 1900 körüli
 magyar
 történettudomány három
 elsőrangú képviselője:
 Fraknói Vilmos,
 Marczali Henrik, Angyal
 Dávid zsidó konvertiták
 voltak (Fraknói pedig
 püspök), XIII. Leó pápa
 bizalmasa döntő
 szerepet játszott
 1901-ben a Vatikáni
 Levéltár pápai
 jóváhagyásával történt
 megnyitásához.

A dualizmus kora

„Keresztény középosztály”

gondolkodásukban is. Ez már 1848-ban is jelentkezett. Ötven évvel azután ennek egyenes következménye volt a magyar iskolákban tanult zsidók részvétele a magyar irodalomban, tudományban és művészetekben — s nem csak olvasókként és művészpártolókként, ahogyan ez más európai nagyvárosokban történt. A magyar irodalom, a magyar művészet és a magyar tudomány története 1900 körül elválaszthatatlan a műveltebb magyar zsidók részvételétől.³

Mindezt tudnunk kell. De persze nem szabad hinnünk, hogy a kiegyezés kora, 1867 és 1918 között egyben a magyar nép tömegeinek is aranykora lett volna. A társadalmi szerkezet elmaradottsága miatt a dualizmus kora — minden sok és maradandó eredménye mellett — telített volt nyomorúságokkal. Ennek volt következménye például a nagyméretű magyar kivándorlás. Az akkori nagy magyar kulturális felemelkedésnek voltak árnyoldalai is. Ezek közé tartozott a sekélyes tömegkultúra (beleértve az újfajta újságírás) elterjedése, amelyben fontos szerepet játszottak zsidók is. Így legkésőbb 1900 után a zsidók térfoglalása egyes területeken már nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változásokat is hozott magával. A trianoni tragédia idejében Szekfű Gyula *Három nemzedékében* új és mélyenszántó metodológiával ostromozta a szerinte degenerálódott „harmadik” magyar nemzedéket a századforduló táján. Részletesen foglalkozott a szerinte sajnálatos zsidó térfoglalással (igaz, különbséget téve a régen itt lakó zsidók és az újonnan beáramlott galíciai tömegek között). Szekfű *Három nemzedék-tézise* sok mindenben alkalmazható a zsidók egy részére is. Mert 1900 után — főleg a fiatalabb zsidó nemzedék iskolázottjai — szembefordultak az akkori magyar társadalommal, magának irányító szerepet szánva a kultúrában és — itt-ott arrogánsan — elvetve mindent, ami konzervatív, régimódi, sőt, helyenként vallásos volt. Mindehhez hozzájárult zsidó értelmiségiek és politikai ambíciókkal bíró zsidók részvételéhez az 1918-19-es Károlyi- és Kun-rezsimekben.

Ugyanekkor terjedt el az a szóhasználat, amelynek világnézeti jelentősége sajnálatosan a mai napig fennáll. Ez volt a „keresztény” jelző újfajta alkalmazása 1890 után. Mint sok más országban (nemcsak Kelet-, hanem Dél-Európában is) az akkori középosztály igen vékony réteget alkotott, eltekintve az itt-ott jelentős német polgárságtól és az aránylag újonnan felemelkedett zsidó családoktól. Magyarországon, főleg 1870 után a vidéki kisnemes osztály egy része, s főleg fiatalabbjai, Budapestre és más városokba költöztek: megjelent tehát egy (sokszor hibásan „dzsentrinek” nevezett) nem zsidó és nem német középosztály. 1890 után — főleg Budapesten — az akkor használatos „úri középosztály” fogalma és jelentése lassan kicserélődött a „keresztény középosztály” fogalmával, amelybe mind vidéki, ún. „dzsentri”, mind német polgári és kereskedőcsaládok is tartozhattak. Ez gyorsan terjedt,

úgy, hogy például evezős- és sportegyesületek alakultak kizárólag „keresztény” tagokkal; vagy például Pesten a Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utca és a vele párhuzamos Váci utca közötti különbség sokak szemében a „keresztény” és a „zsidó” korzók közti különbséget jelentette. Az ilyesfajta társadalmi különbségtétel — legyünk őszinték — nem természetellenes társadalmi folyamat; létezett ez akkor sok országban, az Egyesült Államokban is. De a „keresztény” jelző ilyenfajta „nem-zsidó” jelentése (vagy itt-ott „nem-marxista”, sőt, „nem-liberális”) mindmáig kelet-európai jellegzetesség. Még a meglehetősen antiszemita Németországban vagy a Dreyfus-per Franciaországában sem volt a „keresztény” jelző ilyen értelemben használatos. Viszont éppen ilyen összefüggésben használták (és használják talán ma is az) főleg azokban a kelet-európai országokban, ahol nemzeti egyházak léteznek, s ahol a „keresztény” szó nem vallási, hanem nemzeti (és gyakran faji) hovatartozást jelent.⁴

Ismeretes, hogy a „keresztény” jelző ilyen használata Magyarországon a 20. század során súlyos hibákhoz (és nem csupán sérülésekhez) vezetett. Továbbá megjegyzendő, hogy éppen 1890 után, amikor ez a szóhasználat elterjedt, a vallásosság és a misére járás a magyar „keresztény” (beleértve a katolikusokat) középosztály férfiai között csökkent (inkább, mint feleségük, lányaik és anyáik között). Tehát a „keresztény” jelzőt nemzeti és faji értelemben használták éppen akkor, amikor vallási tartalma felhígult: egy pontatlan vallásmegjelölés vált nacionalista meghatározássá. Mintha a katolikus egyház *nemzeti* egyházat jelentene — s a hangsúly az első jelzőn lenne. Ez — legalábbis szerintem — hívő katolikus számára elfogadhatatlan. Mint a legnagyobb magyar katolikus költő, Babits Mihály írta hitvallásában („Örökkék ég a felhők mögött”, 1924): „Én magyar vagyok... Én katolikus vagyok, azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló katolikus igazságban! Másszóval: hiszek igazságban, mely túl van a politikán, életünk helyi és pillanatnyi szükségletein: az én egyházam nem nemzeti egyház!”

A két világháború között

A magyar-zsidó együttélés változó megítélése

Az 1900 körüli magyar-zsidó együttélés minősége és eredményei (például a magyar ipar és Budapest gyors felépítése) talán az egész világon egyedülállóak voltak. De a bajok csírái léteztek, mégpedig mindkét oldalon. Babits *Halálfiái* című regényében megrajzolta az akkori magyar-zsidó szimbiózis tiszavirág-életű voltát. Voltak magyarok, mint például Ady, akik nemcsak a zsidók jelenlétét, hanem befolyásukat is üdvözltek (ahogy az egyes 19. századbeli államférfiak, mint Bismarck és Andrássy is hasznosnak látta a zsidók jelenlétét). De voltak, akik a zsidó befolyást végzetesen károsnak

⁴Az orosz nyelvben a „keresztény” és a „paraszt” szavak gyökere ugyanaz. Ha Erdélyben Trianon után az az aránylag ritka eset fordult elő, hogy magyar katolikus vagy református fiú görögkeleti román lányt vett feleségül, akivel Havasalföldre költöztek, az ottani román lakosság jó része úgy vélte, hogy a magyar férj „nem keresztény”. Görögország Égei-tengeri szigetein a mai napig a legtöbbször a helyi eredetű katolikus temetők néha a közönséges szóhasználat szerint „nem keresztény” temetők.

tartották, mint például Szabó Dezső (fajilag inkább, mint szellemileg) vagy Prohászka Ottokár (szellemileg inkább, mint fajilag). Az 1894 körül alakult katolikus Néppárt, és ennek sajtóorgánumai kimondottan antiszemita irányzatúak voltak (Magyarországon ismételve az akkor Bécsben népszerű Lueger-féle keresztényszocialista pártot).

1918–1919

Az 1918-1919-es évek története katasztrofális következményekkel járt a magyar-zsidó viszonyra. 1914 és 1918 között nem volt számottevő különbség a magyar nem zsidók és zsidók katonai részvételében. De legkésőbb 1917 után a háborúval, a monarchiával, az egész régimódi magyar társadalommal és a konzervatív vallásossággal — főleg a katolicizmussal — gyakran hangosabban szembenálló, főleg fiatalabb budapesti zsidó értelmiség szerepe megnőtt; és a monarchia összeomlása látszólag nekik adott igazat. Ennek volt következménye, hogy a Károlyi-kormányban, de főleg az azt szégyenteljesen követő Kun Béla-rezsimben a zsidók szerepe igen nagy volt — példa erre a kommunista népbiztosok kétharmada. Mindez köztudomású; s mindennek döntő hatása volt az ún. Horthy-rendszer „nemzeti-keresztény” szerkezetére és világnézetére. De, mint minden általánosítás, ez sem hibátlan. A magyar zsidók nagy része nem volt kommunista: nem szimpatizáltak Kun Béla társaságával, sőt, sokan szenvedői és üldözöttjei is voltak az 1919-es kommünnek. Ellenben az azt követő ún. fehér terror végrehajtói és képviselői nem tettek különbséget kommunista és nem kommunista zsidók között: áldozataik faja volt a döntő, nem pedig múltjuk vagy tetteik. Ez valószínűleg arra is mutat, hogy 1919-20-ban nem csupán a kommunizmus elleni reakció, hanem régen elfojtott antiszemita indulatok törtek elő az ún. keresztény középosztály egyes képviselőiből.

⁵Itt megjegyzendő, hogy az elszakított területeken — főleg Erdélyben — a zsidók legnagyobb része megmaradt magyar érzelműnek, néha saját kárukra is — ami részben hazafiságuk, részben a beléjük ivódott magyar kultúra javára írandó.

Mindenesetre az ún. Horthy-rendszer javára írandó, hogy a hivatalos antiszemitizmus ellenére sem a kormányzó, sem vezető államférfiai nem tekintették a zsidók jelenlétét az ország legfontosabb problémájának. Voltak tragikusabb problémák, beleértve az ország megcsonkítását.⁵

De a kurzus lényegében antiszemita volt — a zsidók szerepét és esetleges befolyását csökkenteni kívánta: ide tartozik a *numerus clausus*-törvény, a zsidók állami és közhivatali állásokból és a hadsereg tisztikarából való kizárása és egyes hivatalos szervek erős antiszemita propagandája. Az ilyesfajta antiszemitizmus megnyilvánult katolikus újságokban és folyóiratokban is; úgyszintén az 1919-1923 között színre lépő különböző „keresztény-nemzeti” és „keresztényszocialista” pártokban; „keresztény” — és így kimondottan nemcsak zsidókat kizáró, hanem zsidóellenes — ügyvédi és orvosi egyesületekben; és egyes katolikus főpapok és papok (Prohászka, Bangha) kijelentéseiben. Ez 1920 után közép-európai jelenség volt: ugyanez volt látható — a tiszavirág-életű kommunista uralmat nem szenvedett — Ausztriában, Lengyelor-

A húszas évek antiszemitizmusa

⁶Jelentős itt az 1920-as évek, a magyar irodalmi „ezüstkor” másik nagy írójának, Kosztolányi Dezsőnek *Édes Annája* (1926), ahol, Babits egyes regényeivel ellentétben, zsidókról szó sem esik, de Kosztolányi mélyeszántó körképben ábrázolja az ún. „keresztény” középosztály hivatalnoki osztályának megdöbbentő és embertelen gyarlóságait. A keresztények közötti kettősségre utal e regény tragikus másodszereplője, a régimódi és öregedő Moviszter doktor, a katolikus emberszeretet képviselője és megtestesítője.

⁷E szót — nem szélsőséges értelemben — Prohászka Ottokár használta jóval előttük.

szágban, Németországban. De 1920 után Magyarországon — mint más európai országokban is — komoly katolikus gondolkodók és közéleti emberek, sőt papok is hajlottak már az ún. kereszténydemokráciára. Olyan emberek, mint Giesswein Sándor, Ernst Sándor, Greguss Miklós, Pethő Sándor, Gratz Gusztáv, (Babitsról és a zsidó származású Sík Sándorról nem is beszélve) elutasították az antiszemitizmust, különösen annak közönséges formáit. Ugyanakkor a „nemzeti” és „keresztény” szóhasználat és világnézet egyesítése sok kárt okozott a magyar politikai és szellemi világban. A „keresztény-nem-zsidó” fogalmat a közhivatalnokság⁶, a tisztikar nagy része, és a papság egy része is (ebben nem láthatunk nagy különbséget az akkori katolikus és református papság között) elfogadta. Mindennek következményeit aztán 1944-ben fogjuk látni.

A Bethlen-éra alatt a sebek gyógyulni kezdtek, bár túlzott volna behegedésükről beszélni. Mindenesetre a Horthy-rendszer 1938-ig a zsidók ipari, pénzügyi, kereskedelmi és szabadfoglalkozású tevékenységeit csak itt-ott korlátozta. Így természetesen a zsidók és zsidó származásúak jelentős száma nagyobb jólétnek örvendett, mint a nem zsidó lakosság tömegei. Ennek következménye volt (sajnos, magyar hajlam ez is!) egyfajta radikális irigység, amely az 1930-as években már elérte az ipari munkásság és a proletariátus jórészét, a szélsőjobbboldali és nyilaskeresztes mozgalom előnyére. Követőik között találjuk a zsidóság és az úri Magyarország elleni gyűlölet „nemzeti és szocialista” összefonódását. A nyilaskeresztek „kereszténységüket” nemigen hangsúlyozták, nacionalizmusukat és „hungarizmusukat”⁷ annál inkább. A hivatalos és itt-ott mérsékelt „nemzeti kereszténység” azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy a szélsőjobbboldaliakat világosan és nyilvánosan ellensúlyozni tudja. Mint a nagy angol katolikus Chesterton írta: „A gyűlölet egyesíti a tömegeket, nem a szeretet — mert a szeretet mindig egyéni.” Ennek aztán sok példáját láthatjuk a legtragikusabb években.

A hitleri Németország idején

⁸Ugyanakkor megjegyzendő, hogy amikor Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédében bejelentette az I. zsidótörvényt, ez egy héttel még az Anschluss, Ausztria német bekebelezése és a német hatalomnak a magyar határon való megjelenése előtt történt.

A hitleri Németország káprázatos felemelkedése és hatalma nélkül nem lettek volna zsidótörvények (a numerus clausustól eltekintve) Magyarországon.⁸ A három, és egyre radikálisabb zsidótörvényt (1938, 1939, 1941) a németek nem követelték; de a kormányok tudták, hogy Hitlerrel szemben nem foglalhatnak állást minden vonalon, főleg az ország függetlenségének megőrzése miatt. Az országgyűlés nagy többséggel szavazta meg a zsidótörvényeket, a katolikus klérus jó részének hozzájárulásával is. Az I. zsidótörvény megszavazása ugyanabban a hónapban (1938. május) történt, amikor Budapesten az Eucharisztikus Kongresszus ünnepelt. Szomorú jelenség, hogy — főleg az alsó klérus köreiből — egyes magyar ka-

tolikus papok és szószólók antiszemita kijelentései (gyakran különbséget sem téve zsidók és zsidó származású konvertiták között) éppen 1938-ban érték el tetőpontjukat, amely nemcsak az I. zsidótörvény, hanem Hitler legnagyobb sikereinek éve is volt. Másrésről a katolikus humanizmus és az európai jellegű kereszténydemokrácia magyar képviselőinek hangjai már itt-ott hallhatóak és olvashatóak voltak, mégpedig katolikus folyóiratokban.

1938 és 1945 között polgárháború dúlt a magyar lelkekben. Voltak, akik a Német Birodalommal való szövetségben látták Magyarországot jelenét és jövőjét. Voltak, akik a Német Birodalom hatalmában látták a legnagyobb veszélyt nemcsak Magyarország függetlensége szempontjából, hanem erkölcsi okokból is.⁹ (A magyar szóhasználat ezeket akkor „angolbarátoknak” nevezte — helyesen, mert a néhány kommunista kivételével „oroszbárátok” Magyarországon nem voltak.) A magyar katolikusok legnagyobb része nem szimpatizált a hitleri birodalommal; legrosszabb esetben elfogadták a németekkel való összetartást, főleg Szovjetország ellen. S az ország érdeme, hogy a magyarországi — és nagyméretű — zsidó lakosság 1944 márciusáig *aránylag* biztonságban élhetett. (Voltak ugyanakkor elítélendő események: az újvidéki tömeggyilkosságok vagy zsidó munkaszolgálatos egységek megtizedelése Orosz földön.) De már 1942-ben a Kállay-kormány tudatában volt annak, hogy a magyar zsidókkal való emberi bánásmód az egész ország érdeke. Amikor Horthy 1943-ban meglátogatta Hitlert, az utóbbi tiltakozott a magyar zsidók továbbra is bántatlan jelenléte miatt, de még Hitler sem mert elpusztításokról beszélni; azt követelte, hogy több százezer magyar zsidót deportáljanak munkára német hadigyárakba. Ez aztán 1944-ig nem történt meg.

Ami 1944-45-ben történt, ismeretes. Tudomásom szerint a magyar zsidók ezt „vészkorszaknak” nevezik. Helyesebb szó ez, mint a „Holocaust” vagy „Soah”, legalábbis magyarul — mert ez az esztendő vészkorszak volt az egész magyarság életében is. Tudjuk, mi történt. A németek követelésére a legszigorúbb és legmegalázóbb rendelkezésekkel sújtottak minden zsidó származású embert Magyarországon; aztán következett a vidéken élő teljes magyar zsidó tömegek gettósítása és deportálása 1944 májusában-júniusában. Mindehhez az akkori Sztójay-kormány, szerveinek jó része és a magyar csendőrség készségesen segédkezett. A magyar nép lelkiállapotáról nehezebb konkrét adatokat találni. Egy kisebbség jóváhagyta, sőt, talán meglepéssel is nyugtázta a zsidók megalázását és eltávolítását. Egy másik kisebbség mindezt megdöbbenően látta, sőt, ellenezte is — ha tudta. A tömegek tompán (bár nem gondtalanul) voltak tanúi e tragikus eseményeknek. Azt is tudjuk, hogy július elején, apátiáján felülkerekedve, a kormányzó megállította a budapesti zsidók összegyűjtését és deportálását. Hatott rá nemcsak a svéd és az amerikai nyomás, hanem talán főleg a pápa hozzá intézett levele. Ugyanakkor kezdődően

⁹Jelentős, hogy az utóbbiak legbátrabb szószólói között sokakat találunk, akik 1919–20-ban a keresztény, sőt antiszemita irányzatot képviselték: így pl. Szekfű Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor stb. Ugyanez látható katolikus apácák, papok, főpapok között: például az 1920–22-ben legitimista Schlachta Margit, Varga Béla, Apor Vilmos stb.

A vészkorszak

Életmentő katolikusok

volt a zsidók aktív védelme katolikusok és egyes főpapjaik részéről. Horthy elhatározásához hozzájárult az óvatos Serédi hercegprímás sokáig halogatott döntése: a július második vasárnapján minden magyar katolikus templomban felolvasandó pásztorlevél elutasítja a zsidók üldözését. De kálváriájuknak nem volt vége: október 15-én következett az utolsó borzasztó felvonás, a nyilasok uralma, amely újból tízezrek halálával járt.

Nézzük a katasztrófa másik oldalát. Láttuk, hogy a zsidó-magyar keveredések következtében nem pontosan megállapítható, hány zsidó származású (az ún. nürnbergi törvények értelmében sem) ember élt Magyarországon 1944-ben — valószínűleg 900 000-nél kissé több. Pontosabb (bár a háború utáni vándorlások miatt pontos számokat itt sem tudunk) a magyar zsidók akkori vesztesége: körülbelül 450 000 ember. Tehát végeredményben a magyar zsidók és zsidó származásúak fele maradt életben. Ez Európában nem volt teljesen egyedülálló, de Kelet-Európában majdnem az. Számos oka volt az ilyen túlélésnek: de a legfontosabb talán mégis a magyar emberek jószándéka. S mindez húsz év „nemzeti-keresztény” és antiszemita propagandája után! Itt nemcsak Horthy júliusi elhatározásáról van szó, hanem arról, hogy a nyilasuralom alatt (sőt, itt-ott azelőtt is) zsidók ezreit rejtegették magyar szomszédai, ismerőseik és barátaik. Ugyanakkor aranybetűs lapok kerültek a magyar katolikusság történetébe: a további ezreket befogadó és megvédő katolikus zárdák, rendházak, apátságok, templomok és ezeknek vezetői. Emberszeretet, katolikus hit, nem pedig opportunizmus vezette őket. Nem csupán megmentettjeik, hanem minden magyar katolikus ember szemében legyen emléküik áldott (és követendő).

A világháború után

¹⁰ Jelentős
(és rendhagyó) e
tekintetben Pilinszky
János, a 20. század
második felének
valószínűleg
legnagyobb magyar és
legmélyebben katolikus
költője. Németországban
élte át a háború
végének borzalmait.
Harminc évvel később
így írt erről:
„Összezárvá élünk
valamennyiünk
emlékével, a múlt

1945-ben a magyar zsidók vész-korszaka véget ért. A magyar katolikus egyház és a magyar katolikusok vész-korszaka nem. Ez önmagában újra fölszaggatta az akkor megnyílt és egyáltalán be nem hegedett sebeket.

1945-ben a volt üldözöttek, volt üldözőik, volt megmentőik nemigen tudták megemésztetni az akkor lezárult közelmúlt eseményeit, emlékeit. (Sok tekintetben máig sem.)¹⁰ A megmenekült zsidók között ez legjobb esetben keserűség, legrosszabb esetben bosszúvágy formájában jelentkezett. A lerongyolt nem zsidó tömegek között a megmaradt zsidókkal szembeni érzelmek széles skálája a közömbössegtől a keserű ellenszenvvé tágult, különösen amikor az 1945 utáni új rendszerben egyes zsidók viseltek vezető szerepeket. E tekintetben az átmeneti 1945–48-as féldemokratikus világban jelentős különbségek a magyar katolikus és protestáns tömegek között nem találhatók. De hamarosan nyilvánvaló volt, hogy az orosz hatalom által Magyarországra kényszerített kom-

háború emlékével.
Valami rendkívül fontos
történt velünk, egyszerre
megéreztük, alkalmunk
volt megérezni, hogy
jövőrehetetlen botrányt
hagytunk magunk
mögött. S ha a legszebb
jövő állna is előttünk, a
legszebb jövő is morális
sivataggá válnék, ha
nem éreznénk
felelősséget azért, ami
megtörtént. A szegényért,
a szömyű szegényért.”
(Az 1970-es években
egy debreceni
felolvasása után — nem
erről beszélt — valaki
megkérdezte:
„Ön magyar?”)

¹¹1956-ban az
antiszemitizmus hiánya
és a magyar-zsidó
együttérzés még
1848-nál is nagyobb
méretű volt. (1848-ban
volt egy-egy
zsidóellenes atrocitás,
főleg németajkú
tanoncok részéről.)

munista uralom talán elsőszámú ellenségének a katolikus — éppen azért is, mert nemzetfeletti — egyházat és annak tömegeire való befolyását látta. Ide tartozik Mindszenty József mártírja, ugyanakkor, amikor a magyar protestáns egyházak — elismeréreméltó kivételekkel — inkább egyezkedtek az állami rendszerrel. Voltak, akik az új rendszer haszonélvezőit, sőt, végrehajtóit a zsidókban látták — többek között mert Rákosi, Gerő, Révai stb. zsidó születésűek voltak, de azért is, mert a hírhedt politikai rendőrség vezető- és tisztikarában is sok zsidó volt található. Voltak, akik szerint a megmenekült zsidók hálátlanok voltak, közömbösek azzal a terrorral szemben, amely most nem őket, hanem a magyar katolikus egyházat sújtotta. Mindkét véleménynek van valami valóságmagva, de nagyjában mégis egy megkínzott nép szellemében itt-ott felcsillanó torzképek. Mint 1919-ben — sőt, még inkább annál — a megmaradt magyar zsidók nagy része nem azonosította magát a kommunizmussal. Ezt igazolja az 1947–49-es újabb menekülési hullám során a — Magyarország történetében elsőszöri — nagyszámú kivándorlás Izraelbe, de még inkább sok zsidó polgár menekülése Nyugatra; úgyszintén a Rákosi-uralom 1947 utáni számos zsidó foglya, deportáltja, sőt halálos áldozata is. A kommunizmussal azonosuló zsidókat ugyanakkor egy illúzió hajtotta: miután vallásukat elvetették, kommunistává válásuk végleg és teljesen megszüntette zsidóságukat. (Ennek egyik következménye volt gyakori névváltoztatásuk is.) Hogy ez illúzió volt, hamarosan látható lett: mert nemcsak a néma antiszemiták, hanem saját főnökeik (és azoknak moszkvai uralkodói) is zsidóknak tekintették, sőt, lenézték őket. (Ennek volt következménye Rákosi moszkvai lefokozása.)

Ugyanakkor, történelmileg visszatekintve, a magyar vészkorzakban — pontosabban az 1947 és 1953 közötti legnehezebb esztendőkből — megfigyelhetünk pozitívabb jelenségeket is. Ezek egyike az európai jellegű kereszténydemokrácia elterjedése katolikus értelmiségiek és a klérus bizonyos részeiben (például jezsuiták) — nem teljesen függetlenül az 1947-ben meglepő népszerűséget elért Barankovics-féle kereszténydemokrata párttól, amely rövid ideig az akkor széthullóban lévő (és 1945-ben győztes) Kiszgádpárt tömegeit is egyesítette. Még jelentősebb ennél, hogy a Rákosi-terror, amely a lakosság óriási tömegeit sújtotta, 1949 után valamiféle néma összetartozásérzetet hozott létre a nép többségében. Ez vezetett aztán az 1956-os eseményekhez, az akkori példanélküli nemzeti egységhez. Mint máskor is, katalizátora volt ennek a — főleg budapesti — értelmiség, melynek soraiban (legalább 1954 után) zsidó értelmiségiek, beleértve volt (és még itt-ott hívó) kommunistákat, akik a némaságból kilépve egyre merészebben kezdték bírálni a zsarnokokat. Mindez az 1956 októberi nemzeti felkelésbe torkollott. Ennek felemelő napjai alatt antiszemitizmus nem volt megfigyelhető; sőt, a forradalom leverése után áldozatai soraiban zsidók is szerepeltek.¹¹

A Kádár-korszak

Az azután következő ún. Kádár-korszak aránylag hosszú fennállása során mélyreható változásokat hozott a magyar társadalom szerkezetében, életmódjában, sőt szellemiségében is. Ezekre e tanulmány mérete, írója korról lévő ismereteinek hiányossága, és más források hiányai miatt nem térhetünk ki. Talán figyelemre méltó, hogy a rendszer első aránylagos liberalizálódása 1962–63 körül ugyanakkor kezdődött, mint a II. Vatikáni zsinat egyes „reformjai”; úgyszintén, hogy a „liberalizálódás” további menete 1980–81-ben egybeesett II. János Pál pápa történelmi szerepével (főleg amit az akkor a lengyelországi események mutattak).

Ugyanakkor — témánkkal kapcsolatosan — az 1989-es rendszerváltozás előtt két fejlemény érdemel figyelmet. Az egyik az 1954–56 közötti fejlemények újabb változata: az 1989 előtti években megint értelmiségiek játszottak vezető szerepet a rendszer kritikájában, s ezek között találunk zsidó és zsidó származású (beleértve volt kommunista, de a kommunizmusból már teljesen kiábrándult) hírlapírókat, tanárokat, irodalmárokat, tudósokat. A másik az antiszemitizmus újabb feléléde, ez esetben főleg az ún. „népi” értelmiségiek körében. A magyar antiszemitizmus történetében ez a változás mindmáig jelentős. Lényege, hogy a múltban a zsidókkal szembeni idegenkedés (sőt, a velük való szembenállás) legerősebb tényezője *gazdasági* volt, tehát a zsidó lakosság jólétével szembeni ellenszenv; a legutóbbi években fel-felbukkanó antiszemitizmus lényege viszont *értelmiségi*. A már a rendszerváltozás előtt jelentkező, és aztán terjedő újjazdag réteg, az 1867–1938-as korszakkal ellentétben nemigen áll zsidókból. Az ún. zsidó „térfoglalás” ellenzői a zsidók, zsidó származásúak (beleértve zsidó származású keresztényeket is) jelenlétét és befolyását a média, a tudományos, művészeti stb. foglalkozások köreiben találják ártalmasnak — itt egyes szószólói (sajnálatosan „more hungarico”) valószínűleg nemzetiellenes összeesküvést kívánnak felfedezni.

Elérkeztünk tehát az utolsó tíz esztendő jelenségeinek összefoglalásához.

A rendszerváltozás után

A kommunista rendszertől való vérontás nélküli megszabadulás, a parlamenti népképviselő, a sajtószabadság és sok egyéni szabadságjog újjáalakulása, a teljes vallásszabadság és az egyházak feléléde, a templombajárók számának lassú növekedése, az ország és lakosai nemzetközi kapcsolatainak állandó bővülése, a tömegek közömbössége a szélsőségekkel szemben nagy mértékben pozitívumok. A rendszerváltozás utáni tíz évben gondot okozó és negatív jelenségek is észlelhetők, de ezeknek taglalása nem tartozik tanul-

mányunk keretébe: csupán az, ami e tekintetben a magyar katolikusok és magyar zsidók viszonyát érinti.

Egyes zsidó értelmiségiek szerepe a '80-as évek vége felé, de elsősorban azután, ellenszenvet váltott ki, főleg, mint ismétlem, nem zsidó értelmiségiek között. Eleinte elismerve a hangadó rezsimellenes értelmiségiek úttörő szerepét 1989 előtt (mint 1956 előtt is) megjelent az a — gyanakvással gyakran telített — félelem, miszerint a zsidó, zsidó származású (és zsidóbarát) értelmiségiek a magyar művészeti, szellemi és kulturális életben maguknak vezető szerepet, sőt, talán még monopóliumot is teremthetnek. Egyes zsidók meggondolatlan kijelentései itt-ott szerencsétlenek voltak; a liberális zsidó értelmiségiek közötti, néha 1918-ra emlékeztető világnézeti kiállást néha antikatólicizmussal is lehetett magyarázni. Ellenszenv, sőt, néha irigység kísérte sok zsidó értelmiségi külföldi kapcsolatait. Úgyszintén a háttérben álló világpolitikai körülmény: a magyar zsidóság aranykora az 1867 utáni ötven év volt, a világ zsidóságának aranykora az 1945 utáni ötven év — beleértve nem csupán Izrael állam megalakulását, hanem azt, hogy a fejlettebb népek között a hitleri zsidóirtás emléke tett minden antiszemitizmust tűrhetetlenné. S az Egyesült Államok lett a világ egyedüli óriáshatalma, melynek értelmiségi és politikai életében a zsidó jelenlét, sőt, befolyás nagymérvű.

De míg az Egyesült Államokban (főleg New Yorkban és Washingtonban) létező ún. zsidó lobby befolyása igen jelentős, Magyarországon ilyenfajta zsidó lobby nem létezik. Ami Magyarországon létezik, az ma Európában majdnem egyedülálló: Franciaország mellett Magyarország az egyetlen európai állam, ahol a zsidók a lakosságnak kissé több, mint egy százalékát alkotják. Hogy ez a jelenlét önmagában széleskörű antiszemitizmushoz vezetne, lehetséges, de egyáltalán nem bizonyos. A magyar antiszemitizmus újfajta megjelenése mind értelmiségi, mind politikai vonalon azonban elgondolkodtató — éppen katolikusoknak.

Ami — e sorok írója szemében — aggodalomra utal, az nem valami antiszemitizmus tömeges terjedése, hanem a „keresztény” jelző hamis (és politikailag és világnézetiileg újjáéledt) használata. Sok jóindulatú magyar ember a „keresztény” és „nemzeti” jelzők használatát, főleg negyvenéves tiltásuk után, örömmel vette. De — mint minden eszme, gondolat, szóhasználat — ez is minőség, illetve minősítés kérdése. Mert másoknak a „keresztény-nemzeti” megjelölés újból elsősorban nem zsidót (és talán másodsorban nem kommunistát) jelent, sőt, olyan módon, mintha megint a zsidók jelenléte és szerepük volna a *legmélyebb* magyar probléma.¹² Sok politikai kijelentés mélyén látható ez. Egyesek szerint tényleg ez a leglényegesebb nemzeti kérdés; vannak politikusok és közírók, akik — legalább közvetve — sugallják itt-ott, hogy a zsidók nemcsak nem keresztények, hanem nem magyarok is; hogy bár állampolgári jogaik nemigen érinthetők, de ugyanakkor a magyar

¹²Mindez hasonlít, legalábbis részben, az 1920 körüli „keresztény pártok” egyes képviselőinek nézeteihez.

kulturális életből kirekeszthetők és — ha lehetséges — kirekesztendőek.

Nagy szentek mondták, hogy „aki saját magát jó kereszténynek mondja, az már nem jó keresztény”. Maga Jézus Krisztus is megintette a magát „jó embernek” nevező öntelt polgárt. A katolikus kereszténység alapja nemcsak a felebaráti szeretet, hanem az alázat is — s alázat a magukat „kereszténynek” kijelentő politikusok között nem mindig található.

Az ún. zsidókérdésnek nincs „megoldása”. Zsidók és keresztények maradnak a világ végéig, Jézus második eljöveteleig. Az emberi (pontosabban: lelki) problémák nem „megoldhatók”, hanem újragondolandók és túlélendőek. A zsidókérdésnek, mint minden kérdésnek „megoldása” nem függhet egyes előítéletek teljes megszűnésétől. Az előítélet emberi tulajdonság: még a kisgyermek fejében sincs tabula rasa. Az emberi minőség — és alázat — éppen abban áll, hogy önmagunkkal szembenézve tudunk felülkerekedni egyes előítéleteinken: katolikusok számára a szabad akarat tudatával és a hit segítségével. (Gondolatainkban is: mert a szabad akarat lényege, hogy nemcsak tetteinkért és szavainkért, hanem gondolatainkért is felelősek vagyunk.)

Elérkeztünk a magyar- és a világtörténelem olyan fejezetéhez, ahol minden számszerű statisztikától függetlenül a hívő és gyakorló katolikusok kisebbségben vannak. Minőségileg ez nem rögzíthető. Ennek jelentése Isten kezében nyugszik. Talán kisebbség — de a magyarság egyetemébe és történelmébe tartozik. Oda tartoznak a magyar érzelmű zsidók is. Ennek elismerése nemzetközi, jogi, állampolgári és főleg politikai kategóriáknál magasabb — és mélyebb — kötelezettség. Kétezer évvel ezelőtt a Szentföldön a „kereszténykérdés” (ki és mi a keresztény?) a zsidók kérdése volt. Ma (talán éppen Magyarországon) a „zsidókérdés” (ki és mi a zsidó?) keresztény kérdés is.

Ábrahám öröksége

Bíboros, 1927-ben Marktl am Innben született. Münchenben, Freisingben, Tübingenben és Regensburgban tanított dogmatikát. 1977-ben felszentelték München és Freising érsekévé és kinevezték bíborossá. 1981 óta a Hittani kongregáció prefektusa. Az *Ábrahám öröksége* megjelent a L'Osservatore Romano, 2000. 12. 29-i számában.

Karácsonykor megajándékozuk egymást, hogy örömet szerezzünk egymásnak, s így részt vegyünk abban az örömben, amelyet az angyalok kara hirdetett a pásztoroknak, emlékezetünkbe idézve a csodálatos és páratlan ajándékot, amelyet Isten adott az emberiségnek, nekünk ajándékozva Fiát, Jézus Krisztust. Isten mindezt egy hosszú történettel készítette elő, amelynek során — ahogy Szent Iréneusz fogalmaz —, Isten hozzászokott ahhoz, hogy együtt legyen az emberekkel, s az emberek is hozzászoktak az Istennel való közösséghez. Ez a történet Ábrahám hitével kezdődik, aki a hívők atyja, de atyja a keresztények hitének is, és így a hit által a mi atyánk. Majd folytatódik a pátriárkák által nyert áldásban, a Mózesnek tett kinyilatkoztatásban és Izrael kivonulásában az Ígért Földje felé. Új szakasz kezdődik a Dávidnak és utódainak tett ígérettel, mely egy véget nem érő királyságról szól. A próféták a maguk szemszögéből értelmezik a történelmet, bűnbánatra és megtérésre szólítanak fel, s így előkészítik az emberek szívét a legnagyobb ajándék befogadására. Ábrahám, Izrael népének atyja, a hit atyja: így az áldás gyökere, benne nyer áldást a föld minden nemzetsége (Ter 12,3). A választott nép feladata tehát az, hogy Istent, az egyetlen és igaz Istent ajándékozzák az összes többi népnek. Mi keresztények az egyetlen Istenbe vetett hitnek vagyunk az örökösei. Elismeréssel tartozunk tehát zsidó testvéreinknek, akik történelmük nehézségei ellenére mindmáig megőrizték ebbe az Istenbe vetett hitet, és tanúságot tesznek róla a többi nép előtt, amelyek az egyetlen Isten ismerete híján a sötétségben és a halál árnyékában élnek (Lk 1,79).

A zsidó Biblia Istene — amely az Újszövetséggel együtt a keresztény Biblia is —, aki olykor végtelenül gyengéd, máskor félelmet keltően szigorú: Jézus Krisztusnak és tanítványainak Istene is. A második évszázad egyházának szembe kellett szállnia azzal az elutasítással, amely a gnosztikusok és mindenekelőtt Markion részéről érte ezt az Istent. Ők az Újszövetség Istent szembeállították a démiurgoszként, teremtő Istennel, akitől az Ószövetség származott, miközben az egyház mindvégig megőrizte hitét az egyetlen Istenben, a világ teremtetőjében és mindkét Szövetség szerzőjében. Isten újszövetségi ismerete, amely a jánosi meghatározásban csúcsosodik ki: Az Isten szeretet (1Jn 4,16) nem mond ellent a múltnak, hanem magában foglalja az egész üdvtörténetet, amelynek kezdeti főszereplője Izrael. Ezért az egyház liturgiájában a kezdetektől mindmáig ott visszhangzik Mózes és a próféták szava, Izrael zsoltároskönyve az egyház nagy imádságoskönyvévé vált. Következésképpen a korai egyház nem helyezkedett

szembe Izraellel, hanem teljes egyszerűséggel hitte, hogy annak törvényes folytatása. A Jelenések könyve tizenkettedik fejezetének csodálatos képe, a napba öltözött, tizenkét csillaggal koronázott várandós és fájdalommal vajúdó asszony Izrael, aki világra hozza azt, aki majd vasvesszővel kormányozza a népeket (Zsolt 2,9). Ez az asszony az új Izraellé, új népek anyjává alakul át, és Máriaiban, Jézus anyjában személyesül meg. A három jelentésnek — Izrael, Mária, egyház — ez az egyesítése mutatja, hogy a keresztények hitében Izrael és az egyház mennyire elválaszthatatlan volt és maradt.

Köztudott, hogy minden szülés nehéz. Izrael és a születő egyház viszonyát bizonyosan kezdettől fogva gyakran terhelték konfliktusok. Szülőanyja szemében az egyház elfajzott gyermek volt, miközben a keresztények anyjukat vaknak és megátalkodottnak tartották. A kereszténység története során a már eleve nehéz kapcsolatok később odáig fajultak, hogy a történelem folyamán egyeseken zsidóellenes magatartásban, sőt elítélendő erőszakos cselekedetekben nyilvánuljanak meg. A Soah közelmúltbeli iszonyatos tapasztalatát egy keresztényellenes ideológia nevében hajtották végre, amely a keresztény hitet ábrahámi gyökereinél, Izrael népében akarta megsebezni, mégsem tagadhatjuk, hogy a keresztények nem elég határozottan szegültek szembe e kegyetlenkedésekkel, ez pedig magyarázható avval, hogy nem kevés az antijudaista örökséggel. Talán éppen e legutóbbi tragédia drámaisága okán fejlődött ki az egyház és Izrael viszonyának új szemlélete, a mindenféle antijudaizmus megszüntetésére törekvő őszinte vágy, s annak vágya, hogy új párbeszédet kezdjünk, amely egymás kölcsönös megismerését és a megbékélést építi.

Az ilyen párbeszédnek, a mi Istenünkhöz való imádsággal kell kezdődnie, hogy termékeny legyen, hogy adjon mindenekelőtt nekünk, keresztényeknek nagyobb tiszteletet és szeretetet azon nép, az izraeliták iránt, akik az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígéretek birtokosai. Övéik az atyák és test szerint közülük való Krisztus, aki mindennek fölött való, mindörökké áldott Isten. Ámen (Róm 9,4,5). És mindez nemcsak a múltban volt így, hanem a jelenben is, Isten ugyanis nem vonja vissza kegyelmi adományait és meghívását (Róm 11,29). Ugyanígy imádkozunk azért is, hogy Izrael fiainak adja meg Isten a Názáreti Jézus nagyobb ismeretét, aki az ő gyermekük: olyan ajándék, amelyet ők adtak nekünk. Mivel mindketten a végső megváltásra várakozunk, imádkozunk, hogy utunk közeledjen egymáshoz.

Nyilvánvaló, hogy nekünk, keresztényeknek a zsidókkal folytatott párbeszéd más szinten folyik, mint a többi vallással való párbeszéd. Az a hit, amelyről a zsidók Bibliája, a keresztények Ószövetsége tanúságot tesz, számunkra nem másik vallás, hanem a hitünk alapja. Ezért olvassák és tanulmányozzák a keresztények —

egyre inkább együttműködve zsidó testvéreikkel — oly nagy figyelemmel a Szentírásnak ezeket a könyveit, mint saját örökségük részét. Igaz, hogy az iszlám is Ábrahám fiának tekinti magát, és Izraeltől és a keresztényektől ugyanazt az Istent örökölte, de más úton halad, a párbeszéd más kereteit igényelve.

Visszatérve a kölcsönös karácsonyi ajándékozásra, amellyel ezt az elmélkedést kezdtem, mindenekelőtt fel kell ismernünk, hogy mindaz, amink van és amit teszünk, Isten ajándéka, amelyet az alázatos és őszinte imádsággal nyerünk el. Olyan ajándék, amelyet meg kell osztanunk a különböző nemzetiségekkel, az isteni titok mélyebb ismeretét kereső vallásokkal, a békére törekvő nemzetekkel; azokkal a népekkel, amelyek igazságosságra és szeretetre épülő társadalmat akarnak berendezni. Ezt a programot jejlölte ki a II. Vatikáni zsinat a jövő egyháza számára, s mi keresztények arra kérjük az Urat, hogy segítsen kitartani ezen az úton.

Szabó Zsuzsanna fordítása

DAVID ROSEN

A pápa izraeli látogatásának hatása

Angliában született és nevelkedett, Izraelben folytatta rabbinisztikus tanulmányait, ott is avatták rabbivá. Izraelben, Dél-Afrikában, Írországbán működött, 1998 óta a Keresztény-Zsidó Nemzetközi Tanács elnöke.

II. János Pál pápa mélyen érti a jelképekben, alkalmakban és képekben rejlő erőt. Szentföldi zarándoklata bővelkedett ezekben, miközben mindig a kétezres évet tartotta szem előtt, melyet a katolikus egyház „Nagy Jubileumnak” nevez. Már négy évvel korábban egyértelmű volt, mikor az *Tertio millennio adveniente* című pápai enciklika megjelent, hogy II. János Pál a 2000. évben nemcsak ellátogatni akart Izraelbe, hanem ezt különleges alkalomnak látta arra, hogy tekintélyét latba vetve és az egyház képét olyan erkölcsi és spirituális erőként vetítse ki a világba, amilyennek azt ő értelmezi. Ezért mélységesen átérzi annak szükségességét, hogy az egyház beismerje — és láthatóan beismerje — múltja negatív jelenségeit.

Ebből a szempontból a zsidó nép sajátos szerepet tölt be, s így a szentföldi látogatás — minden más eseményen felül — rendkívül jelentős a katolikus-zsidó kiengesztelődésben. Természetesen a pápai látogatásnak több oka volt, személyes zarándoklatán s a szentföldi keresztény jelenlét megerősítésén túl. Felmerültek a kereszténységen belüli viszonyok, a keresztény-mohamedán kapcsolatok, valamint a békefolyamat és az érintett felek nemzeti követelése.

Nem fér azonban kétség ahhoz, hogy II. János Pál pápa szándékait tekintve a látogatás katolikus-zsidó oldala volt a legfontosabb, és így is jelent meg a világsajtóban. E szempontból különösen is megtapasztaltuk, hogy II. János Pál pápa milyen remekül használja fel a képek láttató erejét, ahogyan ezt oly hatékonyan tette. Egyáltalán nem kívánom ezáltal csökkenteni saját nyilatkozatainak és a vatikáni dokumentumok jelentőségét, amelyekre utalni fogok, csupán jelezni szeretném, hogy II. János Pál nagyra értékeli a vizuális kép szerepét mondanivalójának közvetítésében. Így például, amit 1986-ban a római Nagy Zsinagógában tett látogatásán mondott, azt nagyrészt korábban is kifejezésre juttatta. Mindazonáltal, amikor ez „láthatóvá” vált, akkor minden korábbinál „hallhatóbb” is lett a világban.

Hasonló az általa újra meg újra Isten és ember elleni bűnként elítélt antiszemitizmus elutasítása; azonosulása a szenvedő zsidósággal, különösképpen a Soah áldozataival; bűnbánatának kifejezései a keresztényeknek a zsidókkal szembeni ellenségesége és erőszakossága miatt a múltban; annak megértése, mit jelent Izrael a zsidó népnek, s emiatt annak jelentősége, hogy Izrael Állam és a Szentszék közti teljes körű kapcsolatok jöttek létre, a katoliku-

soknak a zsidó néppel való kibékítésének keretében; mindezek jóval a pápa izraeli látogatása előtt elhangzottak és megtörténtek már.

A pápáról készült képe azonban Yad Vashemnél és a Nyugati Falnál, majd az állami fogadásokon a Ben-Gurion repülőtéren és az elnöki palotában jobban közvetítették a világnak a zsidó néppel kapcsolatos katolikus tanítás és felfogás bámulatos változását, mint korábban bármikor.

Különösen figyelemre méltó, hogyan hatottak ezek és a hasonló képek Izrael népére. Az izraeli zsidók nem keresztény környezetben élnek, és általában nem nagyon találkoznak modern keresztényekkel. Még külföldi utazásaik alkalmával is inkább nem zsidókkal találkoznak, nem pedig keresztényekkel. Túlnyomó többségük számára a kereszténység tulajdonképpen jelentéktelen, ezért elképzelései általában a tragikus múltból származnak. Éppen azért, mert az izraeliek oly keveset tudtak az elmúlt harmincöt évben lezajlott változásokról, a pápai látogatás sokukat megdöbbsentette: felfedezték azt a tényt, hogy a katolikus egyház nemcsak hogy nem ellenséges a zsidósággal szemben, hanem pozitív és tiszteletteljes kapcsolatot keres azzal a néppel, amelyet II. János Pál úgy írt le, mint „(az egyház) szeretett idősebb testvérei az Istennel kötött eredeti és soha vissza nem vont szövetségben”.

Ez a valóság, amelyet a legtöbb izraeli csak a pápai látogatás nyomán fedezett fel, természetesen a katolikus tanításban és felfogásban végbement figyelemre méltó változás eredménye. A történelem során a kereszténység túlnyomórészt úgy jelenítette meg a zsidókat, mint akiket Isten visszautasított, s akik helyét az egyház vette át. Isten szenvedéssel és szétszórattással büntette őket azért, mert nem ismerték fel a keresztény hit jogosságát. Ebből a felfogásból fakadt a katolikus egyház szembenállása avval a tervvel, hogy a zsidó nép visszatérjen ősi földjére és ott államot alkosson.

Bár a modern tudományos kutatás szellemisége sokban kapcsolódott a században korábban jelentkező új tendenciákhoz, melyek a zsidókról szóló katolikus tanítás újraértékelésére irányultak, a Soah hatása és XXIII. János pápa személyes elkötelezettsége volt az, ami a régi teológiával való radikális szakításhoz vezetett. Kétségtelenül hatottak rá a II. világháború alatt e téren szerzett tapasztalatai és személyes találkozásai, különösen Jules Isaackal.

Ennek megfelelően ez lett a központi témák egyike, amelyeket XXIII. János többek között meg akart tárgyalni, amikor összehívta a II. Vatikáni zsinatot. Ennek eredményeképpen a *Nostra aetate* című 1965-ben kiadott nyilatkozat kategorikusan elutasította a „megvetés tanítását” a zsidó nép iránt, és „pozitív forradalmat” vezetett be az egyház tanításában a zsidó néppel és a judaizmus-sal kapcsolatban; ez több mint harminc éve folytatódik. Ebben a nyilatkozatban a zsinat elutasította azt az elgondolást, hogy a zsidó nép kollektív és folyamatos felelősséggel tartozik Jézus halálá-

ért; megerősítette, hogy a zsidó néppel kötött Szent Szövetség örökkévaló és folyamatos; és elítélte az antiszemitizmust.

A *Nostra aetate* óta a Vatikán és különösképpen II. János Pál pápa elmélyítették a zsidó néppel való katolikus kibékülés folyamatát, megerősítve különleges köteléküket és egyértelműen elítélve az antiszemitizmus bűnét. 1990-ben a pápa megerősítette Cassidy bíborosnak, a Zsidókkal Való Kapcsolatokért Felelős Pápai Bizottság elnökének Prágában tett kijelentését, miszerint „az a tény, hogy az antiszemitizmus helyet talált a keresztény gondolkodásban és tanításban, a Teshuvah (bűnbánat) aktusát követeli részünkről”. Ugyanebben az évben, amikor az egyesült Németország első nagykövetét fogadta, II. János Pál azt mondta: „A zsidó nép lemészárlásáért érzett büntudat súlyos terhe a keresztények számára tartós felhívásnak kell lennie a bűnbánatra; ezáltal leküzdhetjük az antiszemitizmus minden formáját és új kapcsolatot hozhatunk létre ószövetségi rokon népünkkel.”

A *Nostra aetate* óta a figyelemre méltó vatikáni lépések egyike az 1975-ös *Útmutató*, amely a zsinati nyilatkozatot nagyszerűen kifejtette, és a *Közös kötelék: keresztények és zsidók — jegyzetek tanításhoz és prédikáláshoz* című kiadvány, melyet 1985-ben jelentetett meg a Zsidókkal Való Vallási Kapcsolatokért Felelős Pápai Bizottság. Ebben első alkalommal ismerték el hivatalosan Izrael Állam jelentőségét a zsidó nép számára, s annak azonosságát. II. János Pál pápa a *Redemptionis anno* című apostoli levelében (1984. április 20.) egyébként már kifejezte, hogy elismeri Izraelnek a zsidók által átérzett jelentőségét, s hasonlóképpen tett a zsidó közösség vezetőihez intézett beszédében Miamiban (1987. szeptember 11.), mikor kijelentette: „...A Soah tragikus népiirtása után a zsidó nép új korszakot kezdett történelmében. A nemzetközi törvények értelmében minden nemzetnek joga van hazára, így a zsidó népnek is, amely Izrael államban él...” 1994-ben (a *Parade* folyóiratban megjelent interjúbán) kijelentette: „meg kell érteni, hogy a zsidók, akik évezredek óta a világ nemzetei közt szétszóródva éltek, (...) úgy döntöttek, hogy visszatérnek őseik földjére. Joguk van hozzá”.

A teológiában és a szemléletben végbement mélyreható változások természetes eredményeként logikusan érkezett el a Szent-szék és Izrael Állam közötti kapcsolatok normalizálása. Mi több, a Szentszék már évekkal a diplomáciai kapcsolatok létrehozása előtt kategorikusan kijelentette, hogy nem állnak teológiai akadályok az Izrael Állammal való diplomáciai kapcsolatok normalizálásának útjában.

A Vatikánt azonban visszatartotta ebből a szempontból annak ténye, hogy az egyháznak vannak közösségei, intézményei és érdekeltségei arab és más mohamedán társadalmakban, s ezért félt az Izraelhez való közeledés által kiváltott esetleges visszavágástól. Az izraeli és az izraeli ellenőrzés alatt álló területeken élő katoli-

kusok nagy része magát palesztinnak vallotta, és palesztinai pátriárka vezetése alatt áll. Azoknak a keresztényeknek, akik egy palesztin nacionalista társadalomban, annak részeként éltek, nem állt érdekükben a meglévő helyzet megváltoztatása: szerintük a Szentszék és az Izrael Állam között ne álljon fenn rendes kapcsolat, legalábbis amíg a palesztin és az izraeli érdekek egymással ütköznek. Ennek megfelelően a helyi katolikus vezetőség egyértelművé tette a Vatikán számára, hogy amíg a palesztin politikai követelések nem teljesülnek, addig ellenzik a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok erősítését Izraellel.

A közel-keleti békefolyamat azonban új lehetőséget nyitott a kétoldalú kapcsolatok létrehozására. 1992 nyarán a Szentszék és Izrael között Állandó Kétoldalú Bizottságot állítottak fel. Az ezt bejelentő sajtótájékoztatón Joachim Navarro-Valls vatikáni szóvivő egy kérdésre válaszolva azt mondta: „Az arabok, beleértve a palesztinokat is, tárgyalnak az izraeliekkel, miért ne tennénk mi is?” Ennek megfelelően többé már nem tartottak az arab visszavágástól, és a Vatikánnak jó oka volt arra, hogy hivatalos kapcsolatait mélyítse Izraellel. A Szentszék ismételten megerősítette, hogy nincsenek teológiai akadályai az Izrael Állammal való teljes körű kapcsolatoknak, emellett képviseltetni kívánta magát a régió jövőjéről folyó tárgyalásokon, hiszen ezek saját érdekeltségeit is érintették, például Jeruzsálemmel kapcsolatban, és támogatni kívánta szentföldi közösségeinek érdekeit. A Kétoldalú Bizottság tárgyalásai az 1993-as év végén az Izrael Állam és a Szentszék közti *Alapszerződés* aláírásában hozták meg gyümölcsüket, amely rövidesen a nagykövetek cseréjéhez vezetett. Ezt nem kis mértékben az a személyes ráhatás mozdította elő, amellyel II. János Pál pápa sürgette a tárgyalások sikerét, felismervén azok fontosságát a katolikus-zsidó kibékülésben, ahogy arra az *Alapszerződés* bevezetője is utal.

Bár ez új korszakot jelentett az Izrael és a Vatikán közti párbeszédben, egy hivatalos nemzetközi Zsidó-Katolikus Összekötő Küldöttség (Jewish-Catholic Liaison Committee, ILC) már majdnem két évtizede működött ezt megelőzően. A zsidó felek elsődleges célja ebben a keretben az volt, hogy a katolikus teológiában végbement változásokat mindenütt bevezessék és beépítsék a katolikus nevelési elvekbe és programokba, ezzel harcolva az antijudaizmus és az antiszemitizmus ellen. A Szentszéktől pedig ismételten jelezték, hogy a katolikus-zsidó kapcsolatban mennyire fontos a hivatalos kapcsolatok létrejötte Izrael Állammal. A párbeszéd azonban a közös értékek érdekében való kölcsönös megértés és együttműködés előmozdítására is irányult. Ennek megfelelően az ILC tanácskozásain közös nyilatkozatokat adtak ki olyan témákban, mint például a család, az emberi élet szentsége, valamint az ökológiai és környezeti kérdések.

A katolikus egyház egyértelmű álláspontja az antiszemitizmus

ellen és az Izraellel létrehozott teljes körű kapcsolatok azt jelentették, hogy a zsidó-katolikus párbeszéd a közös etikai alapelvek alapján a jövőben egyre inkább a kölcsönös megértésre és együttműködésre összpontosul.

Az ilyen ügyek sem esnek az Izrael és a Vatikán közötti párbeszéd hatáskörén kívül. Valójában maga az *Alapszerződés* a Szentszéket és Izraelt nemcsak az antiszemitizmus és a fanatizmus elleni együttes harcra, és közös nevelési, kulturális együttműködésre kötelezi, hanem arra is, hogy mozdítsa elő a „kölcsönös megértést és toleranciát a nemzetek és közösségek között”, továbbá „az emberi jog és méltóság tiszteletét” is (2. és 3:1 cikkely).

A pápa látogatása Izraelben erre a megváltozott valóságra nyitotta fel azok szemét, akik keveset vagy semmit sem tudtak arról, milyen messzire jutott a katolikus-zsidó párbeszéd az elmúlt három és fél évtized alatt, főleg az USA-ban. A művelt vagy a párbeszéd és eredményei kérdésében elfogulatlan emberek számára a pápai látogatás megerősítés és támogatás volt mindarra, ami eddig történt, s ami ezután történni fog.

Kétségtelen, hogy a látogatás hatása az izraeli társadalomra nagyobb izraeli megértést és támogatást eredményez a párbeszédben. Ez már egyértelművé vált az Oktatási Minisztérium főigazgatójának körlevelében is, amelyet az izraeli iskolákba küldött a pápalátogatást megelőzően, s amelyben a keresztény-zsidó kapcsolatok változásainak megtárgyalására szólított fel megfelelő, modern írások segítségével.

A politikai együttműködés és a közös munka területeit tehát már kijelölték, s elkötelezettségüket is megerősítették. Izrael Állam és a zsidó nép számára a kihívás most abban áll, hogy a pápalátogatásnak a nyilvánosságra tett óriási hatását tartós közös tevékenységben folytassa ezeken a területeken.

Ahogy Ehud Barak miniszterelnök rámutatott a pápához Yad Vashemnél intézett beszédében, nem lehetséges a múltat hirtelen a hátunk mögött hagyni. Kétségtelenül nemcsak a mély teológiai különbségek maradnak fenn, amelyek kettőnk hitközösségeit továbbra is szétválasztják, hanem a történelmi emlékezet és a múlt értelmezésének eltérései is. Mindazonáltal tagadhatatlanul új korszakba léptünk a katolikus-zsidó kapcsolatokban, amelyben II. János Pál izraeli látogatása kiemelkedő mérföldkőként fog állni a kiengeztelődés és a gyümölcsöző együttműködés történelmi útján.

Kató Eszter fordítása

A természetjog változásai korunkban

1. rész

1. Természtől a természetjogig

1969-ben született Nyíregyházán. Politológus, jogfilozófus. A PPKE Jogbölcseleti Intézetének oktatója. A Szent István Társulatnál hamarosan megjelenő kötetei a természetjogot és a személyköziségben megjelenő igazságosságot tárgyalják.

A libertariánus természetfelfogás

¹Michel Foucault:
Histoire de la folie de l'âge classique.
Paris, 1961, 296.

²Marquis de Sade: *Az új Justine, avagy az erény meghurcoltatása.*
Vulgo, 1999, I, 1, 139.

A történelem során a filozófusok mindig rendelkeztek egy többé-kevésbé markánsan megfogalmazott képpel az emberi természetéről. A jogfilozófia szempontjából e kérdés úgy merült fel, hogy milyen az univerzum természete, de mindenekelőtt — az ember természete, amely normatív eligazítással szolgál az állami és (pozitív) jogi berendezkedésre. Nagy a különbség viszont abban, hogy mit értettek a „természet” fogalmán. A biológiai-naturalisztikus felfogásoktól az idealista-szellemi és a metafizikai-teológiai megfogalmazásokig terjed a skála. Az ember természetéről vallott felfogások nem szakíthatók el a mindenkori tágabb filozófiai, vallási, szellemi, a tudományelméleti környezettől és nézetektől. Az alapul vett természet-felfogás (illetve a hozzá kapcsolódó ész-konceptiók) szerint három természetjog-típust különíthetünk el: (1.) biológiai-naturalista, (2.) teológiai és (3.) racionalista természetjogot.

A posztmodern kor egyik ismert reprezentánsa, a libertariánus Michel Foucault számára minden törekvés és vágy természet szerint való, ami a természetben előfordul, hiszen azokat a természet ültette az emberbe.¹ A gondolkodók egy része azt vallja, hogy megjelenési formáinak összessége (jelenségszféra) maga a természet (lényeg). Ez a felfogás minden természeti jelenséget természet-szerint-valónak láttat. Egy ilyenfajta „természetjogi” koncepció nem képes a racionális-morális emberi cselekvés természeti normáit felmutatni, következésképpen nem szolgálhat egy emberi társadalom berendezkedésének alapjául. A gondolati gyökerek, a távoli szofista tanokig nyúlnak vissza, de gondolhatunk — hogy a legsarkítottabb példát hozzuk — De Sade márki förtelmes írásaira is, aki minden emberi vágyat „természetes”-nek nevez, és így — véleménye szerint — ezek kiélése is a természet törvénye szerint történik.² Ez a konstatáló-regisztráló attitűd a tudományos vizsgálódást lehetetlenné teszi, hiszen minden látszatot valóságosnak fogad el, ezen túl pedig elmosódik a vizsgált objektív valóság és a megértő-kérdező szubjektum — amúgy is viszonylagos — különállása. Ez a szemlélet továbbá az így felfogott természettől minden normatív jelleget elvitat, hiszen nem fogad el semmiféle

³Vö.: Marquis de Sade
i. m. 139; Marquis de
Sade: *Házirend*. Vulgo,
1999, I. 1. 146–150.

⁴A fogalmak
ismertetéséhez: Szabó
Márton: *Politikai
tudáselméletek*.
Bp., 1998, 229–236.

A természetjogi gondolkodás

⁵„A (dolgok) természet(e)
rejtőzködni szokott.”
208. sz. töredék.

idézve in: G. S. Kirk –
J. E. Raven –
M. Schofield:
*A preszokratikus
filozófusok*.
Bp., 1998, 287.

⁶„A láthatatlan
összeköttetés a
láthatónál erősebb.”
207. sz. töredék.

G. S. Kirk –
J. E. Raven –
M. Schofield, uo. 287.

A természet megismerhetetlensége

természeti „lényeket” vagy természeti igazságot. Ebből a perspektívából semmilyen magatartás nem tűnik és nem is tűnhet természetellenesnek. Természetjog tehát a szó hagyományos értelmében nem is alapozható ilyen természet-koncepcióra. Sőt, ha következetesen végigvisszük ezt a logikát, akkor arra a belátásra kell jutnunk, hogy semmiféle erkölcsi rend — mint a természeti törvénynek az emberi létre vonatkozó speciális szabályrendszere — sem létezik.³ E rendszerben nincs bűn, csak konstruált „rend”, ami az első látásra is működésképtelen, mert embertelen, mivel nem erkölcsi. A természeti erkölcs ilyen erkölcsi semlegesítése a politikai ész benyomulását eredményezi az egyébként a jognak fenntartott területre (elég itt csak a foucault-i „biohatalomra” illetve „biopolitikára”⁴ utalnunk), ahogy arra Michel Foucault elmélete is jó példa.

A dolgok valódi természete elrejtí magát az ember elől,⁵ mint ahogy az azokat átható belső törvényeik sem tárulnak fel automatikusan az ember számára. Márpedig e törvények erősebbek a látható kötelékeknél — állította már a természetjogi gondolkodás hajnalán Hérakleitosz.⁶ Korántsem magától értődő tehát a természetet uraló igazi törvények mibenléte és azok működése. Márpedig ha valóban normatívak és a természet belső lényegét, szabályszerű és funkcionális működését írják le, akkor az ezekkel szembeni beavatkozások a természet diszfunkcionális, rend-ellenes működését, végső soron akár megsemmisülését is eredményezhetik. Utaltunk már arra, hogy a természetjogászok a természetjog normativitását megfogalmazva, mindig egyfajta természeti „lényegről” beszélnek. Felmerülhet a kérdés, hogy miként lehetséges ez? Talán a természet belül nem egységes? Elkülöníthetők lennének a lényegi szférába és a jelenségszférába tartozó elemek?

A fizikai természetben a természeti elemek viszonyaiban — a romboló és az építő erők bázisán csodálatosan mindig újraalakuló — harmónia uralkodik, minthogy egy mögöttes rendezőelv alakítja ezek változásukban is folyamatosan megújuló harmóniáját, ahogy azt már az egyik első, kozmikus rendben gondolkodó görög filozófus, Hérakleitosz is megfogalmazta. Az emberi természetben belül viszont — azon túl, hogy mivel az ember a fizikai természeti világ része, rá is érvényesek e világ természeti törvényszerűségei — megvan a lehetőség az önépítő, önkiteljesítő cselekvésre, mint ahogy ennek ellenkezőjére is: az ember képes — racionálisan és morálisan — rossz döntései által önnön valóját erkölcsi, biológiai, pszichológiai, szellemi mivoltában rombolni. Ahhoz, hogy természetes erkölcsi törvényről vagy természeti törvényről beszélhessünk, az emberi cselekvés szemszögéből döntésében szabad, e választásaiért felelős racionális személyekben kell gondolkodnunk.

Az emberi természet problematikussága, valamint ezzel összefüggésben a természet totalitásának megismerhetetlensége éppen ezekből az egymással szembeálló eredményeket okozó lehetősé-

⁷Francesco D'Agostino
Filosofia del diritto.
Torino, 1996, 51.

⁸Ahol nem létezik
filozófia, ott
természetjogról sem
beszélhetünk. A filozófia
akkor jelent meg a
történelemben, amikor a
természetet felfedezték, s
a filozófus az az ember
volt, aki a természetet
felfedezte. Leo Strauss:
*Természetjog és
történelem*. Ford. Láncki
András. Bp., 1999, 64.

⁹A kérdés rendszeres,
analitikus tárgyalásához
Nicolai Hartmann:
Teleológiai gondolkodás.
Bp., 1970.

¹⁰Vö.: Robert
Spaemann: *Az emberi
természet fogalmáról*.
In: *A modern
tudományok
emberképe*. Szerk.:
Krzysztof Michalski.
Bp., 1988, 148.

Ember és természet kapcsolata

¹¹Külön beszélhetnénk
még posztmodern korról
is: az egyre inkább
kizsákmányolt és
létében veszélyeztetett
természet jogairól.

gekből fakad. Ha viszont a természet a maga teljességében nem megismerhető, akkor azt kell mondanunk, hogy a természet természettudományos megismerése a természetnek csak részeiben történő megismerését jelenti. Mindebből logikusan adódik, hogy a (természet)filozófiára hárul az a szerep, hogy a természetet a maga teljességében igyekezzen megragadni,⁷ tudván hogy ennek tökéletességére — a természet konstitutív jellemzője: enigmatikussága miatt — sohasem juthat el. A filozófia pedig a természetjog örök kérdésén keresztül igyekszik a(z emberi) természet immanens törvényeit feltárni, vagyis a természetjog adja a természet filozófiai megismerésének egyik legősibb és legbiztosabb útját.⁸ Mindezzel nem akarunk semmiféle leegyszerűsítő filozófiai szemléletmódot az abszolút megismerés rangjára emelni, mint ahogy a természettudományok sem tarthatnak legitim módon igényt a természetről való átfogó tudásra. Csupán a természetjogi gondolkodás illetékességére kívánunk rámutatni e kérdést illetően a természetfilozófián és a jogfilozófián belül.

A természetjog szempontjából minket elsősorban az ember természete érdekel, aminek vizsgálatában a filozófiai antropológia vállalja a döntő szerepet. Annyit megállapíthatunk, hogy mind az orvostudomány, mind a filozófiai antropológia számára létezik a kiteljesedett, az egészséges ember fogalma, amely a jó, az egészséges, a megvalósult embert írja le, úgy ahogy az természete szerint való. Az ember, amikor döntési képességgel, szabadsággal rendelkezvén ártó szándékkal önmaga vagy mások ellen fordul, akkor olyan morálisan is értékelhető cselekedetet visz véghez, ami az emberi megvalósulását gátolja önmagában és/vagy másokban. Az emberi természet, belső normativitását tekintve tehát teleologikus,⁹ célra tartó, vagyis létezik egy olyan állapot, amely helyesnek, egészségesnek minősül, és egy olyan irány, amelyben az ember, éppen természetéből fakadó módon, kiteljesedhet.¹⁰

Az ember és a természet szoros együvé tartozása minden civilizációban a kultúra alapját képezi, és a jogról való gondolkodást is meghatározza. A természet és az ember viszonyában az értelem mint *logosz* jelenlétét észlelhetjük, amely minden dolgot belülről rendez el. Ez a *logosz*, mint az ember és a természet belső viszonya, különös jelentőséget kap az ember és a szűk értelemben vett természet kapcsolatában. Azonban ez a reláció is változik az egyes civilizációkban, elég csak a sztoikusokra vagy Szent Tamás természet-felfogására és természetjogára gondolni. Még szembevetnőbb a különbség, ha ezeket a természetről a modern korban vagy akár korunkban alkotott képpel vetjük össze. A modern korban¹¹ a középkori felfogáshoz képest nem csupán a természet és az ember viszonya, valamint a természet mint gondolati reflexió tárgya változik meg, hanem az észről vallott felfogás is, tehát, hogy a — többnyire szubjektívként felfogott — ráció miként hatja át a természetet. Talán a legjelentősebb változás éppen ez utóbbi

Az emberi természet

¹²Gondolatainak megértéséhez figyelembe kell venni Derrida dekonstrukcionista s végeredményben antiteleologikus szemléletét. Ezen optika előnye, hogy a nem emberi lét perspektíváját is feltárja, és a természeti környezet szempontjaira, s következőképpen annak „jogaira” is rávilágít; Jacques Derrida: *A szellemről*. Bp., 1995, 74–79.

¹³A klónozás kérdésében is találkozhatunk természetjogi — illetve természetes erkölcsi törvényre épített — érvelésekkel: pl. Széll Kálmán: *A génorvoslás és a klónozás néhány etikai kérdése*. 1999, 3, 342–343.

¹⁴G. S. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield: *A preszokratikus filozófusok*. Bp., 1998, 288.

A természetjogi gondolkodás alapjai

¹⁵Vö.: Leo Strauss, uo. 64–70.

területen mutatható ki, vagyis a *logosz*-értelem és ezzel összefüggésben az ember-lét-létezés-létező-természet fogalomcsokrokban.

Az ember tehát egyrészt része a természetnek, másrészt viszont kitüntetett alanya is annak, ahogy azt egyébként Derrida sérelmezi is.¹² Alanya, két szempontból is: nemcsak része annak, hanem a cselekvés és a reflexió (szellem, ész, öntudat) által meg is haladja azt; másrészt pedig a jog szempontjából, jogilag értelmezhető cselekvésre csak az emberi személy képes, vagy legalábbis a jog nem szakítható el a jog számára releváns cselekvések alapját képező (fizikai) személy(ek)től (jogi személyek esetében sem). A természetjogi gondolkodás központi kérdései is mind a helyes (igazságos) emberi együttélésre, valamint az emberi lét meghatározó kérdéseire, azaz érintő cselekvésekre vonatkoznak (például abortusz, eutanázia, biogenetika, klónozás¹³ stb.). Az emberi természet a maga teljességében nem külsődlegesíthető, megragadható, szétszedhető, mesterségesen újrakomponálható vagy mechanisztikusan reprodukálható. Az ember természete ugyanis a természet részeivel szemben olyan valóság, mely nem képezhető el és mindenekelőtt nem tárgyiasítható, mivel az ember: személy (*persona*). A legutóbbi időkben újból felizzanak a viták mind az etika, mind a jog terén az emberi természet mibenlétét illetően, elég csak az újabban a figyelem középpontjába került ökológiai és biogenetikai problémákra gondolni. Az emberi természet közvetlenül nem megismerhető. Feltárásához alapos tudományos kutatómunkára van szükség: meggyőződésre, kitartásra és elszántságra — ahogy arra már Hérakleitosz is rámutatott¹⁴ —, akárcsak a természetjog szabályai és a gyakorlati morális tudás művészete alapján cselekvő ember vagy a bölcs törvényhozó esetében is. Azonban még ezek után is azt fogjuk tapasztalni, hogy nem lehet azt teljes és végleges módon feltárni. És itt kell a figyelmet felhívni arra, hogy a természettudományos felfedezések egyre újabb és újabb kérdéseket vetnek fel a jogi szabályozás mikéntjére vonatkozóan is.

Azt tapasztalhatjuk, hogy minden kortárs természetjogász, legyen az jogász vagy filozófus, de mások is, az emberi személyt egyfajta „misztériumnak” tekinti. Ha ennek jogi konzekvenciáit akarjuk megragadni, akkor az „emberi személy méltóságáról” kell szólnunk.

A természetjogi gondolkodás úgy jelent meg a történelemben, hogy a tapasztalható, látható jogi valóság krízisekor e valóság mögött a filozófusok az ősbibb, eredeti elveket keresték, melyek foglalatlan mint változatlan és örök valóság a változóknak létalapjaként szerepel. A változó mögött tehát az állandó és következtéképpen az igazi jogot keresték, és e kutatás során a „természet” fogalmához érkeztek el. A természet a legősibb — még a szokásoknál, az „ősi út”-nál is ősbibb —, következtéképpen a legigazabb és legérvényesebb valóság is.¹⁵ Ekképpen az emberi és közösségi életet ennek megfelelően kell kialakítani, mert csak így valósítha-

tó meg az ember közösségi és egyéni kiteljesedése. Márpedig a földi élet célja a jó és boldog élet, s az ehhez vezető út az ember eszes és erkölcsös természetének megfelelő élet. A „helyes értelem”, azaz a latin *recta ratio* illetve a görög *orthosz logosz* — korántsem pusztán bizonyos cselekvésektől tartózkodó magatartást kívánó — természetjogi fogalma éppen ebben áll, hogy a ráció rácsatlakozik és hozzáidomul az ember belső természetéhez és az abból fakadó normákhoz. Az ember akkor él természete szerinti életet, ha képes az emberi életet szolgáló javak között a megfelelő harmóniát és rangsort kialakítani. Ez nem lehetséges, ha nem ismerjük el az erkölcsi jó primátusát a „kellemes” felett, a lélek többségét a testtel szemben. Az ember, mivel erkölcsi lelkiismerettel s gyakorlati racionalitással rendelkezik, így képes belső *logosz*-át, természetébe írt törvényét aktív, felelős és konstruktív módon követni, és megtartani a cselekvésére vonatkozó természeti normákat. A (természet)jog ezért tipikusan az emberek világára jellemző valóság. Az állatok — mondja Szent Ágoston — ösztönszerűen, a szükségszerűen, passzívan vannak az egyetemes örök törvénynek alávetve, az emberek és az angyalok viszont a participáció, a részesedés által. Az angyalok teljesen részesednek abból, és sohasem sértik meg előírásait, az embernek azonban — aki az állatok és az angyalok között van, hiszen nem annyira tökéletlen, mint az előbbiek, de nem is annyira tökéletes, mint az utóbbiak — a racionalitására kell bíznia azt, ami az állatokkal egyesíti, és Isten alá kell rendelnie azt, ami az angyalokkal egyesíti őt.¹⁶ Az ember köteles e természeti törvény alapján cselekedni, mivel csak így képes természetének megfelelő boldog életet élni. A pozitív jog felett rendelkező jogalkotónak s a bírónak kiemelt szerepe van az emberek közötti együttélés természetjogi elvek alapján való rendezésében. Ezt tanították a klasszikus kor¹⁷ természetjogászai, és ezt mutatja a II. világháborút követő német igazságszolgáltatás példája is.

E gondolkodási folyamatban tehát a természet mint örök és változatlan alap a változó és esetleges jelenség-valóság megítélési kritériumaként szerepel. Az ember alkotta törvénynek a természetjog, s áttételesen az emberi természet belső struktúrájához kell igazodnia, hiszen csak így részesül azon tulajdonságokból, melyek a jogiság lényegi elemeit adják.

2. A *prudencia* és a *pragmatikus természetjog*

A prudencia a politikában, az erkölcsben és a jogban

A „prudencia” erénye a klasszikus természetjogi gondolkodás elszakíthatatlan alkotóeleme, s ma különleges reneszánszát éli a természetjogi megújulás legkiemelkedőbb gondolkodóinak tanában. A prudencia a természeti törvény általános útmutatásait adott esetben konkretizálva vezet el a természetjogilag helyes döntéshez,

¹⁶Vö.: Szent Ágoston: *Contra Faustum*, XXII, 28; PL, XLII, 419.

¹⁷Mi nagyjából a természetjogi korszakok Leo Strauss-féle felosztását fogadjuk el, s így a szókratikus-platonikus-arisztotelianus-sztoikus-tomista természetjogi tanítást nevezzük „klasszikusnak”. Vö.: Leo Strauss: *Természetjog és történelem*. Ford.: Lánczi András, Bp., 1999, 107.

¹⁸Lásd.: Horváth
Sándor: *Örök eszmék
és eszmei magvak
Szent Tamásnál.*
Bp., 1944, 222.

A hatalom és a polgárok viszonya

¹⁹Horváth Sándor:
Uo. 242.

²⁰Uo. 242.

és mivel a prudens döntési képesség a gyakorlati morális tudás szférájában mozog, egyszerre valósít meg erényt és tudást.¹⁸ Mivel a természetjogilag helyes választást szolgálja, egyszerre érzékeljük jelenlétét és létjogosultságát a politikai, az erkölcsi és a jogi döntések kialakításában. Mindegyikben másképpen jelenik meg azonban, minthogy a prudencia az adott társadalmi valóságok specifikus logikájának rendelődik alá. A politikában a természetjogilag helyes döntést elősegítő jogalkotói illetve kormányzói *prudencia politica* más szempontokat tart szem előtt, mint az állampolgári politikai illetve a jogi szférára vonatkozó prudencia. A politikának a közérdeket érintő kérdések a tárgyai, a jog területén a közjog és a magánjog határvonalai igazítanak el, az erkölcs szférájában pedig a köz- és magánerkölcs viszonyai és azok belső logikája. A politika területén — mint láthattuk — bonyolultabb helyzettel találjuk magunkat szembe, minthogy a *prudencia politica* kormányzó okosság, tehát csak a hatalmat gyakorló erénye lehet.

Mi az mozzanat, amely a közjó alá rendelt politikai valóságszférát a — most nemcsak jogi, hanem (politikai) filozófiai értelemben vett — magánérdek (*res privata*) terrénumával összeköti, s miért nem szegülnek szembe a kormányzott állampolgárok a hatalmat gyakorlókkal? Másként: mi az egyén viszonya a társadalomhoz? A politikum miként érinti a polgárokat? A választ abban találhatjuk meg, hogy a klasszikus természetjogi gondolat szerint az állam természetes társadalmi képződmény, ahogy a hatékony működését szolgáló tekintélytisztelet és hatalom is az.¹⁹ A hierarchikus szerveződés tehát önmagában nem természetellenes, hanem természetjog-szerint-való. A közjót szolgáló gyakorlati morális tudás természetjogi előírása Horváth Sándor szerint első parancsként azt írja elő, hogy a „kormányzó tisztelje alattvalóiban az emberi méltóságot”. Az állampolgár politikai okossága viszont a tekintélytiszteletre van berendezve, és „mindaddig megmarad, amíg a tekintély alanya, a kormányzó hatalom a természetjog keretében mozog”²⁰ — fogalmazza meg a klasszikus tomista álláspontot Horváth. A természetjog a neotomisták szerint, a kölcsönös tisztelteből fakadó lelkiség és az ebből következő cselekvésmód megparancsolásával így gondoskodott a közösségi tényezők harmóniájáról. Mindebben kiemelkedő szerep jut a politikai okosság gyakorlati tudásának és erényének. A közjó konkrét meghatározása, a törvényhozási tartalmak kialakítása azonban természetesen nem csupán a hatalomgyakorlók feladata: a politikai közösség minden tagjának valamiképpen szerepet kell kapnia benne.

A politikai intézményrendszer gyakorlati kialakításában a neotomista természetjog nem igazít el, csak azt írja elő, hogy érvényesüljön a közösséget összetartó közjóra irányultság. A konkrét módozatokra vonatkozóan nem rendelkezik, minthogy a politikai okosság (*prudencia politica*) hivatott dönteni nemcsak az egyén mint magánember, hanem a (gyakorlati) politikai döntés illetve a

Az okosság és az igazságosság erénye

²¹Tehát nem ő hivatott a célokat és az alapirányultságokat meghatározni!

²²Josef Pieper: *A négy sarkalatos erény*. Bp., 1996, 37–39, 55.
Pieper az egyik legismertebb kortárs Szent Tamás kommentátor.

A tomista természetjog

²³Enrico Pattaro: *Introduzione al corso di filosofia del diritto*, II. Bologna, 1993, 427.
Vö.: Schütz Antal: *A bölcselet elemei*. Bp., 1940, 176.

²⁴Vö.: Paul Barth: *A sztoa filozófiája; A sztoicizmus az Újkor filozófiájában; A természetes vallás és a természetjog*. 208–226. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1998.

döntésbefolyásolás szintjén is. A természetjog általános normái ezeket a közelebbi meghatározásokat kifejezetten igénylik. A természetjogi előírások csak néhány, meglehetősen általános pozitív (például közjóra törekvés) illetve negatív (az emberi személy „társadalomfelettségének” tiszteletben tartása, azaz annak meg nem sértsése) megfogalmazású normát tartalmaznak.

A politikai intézményrendszerben kialakuló konkrét helyzetekben, döntési szituációkban a klasszikus (jelen esetben Szent Tamás-i) természetjogi rendszerben a politikai okosság semmi másal nem helyettesíthető funkciót tölt be. A prudencia erénye az akaratot irányítja a cselekvő személyben, és a természetjog konkrét megvalósítására törekszik azáltal, hogy az ember alapirányultságaiban és létcéljában kifejezésre jutó célokhoz vezető utat keresi²¹ az egyedi döntésben, azaz az okosság erénye a valóságos dolgok (pontosabban: az *ipsa res*) melletti döntést jelenti, amely az igazságosság aktusára épül.²² Az igazságosság erénye így morális kötelezettséggé válik, minthogy az emberi lét és együttlét objektív követelményeiből fakad. Ezt igényli morális és racionális természete, valamint a természetjog belső logikája és szerveződése is. Az egyén okossága vagy gyakorlati bölcsessége a természetjog ilyen olvasatában elszakíthatatlan a helyes értelemről (*recta ratio*), mivel az okosság tulajdonképpen nem más, mint az emberi tettekben megnyilvánuló helyes értelem. Mi most elsősorban mégsem a magánember gyakorlati erkölcsi tudásával (*prudencia monastica*) és igazságos cselekvésével, hanem a természetjog és a prudencia politikai és jogi megnyilvánulásaival fogunk foglalkozni.

Arisztotelész és Szent Tamás természetjogi írásaiban sehol sem fogalmazódik meg az a gondolat, hogy a természetjog tartalma rendszerbe szervezeten, részletekbe menően meghatározható.²³ Ez a koncepció legalább három tényező miatt fel sem merülhetett a tomista természetjogban:

a) a tomisták szerint csak az örök törvény bölcsessége tökéletes, az emberi megismerés ezzel ellentétben tökéletlen. A döntési szituációban tehát szükség van a cselekvő aktív belevonódást kívánó gyakorlati morális megismerésére is;

b) a társadalom és az állam nem volt egységes, az állam nem volt abszolutista, ami a modern korban a természetjogi kodifikációknak táptalajt adott; a konstruáltság, a konstruálhatóság, és a mechaniztikusság messze állt az akkori világ- és társadalomképtől;

c) a tomista természetjog a *respublica christiana* korában született, amelyben az egyházi és a világi hatalom, illetve a szervespontan társadalmi relációk egymással összeműködve próbálták a természetjog elveit a társadalmi gyakorlatban megvalósítani. Később, az újkorban, a racionalizáció, az emancipáció és az individualizáció előrehaladásával már nemcsak az ember önmagáról alkotott képe módosul, hanem az ember istenképe sem marad ugyanaz.²⁴

²⁵Lásd M. Heidegger:
*Schelling értekezése az
emberi szabadság
lényegéről.*

Bp., 1993, 70–75.

²⁶Ld. Michel Villey:

A joglogika története.

In: *Szövegek a jogi
gondolkodás
paradigmáinak
tanulmányozásához.*

Szerk.: Varga Csaba,

Bp., 1996. Korunk

szubjektumfilozófiája

²⁷Vö.: Theodor Viehweg:

Topik und Jurisprudence.

München, 1974.

²⁸A prudenciára ld.:

M. Villey: *La formation
de la pensée juridique
moderne.*

Paris, 1968, pl. 54–55.

²⁹A Germain

Grisez–Joseph

Boyle–John Finnis

szerezőiről rövid

terjedelemben foglalja

össze a gyakorlati

morális tudásra

vonatkozó rendszerét.

³⁰Hasonló irányban

orientálódik Horkay

Hörcher Ferenc is újabb

írásaiban. *Egy*

pragmatikus

természetjog felé. In:

Századvég, 1997. 7. A

rá adott válaszokat —

köztük a miénket is —

valamint a

viszontválaszt, ld. in:

Századvég, 1998, 10.

A felvilágosodás-kori természetjogi tanok (16–18. század) aprólékosan és rendszerbe szervezetteren²⁵ dolgozták ki a természetjog normatív tartalmait. A rendszergondolkodás kerül középpontba: az ész nem a hit és a moralitás által vezérelve válik — közelítően — tökéletessé a megismerésben és a cselekvés irányításában, hanem a matematikai alapú, zárt rendszer révén. Ezt a fajta ész-felfogást kívánták a jogi logikára is ráfeszíteni.²⁶ Nem a rugalmasabb, ember-közelibb gondolkodást²⁷ alkalmazták, amely a prudencia²⁸ megismerő és cselekvő tudásával áll rokonságban. A társadalmi szerződéselméletek mesterségessége, az abszolutista uralkodó tételes jogot tartalmazó kódexei és a természetjog normatív tartalmainak aprólékos, tablószerű kimunkálása — mind azonos meggyőződésekben gyökereznek. Ezek: a társadalmi valóság konstruáltsága, konstruálhatósága; a tökéletes megismerhetőségbe és szabályozhatóságba vetett hit: a (matematikai) ész-koncepció és természet-látás. A jog elszakad a metafizikától és a gyakorlati morális bölcsességtől, a pragmatikus logikától, és az elvont ész, az elvont etika és a szuverén hatalmi akarat termékeként vagy a természetjogász íróasztala mellett készített, felvilágosult szerkesztményeként tárul elénk. A természettudományos felfedezések új módon láttatták a természetet és a társadalmat, a pozitivisták szemlélet pedig még a természetjogi gondolkodásra is hatott. A szuverén és önálló nemzetállamoknak a szétesett vagy már alkalmatlan jogrendszer helyén teljesen új, más szemlélet szerint kellett új társadalmi körülmények között más rendszerű jogot alkotniuk.

Az utóbbi évtizedekben az etikában, a filozófiában, de a jogi gondolkodásban is a pragmatikus szemlélet tört előre. Finnis vagy Fuller természetjoga is a jogalkotó gyakorlati jogi kérdéseire ad gyakorlati választ, s az etikai momentumok is ennek rendelődnek alá. A természetes erkölcsöt és a természetjogot tárgyaló írásokban is a gyakorlati morális tudás képezi az elmélet központi elemét.²⁹ Daniel Mark Nelsonnak az egész tamási etikai-termesztjogi tanítást újraolvasó és a prudenciális cselekvést középpontba állító írása³⁰ is ebben az irányban tett figyelemreméltó kísérletnek tekinthető. A szubjektumfilozófia a világ és annak normáinak emberközeli élményét alapozta meg, a modernség végére pedig a tapasztalható világ minden kérdését már a szubjektum illetve a szubjektumok relációjának szemszögéből fogalmazta újra. A posztmodern kor nem hisz az eleve elrendező, átfogó igazságban, metadiskurzusokban; ha azok a diskurzusokban még élnek, akkor mindenképpen nyelvileg dekonstruálandóak. Tehát mind a valóság, mind a megértés, mind az érvényesség a mikro-dimenzió irányába tolódott el. Érvényességen a tudományos megállapítás érvényességét és a normák (morális és egyben jogi) érvényességét is értenünk kell. Csak az van, ami a szubjektumok szempontjából van, és természetesen csak az lehet érvényes, ami van.

³¹Vö.: John Finnis:
*Natural Law and
Natural Rights.*
Oxford, 1980.

A természetjogi gondolkodásban John Finnis jogfilozófiai munkássága képviseli leginkább a pragmatikus szemléletet. Elméleti rendszerébe nem vesz fel metafizikai-spekulatív természet-fogalmat, mivel a modernitás a metafizikai szemléletmódot és gondolkodást szerinte gyökereiben cáfolta és hiteltelenítette. A természet jogát az emberi cselekvésre és ennek mércéjére, a gyakorlati észszerűsége fókuszálja, így az emberi döntés gyakorlati kérdései kerülnek természetjogi rendszerének középpontjába.³¹ A természetjogról alkotott koncepció is gyökeresen megváltozik tehát, mivel mostantól a természetjog a jogi jelenségeket a gyakorlati észszerűség fényében értelmezi és értékeli. A természetjog — Finnis elméletében — a jog világában a gyakorlati (józan) értelem feltételeit és elveit dolgozza ki. A természetjogi tanok elsődleges funkciója tehát nem a metafizikailag megalapozott természet-fogalomra való — teoretikus-rendszerképző — építkezés, hanem a módszeres és következetes tartalmi értékelés, hiszen a jogban szokásos és használatos érvelésmintákat, gondolkodás- és igazolásformákat teszi vizsgálatának tárgyává.

3. A személy és a társadalom: társas lénytől az elismerő-kapcsolatig

A *ius* mint jogosultság

A 16. században a *ius* mint jogosultság már határozottan elkülönül a *iustól* mint *helyestől* és mint *jogtól*. A következő században már nem annyira természetjogról olvashatunk, hanem inkább természeti jogosultságokról értekeznek a szerzők. Nem a helyes és igazságos cselekvésre kötelező természetjogi normák és azok rendszere az elméleti reflexiók tárgyai, hanem olyan dolgok birtoklására és megtételére vonatkozó igények és ezek elismertetése, amelyek — legalábbis feltételezetten — egy eszményi állapot eszményi embeérének esetében, azaz a természeti állapotban állnak fenn. Ez a — három évszázadot uraló — jogelmélet arra volt hivatott, hogy az emberek természetes jogosultságait igazolja.

A személy jogai és kötelességei

Nem meglepő, ha a modern korban, főleg a 20. században, egy megváltozott, szekularizált és individualizálódott társadalomban a természetjog — amely a (keresztény) középkorban az egész társadalmat mint rendek (*ordo*) egységét *universitasként*³² fogta át hierarchikus rendben az örök isteni törvényig bezárólag — visszaszorul az emberi személybe. Teljes erejével a némileg újrafogalmazott személyt s annak jogait védi, de egyben kötelességeit is hangsúlyozza. Minderre jó példa Viktor Cathrein és Jacques Maritain tomista alapokon megfogalmazott természetjoga. A századfordulótól kezdve kialakuló tudományágak és különösen a pszichológia és a filozófia új irányzatai révén az emberi gondolkodás már képes volt az embert és annak világát adekvát módon megragadni, oly módon, hogy a normatív (társadalmi) elvárásrendsze-

³²Az *universitas*-fogalomnak a modern természetjogban társadalommal való helyettesítésére ld. Louis Dumont: *Tanulmányok az individualizmusról.* Pécs, 1998, 73–77.

reknek — és az ahhoz tartozó struktúráknak — az előbbihez való viszonyát is immáron elméletileg kielégítő módon tárgyalhatták.

A perszonalizmus és a természetjog 19–20. századi egymásra találása csak átfogóbb történelmi-társadalmi és kulturális folyamatok összefüggésrendszerében érthető meg. Fölfedezték, hogy a relacionalitás az ember természetének szerves része, és nem egyfajta mesterséges, külsődleges vagy járulékos attribútuma — ahogy azt a különböző szaktudományok az emberi létezés egyes területein (a biológiai-természeti dimenzió túl a pszichológia, a kultúra és a cselekvés, az öntudat és a nyelv sférájában) elégségesen be is bizonyították.

A középkori és a mai perszonalizmus

A személy-központúság mint perszonalizmus, némileg mást jelentett a közösség primátusát valló középkorban, mint a 20. században. A személy mindig személyközi létmódot jelentett, de az az a különbséggel, hogy a középkori személy a természetjog által szabályozott közösségi rendben teljesedett ki (bár a személy — túlvilági rendeltetése révén —, a politikai közösség fölé emelkedett); századunkban viszont a személy a totalitás által³³ veszélyeztetett helyzetbe került, (így) a természetjog spontán módon kelt az örök és abszolút értékekkel rendelkező emberi személy védelmére. Jó példa erre Radbruch háború utáni fordulata. Módszertani dualizmusa és relativizmusa ellenére — a hitleri diktatúra tapasztalatai alapján — az alapvető emberi jogokat is a jogeszméhez társítja, és úgy tartja, hogy az emberi jogok teljes tagadása egyértelműen igazságtalan és jogtalan jogot eredményez.³⁴

³³Pontosabban: a totalitárius állam által.

³⁴Gustav Radbruch: *Vorschule der Rechtsphilosophie*. 1947, 8. IV.

Az emberi méltóság

A személy a keresztény természetjogászok felfogásában misztérium — minthogy Isten képmása mind autonómiájában, mind személyközi viszonyaiban. Az első tényből fakad a pozitív jog korlátja, az utóbbiból pedig az igazságosság lényege. A személyfogalmat — szögezzük le a pontosításképpen — a perszonalizmus zsidó-keresztény (jog)filozófiai képviselőinek részére tartjuk fenn, bár az emberi méltóság és a személyközség törvényszerűségeinek megfogalmazásában a nyugati jogi gondolkodási hagyomány sokat köszönhet Immanuel Kantnak. Ő a jog számára jól hasznosítható tételeivel és konstrukcióival sokkal nagyobb hatást gyakorolt az emberi méltóság és az emberi jogok elméleti és gyakorlati jogi védelmének kialakítására, mint bármelyik más perszonalista gondolkodó. Nagy utat tett meg a nyugati civilizáció Szent Tamás metafizikailag-ontológiailag megalapozott személyétől a kanti emberfogalomig, bár Kant inkább csak áttételesen és közvetve írja le az embert a jogban. Formális szemléletével a (jog)elvek univerzálhatóságát tette lehetővé, ami — az ember eszközként való felhasználásának tilalmával és az ebből fakadó, az emberi kapcsolatokra vonatkozó jogi elvekkel együtt — az ember jogi védelmének egyetemes érvényesíthetőségét alapozta meg. A kategorikus imperatívusz — szögezi le Kant — csak akkor szükségszerű, ha van valami, aminek létezése önmagában abszolút ér-

tékű, ami önmagában vett célként meghatározott törvények alapja lehet. Ilyen az ember a maga feltétlen értékében.

Az egységes világszemlélet s a metafizikai rend — korábbi — empirikus széthullásával, az utóbbi évtizedekben a természetjogászok egyre inkább a különbözőképpen megfogalmazott interszubjektív viszonyban tárják fel a természetjogi tartalmakat. Találkozunk olyan újkantiánus elméletekkel, amelyek bizonyos kanti tételeket alapul véve az általános interszubjektív elismerést tekintik a jog lényegi jellemzőjének. Nemegyszer szembeállítják a jogi elismerő-viszonyulást a politika kizáró-relációjával; az elismerés ugyanannyira lényegi eleme a jognak, mint a kizárás a politikának. Az interszubjektivitás megjelenhet ezen túl a természetjog alapelveinek hangsúlyozásával szemben a prudencia előtérbe állításaként is. Ez klasszikus megfogalmazásában gyakorlati morális tudást jelent, ami ily módon mozgékonyabbá teszi az etikát, kinyitván azt a helyzeti etika, az adott szituációban megtalált igazságos illetve jogos, valamint a közösségi-történeti értékek érvényesülésének irányába, a szabad értékteremtéssel a legteljesebb összhangban.

A természetjog stabil és hierarchikus szemlélete tehát átadja a helyét a jog nem annyira közjogi, hanem interszubjektív — ami többet jelent, mint polgári jogi — szemléletének (még az államok, csoportok, jogi személyek közötti viszonyokban is az elismerő viszonyulást mutatják ki). Az emberi személy méltósága; a jog strukturálisan elismerő logikája és ebből fakadó általánossága, következőképpen az egyenlőséget és így igazságosságot megvalósító jellege; a pragmatikus természetjog; a prudencia, sőt, olykor a szeretet fogalmai adják most már a természetjog interszubjektív szemléletének kulcskategóriáit. Külön említést érdemel a természetjognak a diszkurzív etikával való érdekes, de egyelőre csak ígéretes párosítása, ahol a diszkurzivitás nemcsak az igazságosság alapelveit rögzítheti, hanem tartalmilag is a természetjog és az emberi természet mibenlétét fejezi ki.³⁵

Az interszubjektivitás dimenziójának a természetjog fogalmával való házasítása több különböző dolgot is jelent tehát az egyes elméletekben: megjelenhet mint transzcendentális forma, mint az emberi természet lényege, mint a jog normatív alapelve, vagy mint a jogrendszer megalapozásának elve és módszere, továbbá mint a természetjog tartalmainak meghatározása, vagy akár mint elismerő viszonyulás is, amely az ember interszubjektív természetét alapulvéve mint a jogi viszonyulás lényegét jelenti, a jog specifikumát más relációkkal (játék, politika, szeretet) szemben. Megjelenhet azonban az igazságos, a jogos szituatív megtalálásának módjaként, illetve a méltányosság és az emberi természet belső összekapcsolásaként is, és végül, de korántsem utolsó sorban a jogi norma kötelező erejének argumentatív igazolásaként is.

(folytatjuk)

³⁵Ld.: Fuller külső természetjogát, mely tartalmi értelemben felfogott természetjogi minimumként a kommunikáció fenntartását parancsolja. Lon Fuller: *The Morality of Law*. London, 1969, 184–185.

I. rész

Szeghalmon született 1960-ban. Főiskolai tanulmányait Szegeden, egyetemi tanulmányait Budapesten az ELTE szociológiai szakán végezte. Jelenleg a PPKE Bölcsészkarának szociológiai tanára. Kutatási területe a vallásszociológia. Legutóbbi írását 2001. 4. számunkban közzöltük.

A tanulmány egy kelet-közép-európai vallásszociológiai kutatás (Aufbruch) része.

Az ember élete során önmaga megtartására törekszik. Különböző élettörténetek tükrében ennek lehetőségeit próbáltuk nyomon követni. Kiviláglik belőlük, hogy a személyes szabadságot a saját döntések erősíthetik, de korlátozhatják is. Életünk során meghozott döntéseink hozzájárulnak (akár csak a későbbi rossz lelkiismeret formájában) identitásunk további alakulásához.

Magyarországon, az 1945 után bekövetkezett politikai változások egyik következménye a vallásos világnézet dominanciájának a hivatalos nyilvánosságon belüli megszűnése volt. Ennek eszközeként szolgált eleinte a vallásüldözés, később pedig az ideológiai lejáratás. Még máig is kérdés, hogyan zajlott le részleteiben a vallásnak, mint hivatalos világnézetnek a nyilvános kultúra peremére szorulása. Közelebbi ismereteket kaphatunk, ha a kérdést az egyéni identitás oldaláról nézzük meg. Különösen ha a kommunista hatalomátvétel és az azt követő politikai diktatúra éveit vizsgáljuk a személyes vallásosság változása szempontjából.

Az írásban használatos fogalmak közül érdemes néhányat tisztázni. Ilyen a többször előforduló „identitástudat” kifejezés. A mai ember gyakran teszi fel a „ki vagyok én?” kérdést önmagának. A szakirodalom szerint az identitás a nem, az életkor, a nemzetiség, a vallás stb. elemeinek félig-meddig tudatos elfogadásából áll. Ezeket a sajátosságokat az egyén valamilyen módon struktúrába rendezi. Ezek relatív és abszolút helyzete az idő során változhat. Viszonyuk egyéni krízis vagy a külső körülmények változására újraszerveződhet.

A másik kifejezés az „élettörténet”. Az élettörténet és az identitás szorosan összefüggnek egymással. Az élettörténet önmagunk keresésének, megtalálásának, azaz a személyes identitásunk kialakulásának az időben megvalósuló rendszere. A folyamatosan változó körülmények komoly kihívás elé állítják az önmagával — vagy előző önértelmezésével — összhangot őrizni akaró embert. Minden életútban felbukkan egy-két, néha három olyan sorsfordulónak nevezhető esemény, amely látványosabban változtatja meg a korábbi önértelmezést.

Tamás élettörténete

Tamás életútja több töréspontra utal. Itt csak a legfontosabbakat emeljük ki, három egymástól jól megkülönböztethető identitásváltást. Először a gyermekkorban megszokott vallásos világnézetét vé-

dő, a politikai hatalommal szembenálló fiatalemberrel (1948–1951), majd a vallásosságát elrejtő pályakezdő tanítóval (1952–1963), s végül a vallását feladó, a hatalom ideológiáját kényszerből, meggyőződés nélkül elfogadó úttörőház vezetőjével és iskola igazgatójával (1964–86) találkozunk.

Abban a faluban, ahol Tamás született, 1947-ig még villany sem volt. Ennek ellenére vallja:

Nagyon szép gyermekkorom volt. Mert az öreg szülők olyan káprázatos szép körülményt teremtettek: Mikulás várás, Jézuska várása, a húsvéti nyuszi fészeknek a megkeresése kinn a mezőn. Télen, amikor malacot öltek, kis tüzet raktunk, fülét, farkát, körmét beledobta a hentes a tűzbe és mi ott néztük. Az iskolában volt a kápolnánk, édesapám kántorkodott benne.

Édesapja

Édesapját csodálatos embernek tartotta, aki egy kovácsmester fiaként, tanulásának köszönhetően jól jövedelmező kántori álláshoz jutott. Családapaként ugyanezt a sorsot szánta fiának, ezért is igyekezett a diákváros, Eger közelében letelepedni. Nem tudta sokáig egyengetni fia útját, 1943-ban, a II. világháborúban orosz hadifogolyként meghalt. Apja emlékét Tamás a mai napig őrzi.

Az én apám egy olyan lelki piedesztálon volt és maradt, akioteles rádióhallgatva éjszakánként az operaközvetítéseket, akinek a könyveiből még most is tanulok: Jókai, Mikszáth, a Tolnai világtörténelem. Elrabolták tőlem, megfosztottak, és igenis hadiárvának érzem magam máig.

A család fő elvesztése után lavinaszerűen zúdultak a családra további tragédiák. Két évvel később a Kassára nősült bátyjáról kaptak rossz híreket.

1945-öt írtunk. A bátyámat Kassán feljelentették a szlovák partizánok az oroszoknál, hogy magyar kém. Már korábban beteg volt, mert Erdély visszafoglalásakor cukorbetegséget kapott. Elvitték az oroszok és agyonverték, ki akartak belőle valamit kényszeríteni. Harminc napon keresztül hurcolta magával a KGB, és valahol Losonc környékén elkergették: cukorbetegséggel, agyonvert fejjel, krónikus hasmenéssel. Miskolcig bírta a rokonokig. Onnan vittük haza '45 februárjában a falunkba. Nem gyógyult meg soha. Megmasszíroztuk a homlokát, s az orrán keresztül folyt a geny, harmincegy évesen halt meg. Az oroszok verték agyon. Mert nemcsak úgy lehet valakit agyonverni, hogy ott helyben meghal, mint a krimiben. Úgy is lehet, hogy addig ütöm, hogy néhány hónap múlva belehal.

A ciszterci gimnázium

Édesapja utolsó — ám fia élete szempontjából meghatározó — intézkedése a tízéves Tamásnak a ciszterci szerzetesek iskolájába való beíratása volt. A további szövegekből látható, hogy sorozatos tragédiák ellenére ez a gimnázium segítette egyfajta belső egyensúly megteremtésében. Az iskolában töltött évekre mint paradicsomi állapotokra emlékezett vissza. Osztályfőnöke papköltő volt, akit abban az időben apja helyett apjának tekintett.

Ezek a ciszterciek voltak életem legnagyobb élményei. A vallásosság benne volt a falakban, egy léggör volt. A magatartásukban, az emberi jóságukban, és óriási tudásukban! Ma is él az egyik zirci apát, máig gyóntató lelkiatyám.

Az első pár év csodálatos volt, a felejthetetlen papköltő lett az osztályfőnököm. Csodálatos, széles látókörű ember. Egyszerre költő volt és pap. Olyan ter-

mészetes, felszabadult volt. Nemcsak lelki atyja volt tanítványainak, hanem annál sokkal több, ha lehet több valaki. Olyan dolgokra is megtanított bennünket — hatvanhárman voltunk egy osztályban, csupa paraszt és kispolgár —, hogy a testi szükségletet mikor kell elvégezni, vagy olyan csodálatosan tudott beszélni akár a férfi–nő kapcsolatról, akár az étkezésről. Egyszer behozott egy szalvétát, tányért, kést, villát az osztályfőnöki órára. Egy szelet kenyérral megmutatta, hogyan kell megenni. Csodálatos ember volt, de az egész tanári kar is.

A családdal és az iskolával kapcsolatos emlékek mutatják, hogy Tamás gyermek- és kisiskolás kora kettős élményvilágban zajlott. Egyszerre tapasztalta a család védő-oltalmazó burkát, a jól választott iskola szocializációs szerepét és az emberi életeknek és a minimális erkölcsi szabályoknak a semmibevételét a történelem viharáiban.

Az első válaszút

Ezt a közeget hagyta el 1947-ben, amikor — mit sem sejtve a közelgő rendszerváltásról — felvételizett a város egyházi kezelésében lévő tanítóképzőjébe. Csak utólag látható, hogy ekkor nem egyszerűen tanáraitól, diáktársaitól búcsúzott el, hanem attól a közegetől is, amely a vallást és a tudományt egységes világnézetként és kultúraként közvetítette számára.

Az iskolaváltás fordulópont lett az életében. Vajon miért történt ez Tamással, s milyen más lehetőségek adódhattak volna még?

1) Tamás a gimnáziumban marad, mivel nyolc osztályos iskolába járt. Ennek befejezése után jelentkezhetett volna egyetemre. Az azonban tudható, hogy az egyetem akkoriban még „úri” szókásnak számított, amiről Tamás aligha álmodhatott.

2) Tamás családjának a tanácsa és édesapja emléke iránti tisztelete ellenére sem jelentkezik át a képzőbe. A gimnázium vallásos légköréhez ragaszkodik, a megélt traumák miatt csak ott érzi magát biztonságban. A maradás helyességéről ő és/vagy egyik tanára meggyőzi édesanyját.

3) Tizennégy évesen abbahagyja az iskolát, s elmegy kétkezi munkásnak, mint azt a hozzá hasonló, árván maradt falusi fiatalok többsége meg is tett.

Ezek közül egyik lehetőséget sem választotta. Jövője érdekében tanítóképzőbe jelentkezett. Az iskolák államosítását a tizenöt éves Tamás már ott élte át.

A tanítóképző államosítása

Új iskolájában a légkör egy csapásra megváltozott. Amikor 1948-ban az összes diákot Egerben kivezényelték a Mindszenty-ellenes, a hatalom által szervezett tüntetésre, Tamás, barátaival a hivatalos rigmusokkal szembeni szövegeket igyekezett kántálni. Ez és az ehhez hasonló viselkedése nem maradhatott titokban, s még ugyanabban az évben (tizenhat évesen) „diákszövetségi népbíróság” elé állították. A vádpontok, visszaemlékezése szerint, a következők voltak:

Mindszentyről azt nyilatkoztam, hogy csak őt tudom elfogadni a magyar állam vezetőjeként. Csak álltam előttük! Hogy azt meséltem az osztályban, hogy a

Ellenzékben

munkásosztály fiúitokban lóg a villamoson, a munkásosztály vezetői meg lefüg-gönyözött autókkal suhannak. Mondom: — Tudja a fene, hogy mondtam-e ilyet. Jött egy osztálytársam, és az előadta, hogy ekkor és ekkor az osztályban miket mondtam. Azért piszkáltak, mert a fiúk ideológusának tartottak. Az lett az ítélet, hogy nem volt helyem köztük, kirúgtak.

Tamás ideológiai ellentétbe került a népi kollégiumhoz tartozó diákszövetségi vezetőkkel. Magatartását egyelőre a szövetségből való kizárással torolták meg, amit Tamás ekkor még nem vett komolyan. Nevetett az atrocitáson. Az események azonban tovább bonyolódtak. A következő tanítási évet új épületben kezdték. Államosították Tamás régi gimnáziumát, a ciszterciektől elvették az épületet, s odahelyezték a tanítóképzőt.

Az egri ciszterci gimnáziumba telepítették a tanítóképzőt. Az volt a borzalom, hogy vissza kellett ugyanoda menni, de egy másik ideológiába, egy másik világ-ba. A pedagógia tanárom azt mondta egyszer a folyosón, hogy ne keckeckedjen ezekkel fiam, mert maga sokkal többet ér annál, mintsem áldozata legyen ezek-nek. Javaslatára írtam egy cikket a faliújságra. Mécs László versét idéztem ben-ne: A pisztrángoktól azt tanultam, soha nem úsznak ők az árral, de mindig szembe, mindig hősként. Mellé írtam, hogy kedves tanár úr, mit akar tőlem, pisztráng legyek vagy áruló? (...) Hivatott. — Nézze fiam, maga egy nagy mar-ha, itt már nem lehet mást, mint megalkudni.

Tamás egyre nehezebb helyzetbe került. Környezetétől kezdett elszigetelődni. Kiszorult a tanítóképző átszervezett diákközössé-géből, s már nem tartozott a ciszterekhez sem. Magára maradt problémaival, nem volt számára mértékadó személy vagy közös-ség, akikhez igazíthatta volna magatartását. Megpróbálta felvenni az egyik volt ciszterci tanárával a kapcsolatot, tanácsért fordult hozzá, de annak válasza sem segített.

— Nézd, én nem tudok neked tanácsot adni. Mi is szorult helyzetben va-gyunk. Itt meg kell élni.

Összetalálkozott más diákszövetségből eltávolított fiatalokkal, s csatlakozott hozzájuk. Egri Ifjú Gárdának nevezték magukat. Terveik szerint az amerikaiak bejövetelkor ők nem mentek volna haza, a kommunistákat akarták löni. Nagyon lelkes tag lett. Egyik társuk minden egyes találkozójukról naplót vezetett. Valaki megtalálta s be-vitte az ÁVÓ-sokhoz. Azonnal becitálták őket, többüket — köztük Tamást is — nagyon megverték. A történet következményeként év végén az igazgató elbocsátotta az érintetteket.

Kényszerből bár, de újabb változás következett az életében. 1950-ben, a politikai rendszerrel szembehelyezkedő tizenhét éves fiatalember pályája bizonytalanná vált. Kérdés, hogyan reagálha-tott volna ebben a helyzetben egy fiatalember, illetve mit tett Ta-más? Hipotetikusán az alábbi választások merülhetnek fel.

A második válaszút

1) Tudomásul veszi, hogy politikai gondolkodása oly mérték-ben ütközik az iskolarendszer elvárásával, hogy feladja eredeti tervét, s többé már nem akar tanító lenni. Kicsapása után vissza-megy a falujába, s a lehetőségek szerint munkát vállal. Ám a falu

ekkor már egyre kevesebb munkát kínált, a faluról való elmozdulást ösztönözte az uralkodó ideológia is.

2) Keres magának egy olyan középiskolát, ahol le tud érettségizni, s megpróbál érettségivel a zsebében elhelyezkedni. Érettségije keveseknek volt az '50-es években, számíthatott volna kvalifikált munkára. Ez a választás azonban nagyobb anyagi terhek vállalását, s ami még fontosabb, nagyobb vállalkozókészségét feltételezett volna, mint amire Tamást családi környezete és származása felkészítette. Ráadásul a politikai ütközés ott is fenyegette volna.

3) Fiatalkorra jellemző hévvel reagál büntetésére, kicsapátása után az övéhez hasonló gondolkodású fiatalok társaságát keresve összeakad egy (például) vallási alapon szerveződő közösséggel. Persze ehhez megfelelő közösség is kellett volna, amiből egyre kevesebb volt, hiszen azokat a politikai rendőrség sorra felszámolta.

A diploma megszerzése

Egyik itt felmerült alternatívát sem választotta, nem ment vissza falujába, nem vállalt fizikai munkát, nem mondott le arról, hogy tanító legyen, nem került újabb hatalom által tiltott szervezkedésbe. Ehelyett keresett magának egy eldugottabb helyen lévő főiskolát, s megszerezte a diplomáját. Alighanem ez volt a maximum, amire a kor lehetőséget adott neki. S a történetek után ehhez is jó adag szerencse kellett. Alig kétséges, hogy ennek Tamás is tudatában volt. Kérdés viszont, hogy ez nem jelentette-e önma-ga és meggyőződése feladását?

Nem mertünk mi már semmit sem csinálni. Elég volt, hogy kirúgtak Egerből... Pénzt kellett keresni, agyonra ki voltunk tikkadva. Elhordtam apám összes ruháját, cipőjét, és anyuka annyit kapott, hogy enniivalóra sem volt elég. El kellett tartani őket tizenkilencéves fejjel. Ha már egyszer engem meggyepáltak a képzőben, priuszos diák voltam a diákszövetség miatt, kirúgtak a képzőből, mert lőni akartam a ruszvikat, tényleg őszintén akartam tizenhétéves fejjel... Ezek után azt gondoltam, hogy nem adok fel semmit, de meghúzom magam, mert tudom, hogy hol a helyem, mert meg kell élni... Mindent csinálok, amit lehet, de ezentúl már semmit sem, ami államilag üldözendő.

Utólag látható, hogy Tamás életét döntően befolyásolta az a lehetőség, hogy kicsapott diákként mégis folytathatta tanulmányait. Ezután társadalmi, főleg politikai magatartása szűk keretek közé került. Úgy viselkedett, hogy abban az állami szervek többé ne találhassanak kivétnivalót.

A harmadik választút

A képző elvégzése után — saját megítélése szerint — jó tanítónak és később tanárnak bizonyult. Története szerint 1956-ig nem történt vele különösebb esemény. Csendesen, visszavonultan élt és dolgozott. Munkahelyén vallásosságáról hallgatott, saját falujában viszont eljárt templomba. Az 1956-os évek emlékeitől újból megélénkült elbeszélése. Ekkor Tamás, noha a harcokban nem vett részt, Budapesten a forradalmároknak kenyeret osztogatott, '57-ben emiatt utolérte a politikai rendőrség. Míg kivizsgálták a forradalomban játszott szerepét, felfüggesztették állásából. Nem

tudtak semmit rábizonyítani, visszamehetett tanítani, de új helyre került. Ekkor ismét tudatosult benne, hogy itt már nincs mozgásteret. Egy Budapest környéki faluban telepedett le végleg. Amikor a helybéli úttörőház vezetői posztja megüresedett, ő is szerepelt a pályázók között. Az állás feltétele a templomba-járás teljes abbahagyása volt.

Vajon mi történhetett volna Tamással, ha nem jelentkezik 1964-ben politikai munkakörbe?

1) Tamás megelégszik tanári állásával, s egyfajta passzív életet él. A karriert kerüli, mert ismeri a rendszer logikáját, s tudja, hogy szakmájában a karriernek az ideológiai behódolás a feltétele. Egyfajta belső ellenzékbe vonul, szemlélődő életet él, s amennyire lehet, átadja gyermekeinek-tanítványainak hite erkölcsi értékeit. Persze a karrier radikális feladása olyan óriási áldozat lett volna, amit aligha lehet valakitől megkövetelni.

2) Kerüli a vezető beosztást, ám ragaszkodik családjá anyagi gyarapodásához. A tanítás mellett ezért másodállást vállal akár fizikai munkát is, megosztva energiáját a fizikai és a szellemi munka között. Ezt a „megoldást” akkortájt sokan választották.

3) Felhagy a tanári állással, diplomás emberként megpróbál egy semleges szektorban, például a gazdasági-pénzügyi világban elhelyezkedni, s középvezetői beosztást elérni. Vallását ebben az esetben nem kell teljesen feladni, esetleg lakóhelyétől távol eljáráhat templomba. Ez persze ugrás lett volna a bizonytalanba, ami minden bizonnyal életszínvonalának — legalább átmeneti — esésével járt volna.

Tamás egyik alternatívát sem választotta. A passzív visszavonulás, a másodállás, mint jövedelempótló tevékenység vagy a pályamódosítás fel sem merült benne.

Szóltam, hogy kedvem lenne az úttörőház vezetéséhez, de hát ott térdeltem mindig a templomban. Úgy tettem fel a kérdést: Vagy a templomba járok vagy ki leszek küszöbölve.

A végső döntés

Amikor Tamás az állást elfogadta, a templomba-járást abbahagyta. Ezzel a döntéssel indult el szakmai karrierje egy olyan úton, amiről többé már nem tért le. Nyolc évvel később, 1972-ben kinevezték egy kisebb iskola igazgatójának. Akkor még nem, de a következő igazgatói kinevezéssel egyidőben jelentkezett az MSZMP-be.

Amikor megkaptam a második igazgatói kinevezést, s elkezdtem az iskolában dolgozni, feltöltöttem a tanári kart. Ősszel jött a párttitkár azzal, hogy van egy üres státuszuk a pártban, s ha gondolom, beléphetnék. Akkor arra jutottam, hogy az előző helyemen négy évig a pártban rólam, de a hátam mögött döntöttek. Beléptem, azzal a tudattal, hogy ha ellenkezek, ha jártatom a számat, akkor a gyermekeimet nem fogja senki sem felnevelni.

A hatalom elvárásának eleget téve belépett a pártba. Cserébe anyagilag jelentősen gyarapodott. Elsők között épített a faluban emeletes házat, édesanyját magához vette s haláláig gondozta,

autót vett, s családjával együtt külföldre utazhatott a hetvenes évek elején.

Beleszakadtam ebbe a témába. Amikor Ágnes lányom hazajött egyszer az iskolából, hogy olyan szépeket beszél a tisztelendő bácsi, s mond apu miért nem járhatok hittanóra? Meg a barátnője szerint olyan szépeket mesél a pap a templomba, miért nem járhatok én is? (...) Örülünk, hogy felépítettük a házat, hogy elláttuk a gyerekeinket, ennek megfelelő a jövedelmünk. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy a gyerekek templomba járjanak. Ki voltam téve mindig annak, hogy egy senkiházi krapek, amikor én szépeket mondok piros nyakkendőben, akkor az azt mondja, hogy nem ér az egész semmit, mert a beszédben nem volt semmi politika. Hiányzott neki, hogy nem tettem hitet a Kádár-rendszer mellett... Itt az én problémám(...) Nem tudom azt mondani a lányomnak, hogy mehet templomba, mert akkor végem. Azt sem tudom mondani, hogy nem érdek a Kádár elvtársad, nem érdek a kommunizmusod, mert tudom, hogy kik vagytok. Ehelyett azt kell mondanom — Jó Jancsikám, majd legközelebb... Rólam van szó! Majd ha az utókor ítélni fog fölöttünk, ne azt vizsgálja, hogy mit kellett volna tennünk, hanem azt, hogy mit lehetett tenni...

Tamás ma nem boldog múltjával, de azzal mentegeti magát önmaga előtt, hogy nem volt másra lehetősége. Nyilvánvaló, hogy erről maga sincs teljesen meggyőződve. Tudja, hogy az „utókor” megismerve történetét „ítélni” fog. Történetéből kiderül, hogy ő, személyesen — a kor szűk mozgásterében — mennyit tudott megtartani önmagából.

(folytatjuk)

TANDORI DEZSŐ

*In mem. P. J.**(VII. rész) Unalom és dicsőség*

E csak látszólag frivol cím alig menthető; mindazonáltal. Hogy ne tartalmazná a szójelentések legelemibb változatát. Az unalom is. Ám egyáltalán nem az unalommal (látni fogjuk: a közöny, közömbös érzület rokona itt), valóban hibbant felfogásra vallható, hívságával a tárgyat eleve lehetetlenné (taglalásra érdemtelenné) tevő, így együtt-képzeltető (-járó) dics, érdemi megdicsőülés, fennkölt-ség stb. hirdetését jelenti címszavunk másodikika; hanem hogy kérdőjel kíváncskozna mögéje, igen, hogy az egyetlen, aminek az unalomhoz — szélső értéként — nem szabad járulnia. Hogy az unalom érzete (mi több: állapota) fényeskedhessék. Hát nem.

A malom-ra rímelő verses-klasszikus unalom-képzeteket, egyáltalán, a rövidség kedvéért a tárgy könyvtárhányadokra is nyilván rugó ceremóniáit, feldolgozásait itt elhagyjuk nyomban, és csak a magunk esetét ismertetjük. Mert akkor, amit teljességszempon-túan veszünk, élességek révén visszanyerjük; remélhetőleg. Hogy ez itt egy ember esete (történetesen én vagyok ez), és így s így áll unalom-dolgom pillanatnyilag.

A legnehezebb kritérium (kérés a tárgy itteni szakosulásával ismerkedőhöz, Olvasóm!): tételjez fel e sorok írójától legalább valamit. Én nem tudom, mit. Esetleg, hogy a maga módján (saját maga számára, nem a kigyelmedére, Olvasóm!) érvényes dolgot mond. Nagyképűen szólva: mérvadót. Olyan jelenségről beszél a szerencsétlen (beszélek én), mely pillanatnyilag, s reményei szerint masszívan (vagy légiesen, mindegy), hosszasabban meghatározza majd, hogyan is kell élnie, miként élhet csupán. (Mely jegyben. Leszámítva — bár belekombinálódik — a megélhetés biztosítását, a kapcsolatok botrányainak elkerülését etc. Erről azonnal, itt.)

Természetesen, hogy az unalom szót hallva, fogalmát a maga személyes módján — tehetése, helyzete stb. szerint — elgondoló Másik Fél sokfélét válaszolhat. (Kérdezetlen is.) Például: jó neki (...) lenne csak nekem módom unatkozni... Még tucatnyi okos megjegyzés. Erősen eltérítik a fejtegetőt. (Eltérít minket, akik így kénytelenek volnánk megjegyezni, hogy sok emberre valót dolgoztunk életünk négy-öt évtizede során, s hasonló bölcsességek; post scriptum: hogy nem kértük ezt az unalom-állapotot.)

Ha egyéb haszna nem lenne is ennek... de várjunk. Ne vezessük le külön: a mi unalom-fogalmunk a közönnyel rokon. Nyil-

ván a dolgok és személyek iránti spontán, mindent elsöprő, könnyen színlelő etc. érdeklődésünk hiánya. (Megjegyzendő: közönyös érdeklődésünké... ez szépen ocsmány keverék lenne.) Viszont nem felejtendő: nem is boldogít minket ily elemi kapcsolódás. Dolgokhoz, személyekhez. Most ennek a hozadéka: korrektek vagyunk, felismert közönyünk alapján szükségszerű ez, nem lehetünk fellengzősek — íme, a dicsőség kérdését el is intéztük! —, nem lehetünk kötekedők, nem nézhetjük le netán alacsonyabb fejlettségi foka okán a Másikat etc. Miért lenne alacsonyabb fejlettségi fok az átlagos?! Miért ne lenne más is közönyös olykor! Miért ne lehetnénk mi magunk eleve közömbösek neki?

Megint hosszú, eltérítőleges fejtegetésekhez vezet: ha szakmánk szerint (sikereink, kudarcaink, mellőztetéseink, mások trónbitorlásai láttán — hol itt a trón?! csak ezzel nem lehet fehérre mosdatni semmi nyomulást; bonyolult, ugye?), ha mindazonáltal alapon, is-is jegyben elemezzük, azaz ismertetjük inkább beállt, közöny-jellegű unalom-állapotunkat, katyvasz lesz a tárgy állaga. Jobb a lemondás erényét gyakorolni.

Hát mondunk le így a plaszticitásról, ne akarjuk becses (a vizsgálat szempontjából, tárgyként becses) személyünket irodalmi figuralitással körüljárhatóvá tenni, ezt erőltetni. (Könnyed kézzel ezt gyakorolni.) S máris kulcsfogalomhoz érkezünk. Írásunk egyetlen prózaszerkezeti eleme következik el. Amikor egyszerre beáll ez (sorra, nem egyszerre); amikor mintegy pontokba is foglalhatjuk a dolgot — s nem lesz hiánytalan a felsorolás, ez természetéhez tartozik! —, íme:

nem repülünk; nem kirándulunk; nem szedünk altatót;
nem akarunk visszatérni kedves, régi színhelyeinkre,
nem iszunk; nem hallgatunk (rock etc.) zenét, mást is alig;
nem cigarettázunk, ez utóbbi kettő hangsúlyosan: többé
azon kapjuk magunkat, hogy nem vágyunk elbeszélgetni,
zavar minket (érdekes, némely személy kivételével) egy-egy
hirtelen ránk-köszönés stb.; nem törekszünk;
undokságig zavar minket (s nem is titkoljuk ezt) minden,
ami passzívnak mondható ügymenetünket (életünk menetét)
megzavarja, semmiféle áldozatra nem vagyunk készek
szabadságunk oltárán; nem vagyunk közlékenyek,
gyakorlatilag: nem telefonálunk, inkább levelezünk (pedig
de elegünk volt belőle),
vonszoljuk magunkat, mint egy idegent (a városban stb.),
így biztatjuk: „Most tessék hazaunatkozni innen!”,
rettegünk a taxitól, vonattól (villamos még elmegy, bármikor
leszállhatunk), hogy „beülnek mellénk”,
ám — az egyetlen pozitívum! — mindez nem köztörvényesen
beteges, pszichoid jelenség (mint akár Salinger Seymour-
jáé is, nem), viselkedésünk hidegvágásosan kemény, fe-
gyelmezett, csak — ismétlem — undorodó, így undok...

...amikor ez beáll, jócskán eltér addigi állapotunktól s másokétól is, úgy nagyján. Nem szerepelünk (fellépés, dedikálás etc.).

(Leszámitva — s ez maga az élet! — mások ebbéli fejletlenebb-ségét, vagyis hogy leplezik, titkolják, képmutatóan, netán józanul átlagolva nézik magukat. Itt nekünk is vigyáznunk kell. Ismételve: semmi dics és fény.)

Ez az állapot akkor unalomnak minősül eleinte — mert az élet, mások is tanúsítják (lemondásnak, absztinenciának, mellékesnek minősítve netán a maguk fejleményét), roppant unalmas így, közmondásosan, viccbélien az! —, később derül ki, hogy önlegyőzésről, dicséretes fegyelmezettségről szó sincs; amit mellőzünk, amit nem bírnunk s így nem is akarjuk élni többé, közömbössé válik a számunkra.

Természetes, hogy néhány kimagaslóan fontos dolgunk megmarad. Magam a magaméit nem sorolom itt. Csak megnyugtatósul: nem csupán e kimagaslóan fontos dolgok maradnak meg. Bizonyos fokig ápoljuk kapcsolatainkat... ha udvariasságból muszáj (ne legyen muszáj!), kibírunk Bruck a. d. L. és Bécs közt egy háztulajdonos iparosembert, aki ingatlanának béreit behajtani megy, netán egy Dél-Tirolban alkalmi munkásként dolgozó pincérfickót Győrtől; sőt, ha eleve termes kocsiba ülnünk rendeltetik, kérem! Beüléskor lelkes természetességgel (közönnyel) fogadjuk a viszonylag-közel-útitársunkat.

Mivel semmi dics, mivel állapotunk magunk számára a legtermészetesebb, feleslegesnek érezzük (unjuk), hogy másokkal közlékenyek legyünk tárgyában, bárkinek is magyarázzuk ügyünket. Közömbösek nekünk így (is) mások. Közömbös, értenek-e minket vagy sem. Ismétlem, világi meglétünk materiális paraméterei (megélhetés, fogorvos, csőtöréshez munkás-kisiparosmester etc.) megkerülhetetlenek. Ellenben mintegy Istentől való távolságunkat méri be ez (számunkra csak érzetileg bemérhetően). Lehet: távolodás, lehet, közeledés történt.

Jegyzetek: elnézek például egy szép folyóiratot, borítója miatt még hetekig ott lesz az előszobánk polcán, jól láthatóan. Mennyit gyönyörködtem e széprajzú állatokban, emberi mozdulatokban. Pedig egyszerű kis ügy. Mégis. Aztán valahogy előjött a téma egy barátommal. Ó, ismeri ezt a lapot, épp e példányát is. Igen? Hogy én benne vagyok valami írásommal? Meg fogja nézni!

Amit el nem mondhatok itt, mert vízjel-szerűen kifejezhetetlen: mit is éreztem erre? Semmit. Így van ez, gondoltam. S még gondoltam valamit. Minden indulat, neheztelés nélkül. Csak a közömbös-ség szétgyűrűző köre volt alapvetőbb, kiterjedtebb, mint szokásos...

S ez egy parányi példa. Tucatnyiból, még több ilyenből. Szinte azonnal elszáll az emléke is, jelentősége is annak, ami pedig kínos volt, rossz volt. Világi és vulgáris ember vagyok én is, persze, nagyon is. Miért alakulnak így ezek? Mert nem világukba lépek tovább, hanem magamba térek vissza. És ott egy határon lemaradnak e fölösleges, jelentéktelenült elemek.

A dics kísértése dolgában vigyázni: veszélyes lehet, ha unalmaddal jól összejössz, másokkal adódhat kenyértörés; ha nem jössz össze jól az unalommal, magad töröd meg... Ha az unalom-állapot göghöz vezet, rossz! Ha viszont a toleranciát gyakorlod, megnövekedhet a — letagadott — feszültség (benned). Tizedszerre: hát ők még mindig ilyenek... Titkon elismerését várod, hogy te meg emilyen vagy. Közönyt ez iránt is!

Ne hirdess, ne várj. Legyél! (A meghirdetést bízd ennek — nem közhelyszerű! — derűjére.)

A magad módján — de csak a magadén! — küzdj tovább. Ami ezen a minimumon kívül esik, ne erőltesd. Úgyszincs igazi közöd hozzá.

(folytatjuk)

ALBERT ZSUZSA

Feltámadás

*Halottaiból éled. A Föld
felé fordul a villanás
lobog és lépked.
Simán jön, rózsaszín talpa
nyomán a flú
meghajol boldogan,
iffjú király előtt
gyöngye hajadonok.*

*Hová lett üveg cipőd leányom?
micsoda hajnal vitte el
születésre, gyászra?
Miféle végzet lobogói alatt
vonultok párosával?
Hol ég a tűz,
hova álljon a kémény
messzire honnan
szálljon a füst?*

Szebb a szépnél

Ne feledkezzél meg rólam
simítsad forró arcomat
fogd be a szemem, lássalak
halljalak, fogd be a fülem,
erdőben vigadj velem
folyón ha járok, fogd kezem.

Fényes szemedet
rajtam feledted,
várlak, ha nem látsz
akkor is,
futnék már tőled, nem lehet
orromban leheleted
ínyemen oldódik szavad
mert szebb a szépnél
több a többnél

Varsádban hang nélkül
halld meg neved
hegedűk, csellók zengjenek
oltalmam, lakásom, fészke
örökös menedékem.

Ki bennem vettél szállást
szépek a te sebeid Uram
hajad mint láng
a te sóhajod lomb susogása
a te eged néz, amíg
feltartom kezeim szobámban éjjel...

Újra meg újra

Milyen zene ez, miféle
felelgetés ez ifjúság tereiről
a hold udvara felől?
Vonósok zengése a Puskin kert
fái alatt, a Hold alatt
táncok a tornateremben
amikor újra meg újra
mint a Nap
felkel a forgás ütemében
szemeink kamasz nevetése
szikrázó hajunk.

Ki akkor is szeret, ha bánt
ki magát felhők mögéje rejt
szájának egyetlen íve rózsza
kezén a kezem liliom
ki járhat apró gyöngyökön
aranyos eke szántotta úton
engem odavár.

Áprilisi szelek ha járnak
avar kavarog árnyakon
ráfúj a köd a fényes fákra
remél a fény, hogy
ő marad tovább.

Jessze fája

Ősnagybácsik

Részlet a Pont Kiadó gondozásában megjelenő regényből.

Tudtam én az óvári szentmiklósi Pongráczokról. Anyámnak, Marcsónak családjáról. Ám csak azóta érdekelnek, mióta kimentek innen az oroszok. Amíg itt regnáltak hazai híveik, addig a *túlélésre* figyeltem.

Vége a kézbentartott skizofréniának, vége, vége, vége. Vége a kettős gondolkodásnak. Megmaradtunk.

Mintha csapóajtó emelkedne, nehézkesen, recsegve, elkésve. Bizony rettenetesen elkésve, mert nem él már Aranka és Marcsóka sem él már.

Aranka Marcsó legidősebb nővére, a nagynéném. Az utolsó úriasszony. Sikkes, bár kövérek, tiszta a bőre, szép a keze, kezének mozdulata.

Ülünk Arankával Egerben, villájának négyszögletes teraszán, 1955., fölénk hajol a meggyfa. Most költözött ide vissza, három esztendőt töltött kitelepítésben. Nem vitték messzire, csak ide Eger város külső peremére, a hóstyákra (Hoch Stadt-ból visszamaradt tájszó). A villát, amelynek teraszán ülünk a meggyfa alatt, akkoriban, azaz kitelepítéskor átadták egy munkás családnak. Rendes emberek lehettek, nem tették tönkre a házat, a bútorok is megmaradtak. Aranka mesélné a történeteket a családról, nem figyelek. Udvariasságból kicsit. Huszonéves vagyok, a jelenre összpontosítok. A holnapra, ami nyers és sületlen, mint a rosszul dagasztott cipó. A fiam kétesztendő, és az állásomra kell gondolnom, a káderlapomra, a pénzkeresésre, a férj keveset ad, faszari, zsugori, bár a legmélyebb veremből Marcsót kihozni segít, ebben nagylelkű. Mindig sietek, mindig kialvatlan vagyok. És sovány, akár egy fiatal agár. Kell a pénz kenyérre, főzelékre, krumplira meg Winettoura.

Hopp! Nem Aranka az utolsó úriasszony, hiszen még Winettou is itt van. A fiamra vigyáz, Budán lakunk, Arankánál csak látogatóban vagyok. Budán is van négyszögletes terasz a Béla király úton. Winettou a hátulsó kis szobát foglalja el lányával, Tetával és unokájával, Józsival. A fiam komiszkodó, ha valami nem úgy történik, ahogyan akarja, meg kell hagyni, mindig értelmesen kimondja, mit akar, de ha nem kellő gyorsasággal engedelmeskednek neki, akkor rúg. Kemény kérgűek a gyerekcipők. Akár a kő. Olcsók, de kemények. Winettou lábszárán kék, zöld, fehér foltok. Turner képei. Ha meglátom a rugdosódást, rácsapok a fiúcska ugyancsak kemény és egyenes lábszárára. Winettou soha, hiába biztatom. Csak tágra nyitja szürke szemét megrémülve és cso-

dálkozva. Hallgat, fegyelmezett, sima minden mozdulata, ahogyan hámozza a hagymát, ahogyan kiviszi a szemetet, ahogyan vasalja a fiúcska kis ingeit, a férj nagy ingeit, ahogyan viseli fekete zszorzett ruháját, kettő van belőle, de ezen kívül semmi más ruhája nincsen, ahogyan átmegy a kékmintás torontáli szőnyegen, megy asztalt teríteni vacsorához, mindenképp elegáns. Fiatal korában olyan lehetett, mint a Burg udvarhölgyei, karcsú, széptartású, magas, hajkoronája ápolt, most már persze fehér, mint a keményítő.

Futok tehát dolgozni, fizetem Winettout meg egyebeket, pénzt keresek. Se időm, se módom Arankára figyelni az egri teraszon, a meggyfa mellett, szívemben ijedség, szorongok a párttitkártól, a SZU-ban végzett matematika tanárnőtől, úgy érzem, nagyon utál engem, szorongok mindentől, nincs itt helye most az ősök tiszteletének. Hanem, mint mondtam, mikor elmentek a szovjet katonák, azonnal másképp veszem a levegőt, eszes cenzorom, bang, mély álomba zuhan, és egyre jobban izgat anyám családja, az óvári szentmiklósi Pongráczok, mintha közelítene csapatuk. Vagyakozom visszakapaszkodni a családfák gallyán az elmúlt időkbe. Oda, ahol először leírták nevüket.

A Széchenyi Könyvtárból megszerzem A zen-miklósi és Pongrácz nemzetség leszármazási táblázata másolatát, és eszerint Marcsó első őse 1241-ben tűnik fel a Sajó melletti Muhi csatában. IV. Béla seregében harcol, neve Laurentius (azaz Lőrinc) rangja: csapatvezér. Cseh származású. Derekasán küzd, de — mint valamenynyien tudjuk — a tatárok szétvernek bennünket, rettentő a bukás. Lőrinc a csatározásért és az elpusztult ország építéséért falvakat kap IV. Bélától. Ekkor kezdődik Marcsóék gyökérverése itt, Magyarországon. Laurentius, azaz Lőrinc vendégnépből jön, fennebbről, északról, ahogyan Marcsóka is vendég, végestelen-végig csak vendég idelenn.

Lőrincet igen megbecsüli a király. Jobban, mint Marcsót mi, úri barbárok. Azt írja IV. Ince pápának, panaszkodva az egyedüllétre, hogy nem segít nekünk a mongolok elleni kínunkban senki, az osztrák hecegek se, a halicsiak se, ezek csak gáncsoskodnak inkább, mi meg itt egyesegyedül verekszünk, pusztulunk, védjük amazokat, az európai népet, igen, igen, kedves pápa úr, védjük a kentek keresztény hitét, ami a miénk is persze. Lám, az egyedüllét. Laurentius, azaz Lőrinc, Marcsó ősnagybácsikája üdítő kivétel lehet IV. Bélának, cseh és nem magyar a szentem, mégis itt küszködik a mongol veszélyben. Építi a felpörzsölt hazát, másodszor lészen itt honalapítás ekkoron. Miközben Európa kussol. Akkor is. Közönyös és felvágós a rohadt Európa. Ahogy mindig is, más-kor is, a mohácsi vész-kor is, a szovjet vész-kor is, és még az a legjobb, mert amikor elkezdi rosszul érezni magát miattunk, mivel mi visszük el a véres balhékat, akkor csökkentendő lelkifurdalását Herder jóslattal egyenlít. Nem az a nagy csoda, hogy Johann

Gottfried Herder azt írja — 1791 októberében jelent meg az írás —, hogy a magyarok a románok és szlávok közt elszigetelve csak épp ott vannak még egy kis ideig, de még a nyelvük is eltűnik hamar, az író ír, mindenfélét gondol, joga van butának lenni. Hanem az a csoda, hogy mennyire megörülhetett ennek a jóslatnak a háládatlan Nyugat. Leírhattak a lelkük mélyén minket. Úgyis odavannak a magyarok. Végük. Holnap már biztosan. Jaj, de jó. Nincs többé lelkifurdalás. Ha lézengenek is a Kárpátok között, már alig. Átengedhetők Sztalinnak. Herder is megmondta, motoszkálhatott ilyesmi Sir Winston Churchill és F. D. Rooseveltt zsi-gereiben, mikor átengedik a hazát az oroszoknak.

Itt meg mi történik? A magyarok úgy dönt abban a sok kény-szerű harcos árvaságában, hogy nem nyivákoló róka ő a csapdá-ban, másféle szerepet vállal. Inkább a szkíta szittyák hősei utóda. A bátor, a vitéz, a vagány, a védőszerepre termett katona, a Pajzs. Ez jobb, mint nyivákolni. Legszebben Zrínyi Miklós csinálta. Azt írja levélben Szigetvár ostroma előtt: *Bezárkózom Szigetbe, hogy hű-séggel, állhatatosan, vérem ömlésével, s ha kell életem áldozásával is, vi-dám orcával szolgáljak a Nagy Istennek és végső romlásra jutott édes hazámnak. A vidám orcával szolgáljak, ez a legjobb az egész levélben.*

Az elnevezés, vendég, vendégnép, amit az idegenre használ-nak akkoriban a magyarok, gyengéd és biztató, Lőrinc utódai negyvenöt évvel a borzalmas Muhi csata után, lezuhan akkor az angyal, kiváltságlevelet kérnek. Akkor aztán így szól hozzájuk a király, IV. Béla unokája, meg azokhoz, akiket ez illet:

Mi László, Isten kegyelméből Magyarország királya jelentjük e levelünk rendén mindenkinek, a kiket illet, hogy elébük járulván a lipthói Bogomér comes és rokonai, András és Miklós, Serefel fiai, a mi vendégnépeink, a kiknek ősei Cseh ország nemesei közül vették eredetüket, alázatos könyörgéssel kértek bennünket, hogy őket vendégnépeink sorából kivenni és a nemesek és királyi szol-gálattevők sorába királyi kegyelmünkkel áthelyezni méltóztat-nánk. Mi tehát, a kik a föl vállalt uralkodás tisztje szerint az egye-sek érdemeit mérlegelni és megfontolni, s ez érdemek mértékéhez képest azokat viszonzni tartozunk, tekintetbe véve ugyanezen Bogomér comes hűségét és dicséretes szolgálatait, melyet először őseinknek, kedves nagyatyánk Béla úr és szeretett édes atyánk István úr jeles emlékeztető királyoknak, s azután nekünk különbö-ző hadjáratainkban hűségének buzgóságával teljesíteni meg nem szűnt, szolgálatunkban a szerencse és a balsors idejében egyaránt megmaradván, ugyanezen Bogomér comest és Bodót, Miklóst, Já-nost, Lőrinczet és Dénest, eme Bogomér comes fiait, Nádos, We-zueres, Magorfalu, Bobrouch, Wazyeh és Chrub nevű Lipthóban le-vő földeikkel és birtokaikkal, s nevezett Andrást és Miklóst Sere-fel fiait, Scentpeter, Scentmiklós és Houkfolua nevű földeikkel és birtokaikkal ugyanazon határok között, mellyekkel azokat Bogo-mér comes és Serefel fiai köztudomás szerint bírják, a vendégné-

pek sorából kivettük és nemeseink s királyi szolgálattevőink sorába, rendjébe és gyülekezetébe rendeltük áthelyezni és besorolni úgy, hogy ők és utódaik, s azoknak is örököseik ugyanazokkal a nemesi kiváltságokkal bírjanak és éljenek, a melyeknek országunknak a királyi zászló alatt hadakozó igazi és első nemesei örvendeznek, s midőn e kiváltság és áthelyezés felől kiadott jelen levelünk előttünk bemutatatik, arról Bogomér comesnek és fiainak és Serefel fiai Andrásnak és Miklósnak kiváltságlevelünket kiadni ígérjük. Kelt Szepesen Fülöp és Jakab apostolok nyolczadán, az úr 1286. esztendejében.

Ez az a király, kit szeretője, a kun leány végett Kun Lászlónak neveznek. A világi iskolákban történelem órán ezt lazán kimondják, mármint a ragadvány név pikáns eredetét. Nekünk ellenben, ó, dehogy. Az Angolkisasszonyok Leánynevelő Intézetében? No, no. Borissza is ez Kun László, de az egri zárdában ezt sem emlegetik a Materek, annál többet leánytestvérét, Erzsébetet, a szentet, az altruistát, a szegények mentorát, kinek kötényében rózsákká változtak a kenyerek, mikor zord férje számonkéri tőle a pazarlást. Fényes ünnepségeket is rendezünk Erzsébet nap előtt a zárdában, a szentet dicsérve, angyalnak öltözve állunk vagy inkább kapaszkodunk Lux Elvirával az ezüst papírral bevont létrán, göndör lokniban a hajunk és a színpadon megtörténik a csoda, Petri Gizi — aki Szent Erzsébetet alakítja, de lehet, hogy a grófot, már nem is emlékszem — lényeg, hogy a Szent kötényében rózsák. Az ünnepélyen unokatestvérem, Aranka lánya, Lizi hegedül, este meg felköszöntjük őt is, mert a Lizi név voltaképp Erzsébet.

A borissza Kun László kiváltságlevele után meglódul a família roppant lendülettel. Pár száz esztendő alatt zent-miklósi Pongráczokkal átszővődik Liptó, Sztrecsno, Túróc, Temes és így tovább. Előbb két embert emelek ki közülük, két ősnagybácsit, egyik oligarcha, veszedelmes nagyúr, a másik jezsuita vértanú. Később talán a többit is előveszem, ha lesz hozzá türelmem, volt közöttük ártatlan bolond gróf, és halálraítélt katona, aki jó időben lelépett, de ők még nyugodjanak.

Létezett a *Századok* című történelmi folyóirat egykor, ebben bizonyos Majláth Béla kutató azt írja a veszedelmes oligarcha Pongráczról: ...egyesíté személyében a harcias jellemet és a jellemtelenséget, politikai pártosságában a diplomatiái ravaszságot, ...gazdasági hatalmában a rablási, zsarolási vágyat (...) honszeretetében a pártoskodást. Mindössze 56 esztendőt élt, 1415 és 1471 között, de akkora tekintélyre és vagyonra tett szert, hogy elnevezték túróczi királynak. Pongrácz hatalmas zsoldos sereget szervez magának, amit fizetni kell, etetni kell, sarcolja a falukat, vagyis nem hinném, hogy szelíd és jóságos ember. Ekkora vagyon összegyűjtésének és a magán hadsereg fenntartásának mindig van valami erkölcstelen zacca. Félelmetes.

Elkövetkezik az idő, amikor az ország királyai váltogatják egy-

mást. A Magyar Szent Koronáért és a teljes hatalomért többen küzdenek: Zsigmond, cseh és magyar király. Aztán a Habsburg házból eredő Albert és még a Jagellók közül Ulászló. Meg Albert fia: V. László. És a Hunyadiak. Fejetlenség, vacuum, olykor egyszerre több király van az országnak, máskor meg egy se, olykor ellopják a Szent Koronát és elrejtik, szóval az urak, a királyok, a bárók civakodnak, huzakodnak, képlékeny és rendetlen itt minden. Eközben a török vészesen gyülekezik délen. Lehet, hogy Marcsónak ez a jellemtelen oligarcha ősnagybácsikája, voltaképp talán csak egy keményen céltudatos Pongrácz, aki gyűjti, védi a maga javait az iszonytató felfordulásban és pártoskodásban, talán túlélési mutatóvány ami köpönyegforgatásnak látszik? Én ugyan le nem sütöm a szemem. Nem is forгатom képmutatóan miatta. Itt élni kell. Túlélni. Magyarinak lenni roppantul nehéz, ez súlyos teher, nőnek is, férfinak is, és ha pedig folyton váltakozik a hatalom, akkor néha olyat is megtesz az ember, ami nem való. Csak azt sajnálom, hogy Marcsónak, anyámnak ebből a veszedelmes céltudatosságból és ravaszságból már kevesebb jutott, ha jutott egyáltalán valami, Marcsóka beszéde csendes, lassú és halk, mélyen zizegő, érdekes a zenéje, talán ez az egyik varázsa, ez a mély és sejtelmes beszédhang, de az is lehet, hogy a halkulás és a lassúság a betegség kezdődő jele, de Marcsóból az a kegyetlen bírásvágy, ami ősnagybácsiját jellemezte, biz a múlt századok alatt elporladt. De hisz ez nem igaz! Visít valaki a függöny hajlatából, valami szellem a Pongráczok közül, nem igaz, a bírásvágy megvan Marcsóban, de mennyire megvan, apánkat akarja bírni elszántan, egy élethosszon át, nagyon, a zsarolási vágya nem a földekre és a várakra, hanem egyetlen férfire tapad.

Pongrácz, az oligarcha, Szilágyi Annát veszi feleségül, édestestvérét Szilágyi Erzsébetnek, aki (...) levelét megírta, és felesége Hunyadi Jánosnak. Kezdetben Pongrácz híre vetekszik Hunyadi Jánoséval, ekkor még egyértelműen Zsigmond király pártján áll, és Szendrő váránál Hunyadi Jánossal együtt tönkreverik a törököt. Még csak huszonnégy esztendő.

Elete rettentő kalandos, de nem írok én itt történelmi regényt, rövidre fogom. Szó mi szó, Marcsókának ez az ősnagybácsija roppant földeket és várakat gyűjt, miközben szüntelenül elárulja a felletes hatalmakat, úgy, ahogyan érdeke diktálja. Csodálatos módon azok rendre megbocsájtanak Pongrácznak. Talán elbájoló és hódító? Talán jól dobja a szót? Igen, valóban, olvasható róla, hogy a beszéde elképesztően meggyőző. No, bezzeg szegény Marcsó rettentően rosszul beszél, különösen miután a sclerosis multiplex megtámadja, mintha benne büntetné Isten nagyszájú ősnagybácsikája beszédi készségét, amit bizony az a férfi sokszor fondorlatos bűnösséggel kamatoztat. Az ősnagybácsi olykor elfoglalja mások földjét, olykor kiebrudalják valamely birtokából, aztán megbocsájtják fondorlatait és visszaadják várait, vagyonát. De a bűnbo-

csánat után ismét fenekedik. Sarcol. Legázol újabb várakat. Még Ausztriát is ostrommal fenyegeti a magánhadseregével. Hunyadi János kétszer húzza ki a bajból, és ő juttatt neki — V. László jóváhagyásával — Temes vármegyében hatalmas birtokot. Pongrácz ki is áll Hunyadi János fia, Mátyás, mellett. Végre! Mintha valakihez hűséges akarna lenni. Milyen furcsa. Végül épp Mátyás király teszi földönfutóvá. Az, kihez egyszer ebben a kutya életben ragaszkodónak mutatkozik. Mátyás király egyszer csak megleégeli Pongrácz földfoglalásait, és Marcsó ősnagybácsikáját a Fekete Sereggel kiostromolja valahány várából.

Mihály, István, Jakab, János és Anasztázia a sarcoló nagy oligarcha testvérei. Gyanítom, Mátyás király, aki maga is nagy földfoglaló, ezt a kiterjedt testvéri közösséget találhatta veszedelmesnek. Ennyi Pongrácz egyrakáson! Hát földönfutóvá teszi a legerősebbet. A többi érthet belőle. Itt nem babra megy a játék.

A másik oka talán Mátyás király gorombaságának a Pongrácz família cseh származása. Vendégnép, magyarra lett, jól van, de mégis csak csehek. És ne felejtjük el: akkoriban történt, hogy a cseh Griska a huszita zsoldosaival befészkelte magát Pata várába, Zagyvafői Andriskó és Urlik vezetésével. Nekifognak a cseh husziták a földvár erősítésének, van hatezer fő lovas és ki tudja mennyi szekerező gyalogos katonája ennek a Griskának és bizony, bizony háborgatja a környéket. Héderváry László, egri püspök, korábban maga is katonaember, amúgy a budafelhévízi János-lovagok nagymestere, (a szerencsétlen losonci csatában, 1495 táján maga is fogságába esik, szenved két esztendőn át), ő aztán utálja ezt a cseh huszita bandát. Segítséget kér a királytól. Maga is nekiveselkedik kétezer fegyveresével. Körülzárja Pata várát, alkudozik a huszitákkal. Aztán elfogy a pénze és zsoldosai szétszélednek. Igen ám, de juliusban mégis csak megérkezik Mátyás Fekete Serege. Ágyúkkal. Néhány napos kemény ostrom után, július 18-án a csehek szabad elvonulás fejében feladják Pata várát. Csehek itt, csehek ott, Griska, Andriskó, Urlik, és itt ez a magyarra lett nagypofájú Pongrácz, az irdatlanul szapora családjával meg a roppant elbűvölő beszédképességével. Mindenkit levesz a lábáról, biztos, ami biztos, legjobb kisemmizni rangból, vagyonból, elvenni a magánhadseregét, örüljön, ha nyakán marad a fej.

Lett itt Patán az a gyönyörű templom, a késő gótika magyar stíljében. De jött a török, minduntalan jönnek ezek az idegen ármádiák, török kézre kerül Pata, pusztulni kezd minden, összeszereskednek a templomok, a szárnyas és szárnyatlan oltárok. Pedig Pata, amit most Gyöngyöspatának neveznek, akkoriban a megye harmadik jelentős helysége Eger és Gyöngyös után. Jó sok gabonát termelnek és szőlőt, remek a boruk, de az adózások miatt alig elviselhető az élet. Az egri török pasa olykor védelme alá vonja a pataiakat a mohón harácsoló török portyázókkal meg az ugyancsak mohó hajdúkkal szemben. Mikor aztán százötven év elmúltán a tö-

rök eltakaradik a hazából, akkor Kassa városából visszaköltözik a patai plébános. Hoz magával dél-lengyelországi kőműveseket és fafaragókat. Kedvelem őket. Mesteri lengyelek. Oltárt csinálnak az elpusztult helyére. Szó mi szó: ez a világ csodája! Virágos rétet faragnak az oltár asztalára. A réten végestelen végig elnyúlva fekszik Jessze. Termetes szakállas férfiú, bőven redőzött aranyos ruhában. Életnagyságban. Ő maga Izai, ahogyan a pataiak modják: Jekse. Törzsökéből hatalmas fa sarjad, van vagy nyolc-tíz méter. Jessze a jobb könyökére támaszkodik fájin kényelemmel. Bal kezével felfelé mutat fölényes flegmával és odafenn tényleg van mit nézni. A fa ágai tojásdad alakban nőnek. Körbeveszik a festményt, ami Mária születését mutatja. Az aranyfa mindenegyes ágának csücskében trónolnak az ősök. Üldögélnek, guggolnak, lábukat maguk alá húzzák. Ez itt a bölcs férfiúk örök gyülekezete, aranyló szobrokban élnek. Tizennyolcan vannak, szakállas valahány, van köztük öreg és fiatal, hajas is, kopasz is, némelyeik koronát visel, van amelyik két tenyerét zsidósan széttárja, amaz egy kézzel integet, közöttük üldögél Salamon és Dávid. És a fa hegyében, a magasban, ahol az aranyágak éppen összehajolnak, középpött, ott ül Kisjézussal az ölében Mária, a felnőtt. Kiskoromban azt hittem, te ülsz odafenn Marcsó. Azon a képen, Jessze fájának tetején. Joggal hihettem, mert Mária az ott fenn, mondták, és ugye a Marcsó név az voltaképp Mária. Mária jobb kezében a kormányzó jogar, hosszú haján természetes korona. Szeretem az egybeeséseket. A szinkronicitásokat. Mintha bemutatnák azt a titkos hálózatot, ami átszövi a létet és laza irányítással meghatározza az ember mozgását. Ide, oda ténfergését a hazában. A világban, Gyöngyöspata, Bogács, Eger között vagy egyebütt, ugyanis Marcsóka apósa, apai nagyapám ezt az fekvő Izait naponta nézhette, lévén egykor Gyöngyöspata kántora. A kórusból látta az aranyba festett Dávidot meg a többi őst, Máriát szerette, verset is írt hozzá és azt énkelte májusi litániákon: Jessze fáján illatozó égi szent követ. És el ne felejtsem! Odalenn Izai fejénél, lábánál egy-egy nagyszárnyú angyal áll, az angyalok mindig fontosak.

Azt olvasom egyébként erről az oltárról a Britannica Hungaricában, 9. kötet, 469. oldal, hogy IZÁJ: másképpen Jessze, az Őszövetségben Dávid apja. Obed fia, Boász és Rut unokája Betlehemben. Földműveléssel és juhtartással foglalkozik. Nyolc fia közül Dávid a legfiatalabb. Az Izáj (Jessze) fia megnevezés Dávid nevének szinonímája Saul udvarában, sőt akkor is, miután Dávid már király. A Bibliában állandósult költői metafora. Ehhez olyan szóképek társulnak, mint az Izáj törzsökéből kelt vessző (Iz 11,1) vagy az Izáj gyökeréből támadt sarj (Iz 11,10). Valamennyi metafora Dávidra utal. Minthogy Jézus Krisztus is az egyik Dávid királytól származó egyik ághoz tartozik, a középkori művészek például az úgynevezett Jessze ablakokon, vele, jesszével kezdték Jézus családfájának ábrázolását. Aztán meg a Károli Biblia fordítá-

sában (Ésaiás könyve 11,1): És származik egy vesszőszál Isai törzsekéből s gyökereiből egy virágszál nevelkedik. Szent Jeromos latin fordításában ez így kezdődik: Egredietur virga de radice Jesse, és ezt a népies ének így fordította magyarra:

Jessze szent gyökere

Lett erős fává,

Drága virágokat illatozóvá.

Egyre illatosabb az a legmagasabb:

Szűz Mária.

Aztán meg még The Holy Bible írja (1611), (11,1 of Isaiah): And there shall come forth a rod out of the Stem of Jesse, and a Branch shall grow out of his roots. És aztán megint a Die Heilige Schrift Luther fordításában (Jesaja 11,1): Und es wird eine Rute aufgehen von dem Stamm Isaias, und ein Zweig aus seiner Würzel Frucht bringen. Rute=vessző, Stamm=törzs, Zweig=ág, Würzel=gyökér, Frucht=gyümölcs.

És ime, itt leledzenek a galambok. Én ugyan ki nem állhatom őket. Talán mert Velence főterén, régi fényképeken, meg nagyanyám Die Dame c. újságjában a procc kispolgári népek etetgetik őket, szárnyas patkányok, nagyvárosi pofátlanok, de mindegy, mit tehetek, ezek idetolakodnak Jesse fájára is. Egykor úgy tartották, a majdan megszületendő utódok galamb képébe várakoznak a Jessze fa ágain. Meglehet, van valahol olyan Jessze fa, amin csupa galamb ül meg egyéb madarak és nem ez aranyba csomagolt ősök, zsidók és nem zsidók veszekedés nélkül.

A középkoriaknak még volt jó fülhallásuk és látásuk az egybeesésekre. Arra, hogy együvé vagyunk szerkesztve. Összefüggő rendbe, és még tudva tudták, hogy Jessze fája csak megelőzi az igazi Szent Fát. Jézus keresztjét. Ami fa még nagyon itten, és említeni kell, az a legősibb a nagyságos fák között, arra a fára gondolok, amely a meghalt Ádám apánk nyelve alá tett gránátalma magból növekedett magasba. Szet tette oda, Ádám egyik fia. Amikor apja, Ádám haldokolni kezdett, Szet visszaroht a Paradicsomba. A kapuban őrt álló Gábrrielhez, a kardos angyalhoz futott. Gyógyírt követelt, mentességet Ádám apánk halála ellenében. Gábrriel nem sietett. Adta volt viszont ezt a gránátalma magot. Ezt tegyék az öreg úr nyelve alá, mondta, és majd lésszen ebből olyan fa, ami a megváltást hozza. Nos ebből lett az az igaz Szent Fa, Krisztus keresztje, de nem mondom el: hogyan. Mert nem a Szent Kereszt legendáját írom én itten, hanem anyámét és mindannyiunk közös édesanyjának, a magyar hazának megszállását a orosz csapatok által 1944-45-ben. Ami eddigelé lett leírva, az mind csak háttér, back ground, tabló, nekirugaszkodás.

(folytatjuk)

Odaveszett lélek

(Kányádi Sándornak)

*vaj mi ágról szakadozott-
huppant le a lábam
mért hogy erre botlogolok
ágrólszakadtságban?*

*mi balvégzet bánt ki vélem
démonisten terve
hogy legénye ne kíméljen
lánggal elkeverve?*

*lélekvesztő útvesztőben
lábam is lejárnom
aknazárral mit veszködnöm
hetedhét határon?*

*árok várfok pajzs nem számos
tűztől nem palástol
védj meg kutya Nostradamus
rémjövő látástól!*

*leroskadnék megbúsulok
forgó felszél támad
századok kartácsa suhog
evangelizálnak*

*ez is megvolt az is meglett
ki van a kerek szám
sehol nincs egy kódís szeglet
ki Gazdája megszán?*

*ez is meglett az is megvolt
élet — villanásnyi
Ítéletre nyíl a mennybolt
késő gödröt ásni*

Fehér tarisznya

*hóttón-hófehér tarisznyával indult neki
az útnak amelynek neve Sehovaság
hágdal erdőn hegyen s mentül feljebbre hág
nyomtalan elkallódását vesztét rettegi*

*hamuban-sült pogácsája fogytán: ott lapult
fehér tarisznyája élés-oldalában
morzsáin ment-mendegélt kiveret-hazátlan
dombrája pendült húrján marjult a múlt*

*jobbrol balra balrol jobbra próbál szerencsét
de se keresztút se ösvény elágazás
csupa toronyiránt bozótos vadcsapás
fekete éj éjfekete jövőtelenség*

*hátravetve vitte nyíltte gyűröttre hordta
fakó deres tarisznya verte oldalát
túrta: tarisznyamorzsát hátha lel-ha lát
ami fehér volt rajt markával elkoszolta*

*ólhoz? istállóhoz? ki tudja — nagy elkésve
hová se nem indult se nem törekedett
mert annak aki ilyen istenverése
nincs ne is legyen bocsánat se könyörület:*

fekete tarisznyával volt megérkezése

JAN JANDOUREK

Tomáš Halíkkal

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Jan Jandourek: Tomáš Halík. *Ptálem se cest. Portál, Praha, 1997.*

Tomáš Halík 1948-ban született Prágában, idős szülők első és egyetlen gyermekeként. Édesapja könyvtáros volt, és többek között Karel Capek irodalmi hagyatékának feldolgozásával foglalkozott csaknem egész életén át. Emelett az első csehszlovák köztársasági elnök, Tomáš Garrigue Masaryk nevével fémjelzett humanista irányzat feltétlen követője volt, és sok más honfitársához hasonlóan 1918 októbere után kilépett a római katolikus egyházból. A szülők igen aktív társadalmi életet éltek, gyakran láttak vendégszolgák lakásukban írókat, történészeket, filozófusokat, és az ilyen találkozókban Tomáš már kisgyermek korában részt vehetett.

Az 1968-as prágai tavasz eseményeiben aktívan vett részt, de az augusztusi tragikus végjáték idején egy ösztöndíjjal Angliában tartózkodott. Megfordult benne az emigráció gondolata, ám lelkiismeretére hallgatva december végén hazatért. Otthon elhatározta, hogy a kommunista normalizáció ellen a tudomány területén fog harcolni: úgy döntött, hogy meglévő szakjain túl teológiát, pszichológiát és történelmet vagy politológiát fog tanulni. Az utóbbi két diszciplína kivételével valóban mindegyikből szerzett legalább egyetemi diplomát, sőt, vallástudományi tanulmányokat is végzett. Ekkoriban formálódott meg benne az önként vállalt nötlenség és szegénység gondolata.

A papi hivatás iránt először a hatvanas évek végén érzett indítást. Sokáig jezsuita szeretett volna lenni, végül mégis inkább a Csehszlovákiában működő földalatti papi mozgalomhoz csatlakozott. Ennek tagjai kivétel nélkül civil munkahelyeken dolgoztak, lakásokban miséztek, és lehetőség szerint igyekeztek elkerülni az állambiztonsági szervekkel való nyílt konfrontációt. Ilyen körülmények között, hosszas felkészülés és előkészületek után Tomáš Halíkot 1978 őszén — röviddel II. János Pál pápává választása után — Aufderbeck erfurti püspök titokban pappá szentelte. Jelenleg a prágai Keresztény Akadémia elnöke, a Károly Egyetem tanára.

Vallási nevelést nem kaptál — mi mindent tudtál az egyházzal és a kereszténységről?

Történelmi érdeklődésemből fakadóan igaz, hogy elbűvölt a középkor és szellemi világa, ám a katolicizmust sokáig negatív dologként tartottam számon. Gyermekkoromban, jó huszithoz illően, gyűlöltem az egyházat, és nagy hatással voltak rám Otakar Vávra akkori tendenciózus huszita témájú filmjei.

A valódi egyházzal, a már korábban említett néhány elszigetelt találkozástól eltekintve, egyáltalán nem voltak tapasztalataim. A történelmi tényeket mindazonáltal jól ismertem, érdeklődésemnek köszönhetően aránylag pontosan tudtam, mit jelentett a középkorban a zsinat, ki a pápa, az apát stb. Azonban nem vettem figyelembe, hogy az én országomban létezik katolikus egyház.

Igen, az egyház számomra az érdekes középkort jelentette, amely talán valahol még él, mint ahogy néha fel-feltűnnek gyakorlatilag kihalt állat- vagy növényfajok magányos egyedei is, mint ahogy bácsikám rámutatott a mezőn egy aprócska virágra, és elmondta, hogy ez leszármazottja az őskorban hatalmasra növő zsurlónak. Láttam a televízióban az összeállítást XII. Piusz temetéséről, és talán egy keveset hallottam arról, hogy valamilyen zsinat vette kezdetét, de mindehhez semmi közöm nem volt. Mikor a filozófiai szövegekről írt értekezéseimbe — olvastam például Rádl *Menekülés a filozófiától* (Útők z filozofie) című művét, néhány Platón-dialógust, Unamuno *Tragikus életérzését* (Tragický pocit života) — egyre inkább belopódzott „valamilyen Isten”, még távolról sem jutott eszembe, hogy ennek bármi köze lehetne az egyházhoz, vagy hogy esetleg egy papot kellene keresnem és elbeszélgetnem vele.

„Megtérésem” ezen első fázisa inkább a „filozófikus élet” felé fordulás jellemzőit mutatta. Ezzel kapcsolatban van egy nagyon erős élményem. Emlékszem, télen az osztállyal a hegyekbe utaztunk; este a tanárnőnk majd szétpukkadtt a nevetéstől azon, hogy valaki a hegyek közé egy *Tragikus életérzés* című könyvet hoz magával. Másnap délelőtt a sítanfolyam alatt valahogy elszakadtam a többiektől, lecsatoltam a sílécemet, és miközben a behavazott tájon bolyongtam, ráébredtem, hogy a magány, mely abból fakad, hogy képtelen vagyok bekapcsolódni a közös játékba, valószínűleg egész életem során osztályrészem lesz. De ez az először fojtogató érzés nyomban azzá a boldog tudattá változott, hogy éppen e magány kellős közepén velem tart Valaki, aki vezet és sosem hagy el, és hogy én tulajdonképpen reábiztam az életem. Később, mikor Ágoston *Vallomásait* és Newman bíboros önéletrajzát olvastam, éppen ennek a homályos ős-imának az emléke idéződött fel bennem erősen.

Részed volt a vallás felé hajlásod valamiféle politikai tiltakozásnak?

Kezdetben valószínűleg volt ilyen aspektusa is, de nem ez volt a döntő. Csakúgy, mint más fiatalok, én is szimpatizáltam mindenel, amit a kommunisták szidtak. Ahogy lázasan olvastam a tiltott szerzőket, egyre inkább egyfajta filozófikus istenhit felé hajlottam. olvastam Szent Ágostonról és Tamásról — eleinte biztosan azért is vonzottak, mert a marxisták vallási szempontból maradinak bélyegezték őket.

Aztán egy barátommal elkezdtünk orgona hangversenyekre járni a Szent Jakab templomba. A koncertekre nagy számban jártak fiatalok, és ez — bár jórészt nem teljesen tudatosan — bizonyára egyfajta politikai vagy inkább erkölcsi ellenállás megnyilvánulása volt. Ugyanakkor azonban szerepet játszott itt — biztosan nem csak számomra — a rajongás a titkok, a szépség, a szellem világáért és minden másért, amit a „reális szocializmus” akkori szürke, semmitmondó ingoványa nem nyújthatott. A hangver-

senyek a misék alatt voltak, és bár a zene dominált, a liturgia — csöndes, zsinat előtti és latin nyelvű, amely a híveknek háttal a szentély mélyén zajlott — távoli és érthetetlen volt, mégis minden „egyházi kontextusban” zajlott. Meg akartam érteni, mi történik a templomban, és otthon valahonnan előkapartam a Schaller-féle misekönyvet és elkezdtem tanulmányozni az istentisztelet struktúráját. Mindez inkább csak kulturális érdeklődésből fakadt, nem pedig az én személyes vallásosságom megnyilvánulása volt.

Ha a „tiltakozás” mint indítóok, illetve a „kontrakultúra” iránti vágy felől kérdezel, mely aspektusokat egy fiatalember vallásos megtérése időnként tartalmaz — nos, igen, nem tagadhatom azt sem, hogy a katolicizmus felé fordulásom bizonyos szakaszában a szülői masaryki-čapeki világgal szemben álló emancipáció igényét is magában hordozta; emlékszem, hogy egy időben szenvedélyesen olvastam az első köztársaság korabeli katolikus folyóiratokat és a Čapekot, az egész baloldali demokráciát és a München előtti köztársaság várbéli szárnyát támadó szerzőket, és ezzel érthető módon nyugtalanítottam és bántottam apámat. Valószínűleg mindenkinék át kell esnie az oidipuszi fejlődési szakaszokon; a szomorú csak az, ha valaki élete végéig megreked ezeknél.

Bár sok mindent vettem és veszek ma is nagyon komolyan, valódi fanatikus soha életemben nem voltam; a fanatizmustól az embert három dolog védi meg viszonylag biztosan: a műveltség, a humorérzék és az a képesség, hogy ne próbáljunk az egyes élő emberek gondolatainak védőbástyája mögé benézni; ez utóbira kissé elcsépeelt kifejezéssel azt is mondhatnánk, hogy emberszeretet. És ha az ember odafigyel másokra, segít a „visszacsatolás” is, a kétértelmű kapcsolat azon emberekkel, akiket becsben tartunk.

*Hogyan ismerkedtél meg
közelebbről az egyházzal?*

Ezidőtájt egy diáktársam felhívta a figyelmemet, hogy a Týn-templomban egy érdekes plébános van, aki figyelemre méltó prédikációkat tart, melyek során még Čapektól is idéz. Ez meglepett — hogyan idézhet egy katolikus pap Čapekot? Így a Szent Jakab-béli misék vége előtt mindig átmentem a közeli Týn-templomba, a szentbeszédre. Jiří Reinsberg atya volt az a bizonyos plébános, és nekem az első pillanattól fogva szimpatikus lett. Ha kolláréban járt volna, és úgy viselkedett volna mint a régi filmek tisztelendő urai, habozás nélkül besoroltuk volna a megfelelő kategóriába és ezzel le is írtuk volna. Az ő konvencióktól mentes léte felvetette bennünk a kérdést, hogy miben is rejlik a papság lényege, mi az a titokzatos momentum, amely ezt a modern embert, akivel sok mindenben azonosulni tudtunk, pappá teszi. Bizonyosan nem a fekete reverenda, a kimért hanghordozás vagy az ájtatos fejhajtás.

Reinsberg atya a szentbeszédeiben mindig igyekezett tartani magát az intellektuális stílushoz és a humorhoz, és időnként a rendszer ellen is tett egy-két csípősebb megjegyzést, legalábbis mi ezt akartuk kihallani belőle. Itt a liturgia is kicsit másmilyen volt,

mint a Jakab-templomban, ahol inkább csupán a zene kiegészítő-jének tűnt. A Týnbe fiatalok jártak és néhány ismert művészember is, és én láttam rajtuk, hogy valóban imádkoznak. Mindez elég meggyőző hatással volt rám. Lassacskán, oszloptól oszlopig haladva előrébbhúzódtam, hátrahagyva a biztos távolságban lévő, ajtó melletti helyemet, és egyre közelebb kerültem a szószekhez és az oltárhoz. Ezért kell ma is mosolyognom, ha látom, hogy betér valaki a templomunkba a „szentbeszédre”, karba tett kézzel áll az ajtónál azután pedig elmegy, legközelebb kicsit közelebb jön és tovább marad, aztán megint közelebb, (...) ahogy én, több mint harminc évvel ezelőtt.

Az egyik szünidőt egy barátommal Észak-Csehországban töltöttük, és ott elkezdtem olvasni a Bibliát. Jellegzetes hibája ez a potencális megtérőknek, akiknek senki nem mondja, hogy ha meg akarják tudni, létezik-e Isten, a választ nem a Bibliában kell keresniük, mert — ahogyan gyakran megdöbbsentem a friss megtérőket —, „ez a könyv nem erről szól”. A Biblia az Isten létre vonatkozó kérdést egyáltalán nem teszi fel és nem is oldja meg azt. Ráadásul az ilyen útkeresőket senki nem készíti fel arra, hogy a Biblia nem „egy könyv”, hanem inkább könyvtár, így nem ismervén annak struktúráját, elkezdik az elejéről olvasni akár egy regényt, és rendszerint elvesznek valahol Mózes Második és Harmadik Könyve környékén, amelyek a liturgiai előírások végtelen sorát tartalmazzák. Am az Úr nyilvánvalóan megértéssel fogadja a Biblia irányába tett ilyenfajta első lépéseket. Így az ilyen kezdő szentírásolvasó, még ha a saját olvasásélményétől sokkal bölcsebb nem is lesz, az olvasás során elkezd önállóan gondolkodni Istentől, és úgy viszonyulni hozzá, hogy ezek a gondolatok az imádságos és meditatív élet első bizonytalan lépéseivé lesznek.

Ez történt velem is. Megtudtam azt is, hogy nem messze a szép, de elhagyatott szudéta tájon van egy magányos zarándokhely, egész napos kirándulást tettem hát oda. Csak egy cipőt vittem magammal és egész nap felfelé gyalogoltam ahhoz a romos, belakotolt templomhoz, majd vissza onnan. Az úton el akartam dönteni, vajon hiszek-e Istenben vagy sem. A kirándulás során talán valóban történt valami, egyfajta áttérés az intellektuális érdeklődésről a személyes hitre. Fent a hegyen elimádkoztam a Miatyánkot, és kértem Istent, hogy világosítson meg. Azzal az érzéssel tértem vissza, hogy valóban hiszek Istenben.

Aztán más templomokba is jártam, de a Týn állt a legközelebb hozzám. Emlékszem, amikor először térdeltem le a misén. Ha ma erről mesélek a fiatal megtérőknek, elmosolyodnak, hiszen mind ismerik ezt az érzést. Amikor a kezdő hívő először térdel le nyilvánosan, borzasztó nagy bátorságra van szüksége, hiszen úgy gondolja, hogy mindenki őt nézi és akarja megítélni.

Ebben az időben olvastam Chesterton *Ortodoxiáját*. Ez a szerző mindig nagyon kedves volt számomra, már csak Capekhez való

közelsége miatt is, de szerepet játszott ebben az angolszász kultúra, az intellektuális humor és a paradoxonokkal való gondolati játékok iránt érzett szimpátiám is. Nagyon élveztem, ahogy Chesterton provokált a modern előítéletekkel szemben, tetszett ahogy a vitatkozás művészetét gyakorolta és az a képessége, hogy a dolgokat hirtelen más-más és meglepő szemszögből tudja mutatni. Ez a könyv megmutatta, hogy a kereszténységben én is otthonra lelhetnék, és segített kialakítani személyes filozófiámat. A „dogma” nem volt többé rémisztő és a szellemi merevség szinonimája, hanem egy érdekes és felkavaró világ része.

Az egyház számomra már nem a középkorból visszamaradt romantikus reliktum volt, hanem Reinsberg atya és a Týn-béli fiatalok alakját öltötte. Mindez olyan érzést szült bennem, hogy ideje lenne a hit dolgaiban továbblépni, gyónnom és áldoznom kellene. Sokat ugyan nem tudtam ezekről, nagyon sok kérdésem és személyes jellegű problémám volt, az életem megváltoztatására, megtisztulásra, nagyobb őszinteségre és nyíltságra volt szükségem. Úgy éreztem, hogy az életgyónás küszöbe lehetne annak az életformának, amelyre vágytam.

Csak jóval később ismertem föl a hasonlat igazságát, mely szerint a megtérés olyasvalami, mint a napfelkelte. Hiszen a napfelkeltét az ember nem úgy éli át, mintha az égbolton egyszer csak egy új objektum, a napkorong tűnne fel, hanem hirtelen mindent egész másképp kezd látni, mint éjjel. Ehhez hasonlóan, mikor Isten belép az életünkbe, ő nemcsak egy a nagyságok közül, akit most az általunk tudatosan észlelt „dolgok” közé besorolunk, hanem valóban egyszerre mindent más fényben látunk és a világban egészen másképp is orientálódunk.

Hogyan folytatódott a lelki fejlődésed?

Az érettségit követő hosszú szünet alatt végül elhatároztam magam, és 1966 szeptemberében elmentem Reinsberg atyához. Összeszedtem a bátorságom, egy mise után beléptem a sekrestyébe és megmondtam neki, hogy szívesen gyónnék és járulnék a szentáldozáshoz. Erre ő így szólt: „Na, ez aztán a telitalálat!” Behívott a plébániahivatalra, megkérdezte, mit tanulok, majd röviden beszélgettünk a filozófiáról és Freudról. Megbeszéltük, hogy következő szerdán ismét eljövök. Aznap volt éppen Szent Vencel ünnepe, és ez éppen az immatrikuláció, a hivatalos egyetemi felvételem előtti napra esett. Délután meggyóntam, majd felsétáltam a Hradzsínba, ahol a Szent Vitus katedrálisban, a Tomášek püspök atya által bemutatott ünnepi misén elsőáldozó lettem.

Korábban említetted, hogy éppen a prágai tavasz vége felé jelentkeztek az életedben a lelkipásztori hivatás jelei.

Az első határozottabb, a papi hivatást illető gondolataim éppen azokban a bizonyos napokban, 1968 augusztusában születtek, amikor éjszakánként a londoni cseh ház, a Velehrad lépcsőjén hallgattuk a szabad rádióadókat és azt fontolgattuk, miként lehetne válaszolni az országunkat ért erőszakra. Aztán még nyomatékosabban

jelentkeztek Jan Palach temetése környékén és az 1969-es év során egyre csak erősödtek. Pontosan egy évvel azután, hogy visszatértem Angliából, egy kései órán, Beckett Tamás ünnepnapján, gyónni voltam Reinsberg atyánál a Szent Gál templom sekrestyéjében. Meghallgatta vallomásomat és a következőket mondta: „Semmiképpen nem szeretnék befolyásolni, sem lökdösni valamilyen irányba, de az az érzésem, hogy itt egy őszinte papi hivatásról van szó. Isten másképp vezet téged, mint a társaidat. Azonban egyelőre az a feladatod, hogy befejezd tanulmányaidat, hiszen hagyni csapot-papot és elmenni valahová szenteskedni, annak nem lenne sok értelme. Tudod, ez az út hosszú lesz, és sokáig fog tartani. A szüleid nem lesznek elragadtatva, talán édesapád jobban fogja viselni, mint édesanyád.” Úgy mondta ezeket, mintha már eldöntött dologról lenne szó. Beszéde alatt az volt az érzésem, hogy olyasvalamiről beszél, amely valóban megfelel a legmélyebb vágyaimnak. Nagy megkönnyebbülést és megvilágosodást éreztem, mintha világra jött volna valami, ami bennem egészen mélyen rejtőzött, és erős vágyat kezdtem érezni a papság iránt. Ez a gondolat aztán nem hagyott többé nyugodni. Igaz ugyanakkor, hogy néhány évig még kitértem előle és hogy a megvalósulása még valóban sokáig váratott magára, közel tíz évet. Vagyis, talán inkább így mondanám: a megvalósulása folyton tart... hiszen a papság dinamikus szentség.

1978 nyarán a papságra való felkészülés részeként egyedül lelkigyakorlatoztam Szlovákiában. Tulajdonképpen már szilárd elhatározással voltam, de a lelkigyakorlat utolsó előtti napján eddig ismeretlen rettegés, bizonytalanság és marcangoló válsághangulat kerített hatalmába. Valamelyest hasonlított azokra a pillanatokra, amelyeket tizenegy évvel ezelőtt a vyšehradi lelkigyakorlatom során éltem át. Egyszer csak megijedtem a gondolattól, hogy hamarosan pappá kell lennem; égető vágyat éreztem, hogy ne éljek ily igényes és különleges módon. Vágyat éreztem, hogy feleségem és gyerekeim legyenek, mint minden más „normális” korombeli férfinak, egyszerűen hogy olyan legyek, mint a többiek, hogy ne kelljen az ár ellenében úsznom, hogy a munkámnak szentelhessem magam, és a munka után legyen szabadidőm, hogy ne kelljen folyamatos feszültségben élnem a lebukástól és a rendőri megtorlástól való félelem miatt. Talán éppen emiatt érthettem meg évekkel később olyan jól a sok vitát kiváltó *Jézus utolsó megkísértése* című filmet. Rámnehezedett a felismerés, hogy a papság nemcsak egy nemes emberi ideál beteljesülése, hanem szolgálat, amely áldozatot, önmegtagadást követel. Szembesülve gyengeségemmel, elbizonytalanodtam, vajon képes vagyok-e ilyesmire egy egész életen át. Ekkor szimbolikus életfelajánlást és önmegtagadást tettem, de bizonytalanságaim ettől csak fölerősödtek. Ráébredtem, hogy mily kevésbé vagyok képes a tényleges áldozatra; mindez borzalmasan fájt. Félttem attól az élettől, amely mellett döntöttem. Testem-lelkem fájdalmasan vágyott egy nő után, éjszaka álmatla-

nul hánykolódtam az ágyon és reggel arra a meggyőződésre jutottam, hogy egész eddigi életem nem más, mint tévedés és patológiai rendellenesség. Az ünnepélyes *igen* helyett fájdalmasan dacos *nem* volt bennem, egész múltamat megkérdőjeleztem, és a jövőmet pedig egy rémisztően sötét gödörként láttam. Igen, bevallom, hogy a lelkigyakorlat végére még az öngyilkosság gondolata is megfordult bennem, egész úton hazafelé — hiszen a lelkigyakorlat ideje lejárt, és vissza kellett térnem a magányomból — görcsösen kapaszkodtam a gyorsvonat ülésébe, mert százszor is kedvem lett volna fejest ugrani a száguldó vagon ablakából: egész életem egy lezárt szerelvénynek tűnt, amely rossz irányba dübörög. Ekkor vettem a kezembe az Újszövetség és a Zsoltárok könyvének kralicei fordítását, amelyet katonakorom óta mindig magammal hordtam, és elkezdtem olvasni a zsoltárokat egymás után, míg a néhány órás utazás alatt el nem olvastam az összeset. „Köntöse: sötétség, amely körülfogta, / öltözéke sötét víz, sűrű felhő. (...) de én féreg vagyok, nem ember, / az emberek gúnytárgya s a népek megvetettje. (...) Tekints rám és könyörülj meg rajtam, / mert elhagyatott vagyok és szegény!” A mai napig, ha bármikor a breviáriumban olvasom ezeket a szavakat, eszembe jutnak azok a percek. Megérkeztem Prágába, kiszálltam a vonatból, a vihar elült és a szívemben megfogalmazódott egy nyugodt és világos *igen*. Így nyugodtan imádkozhattam el Szent Ignác lelkigyakorlatának záró imádságát: Vedd, Uram, és fogadd el teljes szabadságom.

Tudtam, hogy senki nem mutatja előre az utat, amelyen elindulok, senki nem garantálja, hogy könnyű lesz; el kell indulni rajta, magát az Urat kell kérdezni és teljes bizalommal lenni iránta. Másnap, amikor mindezt elmondtam a gyóntatómnak, ő csupán ennyit válaszolt: „Ha a lelkigyakorlat során nem estél volna át ezeken a megpróbáltatásokon, nem egyezhetnék bele a fölszentelésedbe; most azonban én is igent mondok, méghozzá nyugodt lelkiismerettel: menj békével.”

Ezek után megtörténtek a titkos pappá szenteléselem előkészületei és már csak a németországi összeesküvők üzenetére vártunk, amikor megérkezett a hír VI. Pál, majd igen rövid idő után utódja, I. János Pál pápa haláláról. Azt gondoltuk, talán a titkos szentelés folyamata lelassul, és mindenki az új pápa érkezését fogja várni és azt, hogyan foglal majd állást a „keleti blokkban” működő földalatti egyházzal. Mindezen események ellenére hamarosan egy titkos üzenetet kaptunk Meisner püspök atyától, akin keresztül kapcsolatot tartottunk Rómával, hogy induljak.

Röviddel elutazásom előtt meglátogattam a gyóntatómat, hogy életgyónást végezzek. Ezután egy asztalkára előkészítettük a szentmise kellékeit, s egy pillanatra bekapcsoltuk a rádiót, hiszen a Vatikánban tartott a konklávé. A déli hírekben még arról tájékoztattak, hogy az új főpap megválasztására csak néhány nap múlva kerül sor. Azonban a Vatikáni rádióból, a rendes progra-

mot megszakítva, egy zavart bejelentés hangzott el. A Szent Péter térre kapcsoltak, ahonnan éppen akkor közölték a világgal a közvetkező szavakat: „Annuntio vobis gaudium magnum! Habemus papam! — Nagy örömhírt közlünk veletek! Van pápánk! A tiszteletreméltó Karel Wojtylának, a római anyaszentegyház bíborosának személyében.” Pápa keletről! Úgy álltam ott, mintha villám csapott volna belém. Nem találtunk megfelelő szavakat, melyekkel kifejezhetjük volna túláradó boldogságunkat. Közvetlenül a bíboros szavainak elhangzása után nekikezdünk a misének — ki tudja, talán ez volt a világon az első mise, amelyet az új pápáért mutattak be.

A szokásnak megfelelően a szentelési szertartás előtt három órát magányos imával töltöttem az orsolyiták Am Anger kápolnájában. Megértettem annak a pillanatnak a súlyát, amelyben felveszem Krisztus papjainak „eltörölhetetlen jelét”. Amit most megteszek, soha többé nem lehet „visszacsinálni”. Teljesen tudatára ébredtem a szabadságomnak: ha most nemet mondanék, az egész életem másképpen alakulna, a jövőmet tartom most a kezemben. Ebben a pillanatban minden eddiginél világosabbá vált, hogy ha egyetlen lehetőséget választok, a többi híd pedig lerombolom, akkor a szabadságomat éppen hogy nem elveszítem, hanem megvalósítom. Igen, Ábrahám hitt az Urban és útnak indult, bár nem tudta, hová is tart. Minek félni? Vajon az, aki maga az Út, nem szeret engem és nem ismer engem jobban, mint ahogy én ismerem saját magam, vajon nem bölcsebb és hatalmasabb-e nálam, aki kis egójának periferiájáról balgán szeretné irányítani az életét, míg az életem valódi közepe éppen Ő? Mondhatok-e egyáltalán mást, jobbat, mint azt a szót, amelyet hamarosan kimondok a szentelő püspök előtt: *adsum*, itt vagyok? Kiengedtem a gyeplőt a kezemből, a gondokat pedig a szívemből, és útnak indultam.

1978. október 21-e volt; nem sokkal este öt óra után Aufderbeck püspök pappá szentelt az erfurti dóm tövében lévő rezidenciájának magánkápolnijában. A püspök atya prédikációjának vezérfonalát a liturgia három szava adta: *respice* — *suscipe* — *accipe*, azaz tekints le, vedd magadra és fogadd el.

Beke Márton fordítása

GERGELY JENŐ – IZSÁK LAJOS: A HUSZADIK SZÁZAD TÖRTÉNETE

A *Magyar Századok* sorozata új kötettel gyarapodott. A 20. század történetéről ismét átfogó történelmi összegzés került az olvasó kezébe. A szerzőpáros nehéz feladatra vállalkozott. Az elmúlt évtizedekre vonatkozó levéltári dokumentumok csak a rendszerváltás után szabadultak fel az addigi korlátozások, tilalmak alól; márpedig az árnyalt értékelés feltétele a korábban a kutatások elől elzárt források feldolgozása.

Adódnak más „buktatók” is. Egyrészt, hogy a kortársak, a történeteket túlélő nemzedékek tagjai, ilyen-olyan módon klasszifikálható csoportjai — éppen a század történelmi sajátosságai miatt — igencsak ellentmondásos, sőt, gyakran szögesen ellentétes tapasztalatokat, élményeket őriznek emlékezetükben. Kérdés, hogy ezekből mit adnak át az őket követő generációknak. Másrészt Magyarországon, sőt, az egész régióban ilyen jellegű vállalkozás kapcsán megkerülhetetlenül felmerül, hogy a mű miként viszonyul az éppen aktuális politikai, hatalmi elvárásokhoz. A tartósan demokratikus országokban a politikai pártok tevékenységükből, mindenekelőtt választási eredményeikből merítik legitimitásukat; a nemzet történelme természetes módon épül be identitásukba. A tekintélyuralmi rendszereknek van szüksége a „mazsolázásra”, a dicső elődök (gyakran csak egyes irányzatok által számon tartott személyiségek) felhasználására legitimációs tényezőként.

A 20. század történetét összefoglaló kézikönyv elkészítésének nehézségei már ismertek voltak a szerzőpáros előtt, hiszen 1995-ben Pölöskei Ferencel együtt összeállítottak egy egyetemi tankönyvnek szánt kötetet, amely a rendszerváltás után először tett kísérletet az 1918 és 1990 közötti események szintézisére. Ennek az összefoglaló munkának *20. századi magyar történelem* címmel 1997-ben napvilágot látott a második kiadása, amely már magában foglalta a századelő addig hiányzó történetét is. (Az 1900–1914 közötti időszakkal foglalkozó fejezet megírására Hanák Péter vállalkozott.) Az előzményekhez hozzátartozik az is, hogy 1998-ban a *Tudomány-Egyetem* című sorozatban megjelent Gergely Jenő és Pritz Pál közös műve századunk első feléről (*A trianoni Magyarország, 1918–1945.*), másrészt pedig ezzel párhuzamosan napvilágot látott Izsák Lajos *Rendszerváltástól rendszerváltásig, 1944–1990.* című monográfiája. Az említett

kötetek elkészítése során összegyűlt tapasztalatok és az új kutatási eredmények hatására, Gergely Jenő és Izsák Lajos szerzőpárost alkotva vállalkozott egy újabb szintézis megírására.

Amikor egy közelmúltat, vagy éppen a századunkat tárgyaló művet értékelünk, elsődleges követelmény mérlegelni: vajon a szerzők képesek voltak-e elkerülni a „buktatókat”, a távlatok hiányából fakadó nehézségeket és ragaszkodtak-e a hitelességhez, a tudományos követelményekhez. Vagyis: korrekt módon rekonstruálják-e a történeteket, nem hagynak-e „fehér foltokat”, bemutatják-e a különböző értékközpontú megközelítéseket, figyelembe veszik-e a témával kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatási eredményeket, s végül: jelzik-e azokat a nagyfontosságú témákat, amelyek tisztázása csak további feltáró munkákkal lehetséges.

Gergely Jenő és Izsák Lajos munkája a jelzett követelmények figyelembe vételével íródott. Tárgyszerűen mutatják be a fordulatokban gazdag történelmünket olyan időszakokban is, mint 1918–1919–1920., vagy a második világháború befejező szakasza, és ugyanezzel a megközelítéssel tárgyalják századunk olyan kényes kérdéseit, mint pl. határon túli magyarság helyzete, a szocializmus évtizedei stb. Kiemelendő, hogy a politikatörténeti fejezetek mellett kellő figyelmet kap a gazdasági és társadalmi problémák vizsgálata, egyezően a folyamatok bemutatását a teljességre törekvés jellemzi. Ami nem azt jelenti, hogy egy későbbi második kiadás esetén nem szorulna kiegészítésre a kézikönyv.

Noha a könyv címe a huszadik század történetét ígéri, hiányzik az 1900–1914 közötti időszak. Az előszóból kiderül, hogy tudatosan hagyták ki ezt a periódust, hiszen a szerzők a rövid huszadik század (1914–1989/90) történetének megírására vállalkoztak. A recenzens azonban úgy véli, hogy szükség lenne egy bevezető fejezetre, mely összefoglalná a dualizmuskor gazdasági, társadalmi, politikai „örökségét”. Ilyen módon kellő figyelem irányulna azokra a főbb társadalmi és politikai feszültségekre, melyek az első világháború utáni évtizedekben változó intenzitással ugyan, de újból és újból előkerültek. A rövid előtörténet megfogalmazását indokolja az is, hogy az 1918–1920 közötti vészterhes időszak a kötetben is érintett számos problémakörének teljesebb megvilágítását szolgálná ez a történelmi háttér. Olyan kérdések tartoznak ide, mint például: milyen okokra vezethető vissza a Monarchia megszűnése és

a történelmi Magyarország felbomlása, vagy éppen az, hogy milyen értékek, eszméi fogódzók kínálkoztak a forradalmak bukása és a trianoni békeszerződés megkötése után a konszolidáció megindításához.

Gergely Jenő két részre bontva tárgyalja a két világháború közötti korszak politikai eseményeit. Az 1914 júniusa és 1941 áprilisa közti korszakot bemutató fejezetek után egy tematikus — az állami, gazdasági és a társadalmi életet áttekintő — blokkot iktatott be, majd ezután tért vissza a politikatörténethez.

Az első politikatörténeti egységen belül megkülönböztetett figyelmet szentel a Gömbös-kormánynak, hiszen Gömbös Gyula hatalomra jutása több volt egy átlagos kormányváltásnál. Gömbös politizálási módszereinek és eszközeinek újdonságát vizsgálva kitér olyan eddig kevésbé vizsgált kérdésekre, mint például hogyan határolódott el Gömbös a „fajvédő múlt” teherétől. A négyéves miniszterelnökség elemzése során Gergely Jenő időről időre összeveti a meghirdetett elveket, célkitűzéseket azzal, ami ezekből megvalósult.

Gömbös bel- és külpolitikáját vizsgálva Gergely Jenő a kutatási eredményei alapján felhívja a figyelmet olyan aspektusokra is, amelyek teljesebbé teszik, illetve helyenként pontosítják a szakirodalomból eddig kirajzolódott képet. Így például az olasz-német orientáció kérdését illetően a következő álláspontot foglalja el a szerző: „Gömbös a neki rokonszenves olasz fasizmusra is jelképesen azt mondta, hogy az olasz narancsfát nem lehet a magyar Alföld talajába átültetni. Az ő elképzelései az öncélú magyar államról és a nemzeti egységről, a nemzeti munkáról igaz, hogy merítették a korporatív jellegű olasz fasizmusból, de nem jelentették annak másolását. A náciizmus faji jellegét, totalitarizmusát pedig kezdettől fogva elutasította, mert felismerte abban a magyar érdekekre leselkedő veszélyeket.”

A politikacentrikus eseménytörténet után három tematikus fejezet következik, melyek lényegretörően foglalják össze a korszakra jellemző sajátosságokat mind az állami élet, mind pedig a gazdaság és a társadalom terén. Arra gondolva, hogy a kötetet kézikönyvként egyetemisták is használni fogják, a recensens szükségesnek tartaná az alapvető társadalomszerkezeti vonások, valamint a főbb feszültségek — mint például a keresztény és zsidó középrétegek érdek- és értékkonfliktusa, a föld- illetve parasztkérdés — bővebb kifejtését. E hiányérzetünk mellett fontos hangsúlyozni, hogy Gergely Jenő igen sokoldalúan mutatja be a két világháború közti mindennapi életet. Az általa megrajzolt színes „tabló” részletes betekintést nyújt az egy-

házak, felekezetek és szerzetesrendek életébe, a korabeli egyházpolitika alakulásába, az oktatás- és kultúrpolitika formálódásába, az iskolarendszer változásába, csakúgy, mint a '20-as, '30-as évek szociálpolitikai vívmányaiba. A korszak jobb megértéséhez hozzájárul a tudományos, a művészeti és a sportteljesítmények ismertetése is.

A felsorolt témák közül megkülönböztetett figyelmet fordított a vallás és az egyházak szerepére, hiszen ez a kérdéskör mind a korabeli politika, mind a társadalom jellemzése szempontjából nagy jelentőségű. „...maga a rendszer (...) egyértelműen kereszténynek és nemzetinek identifikálta magát, ami óhatatlanul együtt járt az egyházak és a vallás szerepének, funkciójának megnövekedésével. A »találkozás« eredménye a korszakban kivirágzó katolikus reneszánsz, ami mögött alig maradt el a protestáns felekezetek, elsősorban a református egyház megizmosodása.” Az egyházak és az állam viszonyát tanulmányozva érinti a politikai katolicizmus problémakörét, az egyházak és felekezetek szerepvállalását a törvényhozó és a végrehajtó hatalomban, valamint kitér az egyházak zsidótörvényekkel kapcsolatos állásfoglalására is.

A 20. század második felének összefoglalását Izsák Lajos vállalta magára, ő az 1945–1989 közötti időszakot négy egységre bontva tárgyalja. A 20. század második felének periodizációja kapcsán a legtöbb vita arról folyt az utóbbi években, hogy mikor ért véget a háború utáni átmenet időszaka. A történészek egyik csoportja az 1947-es évet (a Magyar Testvéri Közösség elleni koncepciók per, Kovács Béla elhurcolása, Nagy Ferenc lemondatása, a „kékcédulás” választás) tekinti fordulópontnak; mások az 1948-as esztendő mellett érvelnek, az államosítások felgyorsítása, az MDP létrejötte, az egyházi iskolák államosítása miatt; ismét mások — az első egypárti választásokra, valamint az új alkotmányra hivatkozva — 1949-et tartják szakaszhatárnak.

Izsák Lajos *A koalíció évei* című fejezetben az 1947-es „kékcédulás” választásokig kíséri figyelemmel a politikatörténet eseményeit, ugyanakkor a gazdaság és társadalom folyamatainak elemzését hol 1948-ig, hol 1949-ig követi nyomon, ezzel is jelezve, hogy a társadalmi élet különböző szinterein nem egyidejűleg következtek be a sorsfordító változások.

Az egyházak és a hívők számára mindhárom év meghatározónak bizonyult. A baloldallal folytatott politikai küzdelmük 1947 tavaszán a vallásoktatás fakultatívvá tétele, 1948-ban pedig az egyházi iskolák államosítása körül éleződött ki. A politikai összeütközések bemutatása során Izsák Lajos időről időre kitér Mindszenty József hercegprímás állásfoglalásaira, amelyekből ki-

derül: 1948 végére a kommunisták számára olyanira nem kívánatosá vált a személye, hogy koholt vádak alapján 1948. december 26-án letartóztatták, majd 1949. február 8-án életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A Mindszenty ellen indított koncepció per kapcsán Izsák Lajos azt is bemutatja, hogyan gyorsult fel ezt követően a két keresztény világnézetű, ellenzéki párt (Demokrata Néppárt, Keresztény Női Tábor) bomlási folyamata.

A háború utáni átmenet időszakát tanulmányozva, az egyházpolitikai változások áttekintése után a szerző olyan témákat is bevont vizsgálódásába, mint az oktatás, a tudomány, az irodalom és a képzőművészetek, a kultúrdiplomácia és a sport. E sokoldalú korkép megrajzolásával érzékelteti, hogy a politikai és gazdasági hatalom monopolizálásával párhuzamosan a kommunista párt államosítási törekvései az említett területeken is érvényesültek.

A fejezetben tükröződnek az utóbbi évtized során kiteljesedő forrásfeltárás eredményei. A szerző maga is részt vett számos dokumentumgyűjtemény összeállításában. Az egykori szovjet pártarchívumban őrzött, s a legutóbbi időkig szigorúan titkos, zárolt anyagokból Izsák Lajos számos példát hoz arra, hogyan avatkozott be a SZEB a magyar bel- és külpolitika alakításába.

Az egykori szovjet pártarchívumból származó valamint a magyar levéltárakból előkerülő „szigorúan titkos” dokumentumok segítségével a többpártrendszerből egypártrendszerbe való átmenet eddig kevésbé ismert mozzanatai is rekonstruálhatóvá váltak. Az 1940-es évek végén a magyar vezetés egyre nyíltabban a szovjet modell megvalósítására vett irányt. E folyamat politikai, gazdasági és társadalmi dimenzióit vizsgálva Izsák Lajos kitér a szovjet tanácsadók szerepére is. „Már a SZEB mellett is működtek szovjet tanácsadók, 1949-től azonban már mint »hivatalos« szovjet tanácsadók segítettek Rákosiék törekvéseit, közreműködtek a rendőrállam működési mechanizmusának tökéletesítésében. A tanácsadók feladatai közé tartozott kezdetben — hivatalos szovjet források szerint —, hogy segítsék a minisztériumok, a rendőrség, a karhatalmi alakulatok, valamint az operatív ügynöki és vizsgálati munkának a megszervezését. 1949-től amikor megkezdődött a tanácsadók tartós rendszerének kiépítése, a tanácsadó köteles volt »saját tanácsaival« segítséget nyújtani az állambiztonsági szerveknek és a rendőrségnek, tájékoztatni az adott ország vezetőit az állambiztonsági szervek munkájáról, jelenteni, ha vezető személyiségekre vonatkozó kompromittáló anyagra akadtak — de minden esetben csak a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztéri-

umának (MGB) jóváhagyásával.” Megérkezésük után szovjet mintára átszervezték az ÁVH-t, ami külön hatóság lett, rendszeresen tájékoztatták Moszkvát az MDP vezetésében kialakult helyzetről, s ők adták át a perek konstruálásának a »technológiáját« is.”

A legfrissebb kutatási eredményekre építve tekinti át Izsák Lajos a Rákosi-korszak fordulatokban bővelkedő 1953–1956 közötti időszakát.

A rendszerváltás után kiszélesedő kutatások az 1945 utáni magyar történelem „fehér foltjainak” feltárására irányultak. Ezek közé tartozott az eddig említetteken túl az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás is. A könyv vonatkozó fejezete érzékelteti, hogy a kiterjedt kutatómunka eredményeként a budapesti eseményeken kívül már a vidéki folyamatok feltárásában is nagy előrehaladás történt.

Ha időben továbblépve azt vizsgáljuk, hogy a Kádár-korszakon belül mire irányult a kutatók figyelme, akkor azt látjuk, hogy elsősorban a korai Kádár-korszakra, a restauráció és konszolidáció éveire. Ez a megkülönböztetett figyelem tükröződik a fejezet belső arányaiban is.

Ennél a periódusnál is folytatja a szerző az eddigi vizsgálódási módszerét, azaz kitér az oktatás és kultúra, a színház és filmművészet, valamint a művelődés és a sport korabeli viszonyainak bemutatására. Nem hallgathatja el a recenzius hiányérzetét, amiért a fejezetben csak rövid utalások találhatók a korszak olyan meghatározó folyamataira, mint a fogyasztói szocializmus kialakulása, a falusi társadalom polgárosodásának sajátosságai, vagy éppen az 1968-as gazdasági mechanizmus reform 1956/57-ig (sőt 1954-ig visszanyúló) előzményei, belső ellentmondásai stb.

Elismerésre méltó az, hogy a kötet végén a szerző vállalja napjaink „történetének”, a történelmi távlatot még nélkülöző, a rendszerváltást is magában foglaló évtized bemutatását. Külön szólni kell a függelékéről. Hasznos a műfajilag elkülönített gazdag irodalomjegyzék, a névmutató, az állam- és kormányfők jegyzéke. Hiányérzetet inkább csak a képanyag elmaradása kelt.

Az ideológiai kötöttségektől mentes kortörténetírás tehát egy újabb szintézissel gazdagodott az elmúlt év során. A szerzők szakmai igényességét tükrözi, hogy nemcsak a „magas politika” eseményeivel foglalkoztak, hanem a társadalom mindennapi életének különféle területeit is bevonták a vizsgálódásba, s ezzel hazánk fordulatokban gazdag múlt századi történetét sikerült egy kiegyensúlyozott kézikönyvben összefoglalni. (Pannonica Kiadó, Budapest, 2000)

VARGA ZSUZSANNA

SZÉKELY MAGDA ÖSSZES VERSE

Kévés híján nyolcvan esztendeje írta Fülep Alajos a Nyugatban (történetesen egy asszony, Lesznai Anna versein töprengve), hogy a nagy líra, mely az empíria nyelvét kénytelen használni, „állandóan és közvetlenül *valami másról* beszél. A lélekről, mielőtt az empíriába kilép”. Úgy látszik, a Fülep említette elmélyedéshez az empíriában fölszedett tapasztalatokon eszmélve is el lehet jutni. Székely Magda, akiben a szóerő iránti hit és az erkölcsi jóért szedelőzködő intellektus ugyanúgy megvolt a reá váró pálya küszöbén, mint ahogy később is megmaradt, a háború gyermekkori élményével nőtt bele a (megint Fülep szavaival) „teremtés előtti állapotba”. A szörnyűségek közül a talán legtragikusabbat mérte rá a sors; édesanyja a holocaust áldozata lett. Nem véletlen hát, hogy a készen földobható tehetség első hangjai a mártíromság- emlékeztetnek. A *Hogy tűz ne hulljon* című versében mondja: „én rendeltettem őrizetnek”. A szenvedők, az áldozatok sorfala előtt vésett *Kőtábla* belső parancsa („szólnom kell”) mellé odaemelt kérdés („Ki tudja, hogy menekül-e, / vagy most ért el feladatához?”) pedig sejtetni engedi, honnan, milyen önszemléletből származnak azok az irányok, amelyek e költészet legfőbb eredőjét képezik.

A vers a szorongás- és veszteségérzetet vízióvá növelve, nemcsak szemléletével mutat túl a retentív élmény személyes vonatkozásain, hanem gondolatilag is. A *Kőtábla* vezeti be azt a költeménysorozatot — *Ábrahám, Bereniké, Jeremiás, Jákob, Ézsauról* stb. —, amely a bűn, a vétesség, a másik oldalról a kiszolgáltatottság, az áldozattá válás kategóriáihoz a mitológiát vonja háttérül. Nem arról van szó, hogy a képzetvilág segítségével mintegy a saját tehermentesítésére törekedne a költő. Ellenkezőleg; épp az egyre-másra föltűnő bibliai motívumok és analógiák révén válik a mítosz elemeire kivetített egyéni sorslátomás általános jelentésűvé. Olyan gondolattá, mint amilyenekből Ady az Isten harangozását vélte kihallani. A *Jób* félelmét („mi most elért, lecsaphat ismét. / Födelem alá mindörökké / beköltözött a védtelenség”) föloldó *Zsoltár* („vonj árnyékkodba engem / segítsd le rólam súlyomat / adj részt az enyhületben”) tanúsága szerint az ösztönbe zárt, de múlttá váló élmények végül a megváltás reményével helyeződnek evidenciába. A reménynek kamatoznak az élet intim köreiből fakadt, s e költészet friss té-

máiként előkerülő szerelmes vallomások, s az anyaságról szóló versek is. A háromszakaszos *Feltámadás* még távolról derengtetni az „áldott vagyok mégis aki / voltam elátkozott” summázatát, ám a „megérkezett valami erő” egyértelműen jelzi, a költőt megérintette a kegyelem: „boldog a kezem, a szájam” — sóhajt fel a *Szezelem* című versben. S a lét tragikus értelmének mindenhatóságától valamelyest szabad lélek mi mást, ha nem a reményt lakja be az *Otthonban*: „...már készülöben sarkok és falak. / Csak oszlopai meg ne rogyjanak, / magasodjék, és legyen biztos otthon.” Egy asszony számára azonban ebbe a sorstól kifohászkodott biztos otthonba csak az anyaság hozhat üdvösséget. Erről a gyönyörű állapotról és a költőnek az egyetemes lét-höz való viszonyáról beszél a tenyérynyi formába szorított *Kettős fénykép*: „egy halványuló, egy élesedő / két testet visz az egyetlen idő, / belépnek egymás lábnymaiba, / és az anyán áttetszik a fia.” A közvetlen élményhelyzetet többnyire kiiktató, a magánvilág személyes övezeteit inkább utalásokba rejtő Székely Magda-i költészet ritka pillanata ez, amidőn szinte az olvasó szeme látára hajlik föl a konkrét élmény, egy életjelenség a filozófia elvontságába. A kivételes szituációt ismétli az ugyancsak az anyaság ünnepi érzéséből fakadt *Fiam* című vers is.

Az a költő, aki — mint Székely Magda is — a látott és az átélt valóságot a hit tisztá irányával növeli meg a lelkében, ahányszor csak megszólal, önkéntelenül Istenhez beszél, igényesen és szükséztávan, a csupasz lényegre összpontosítva mondandóját. A rendkívüli ökonómia mellett az, hogy a költemények közül nem is egy a másakra utal, egyszerre mutatja e lírikusi alkat és működés sajátosságait. Ahogyan rövidül, egyre töredékesebbé válik a forma, mintha Székely Magda nem is verseket, hanem minden alkalommal egész költészetét írná. Például az *Apály, a Törés, a Jég, a Síkban* ugyanannak a gondolatnak és kedélynek az ikrei.

Ha elég tüzetesen olvassuk Székely Magdát, hamar rájövünk, az egymástól alig, jószerivel csupán címükben különböző versei gondolati közelségükkel fontos művészi felismerést sugallnak, hogy az eltört egész szerteágazó megnyilvánulásai fölött a szellem, az isteni erő igenis őrzi a szétszabdalt dolgok közös lényegét. S amint a költő függetlenedik bizonyos szavaktól, melyek csak a valóság durva darabjait képesek behatárolni, egyúttal lehetőséget nyer arra, hogy megérezze ezt a közös tartamot, és mé-

lyen magába fogadva, új formákkal ruházza föl. Vagyis a lírai szubjektumnak az ismeretlennel kell kapcsolatot találnia, méghozzá egy olyan eszköz, olyan nyelv segítségével, amelyen rengeteg a holt teher, a kiüresedett jelentés. Persze e kérdés korántse volt, és nincs is egyazon hatással a költészet különféle irányzataira, de valamirevaló lírikus nem kerülheti ki. Székely Magda — mint *Összes verse* című kötetéből látható — pályájának középső szakasza táján szembesült a nevezett dilemmával; azaz a hogyan tovább kérdésével. Lényegi fordulatok nélküli, de mégiscsak számottevő újdonsága a pályának az iménti kérdésre adott válasz — amellet, hogy ihletét ezután is a lét keserű stációi, az egzisztenciális drámák vonzzák. A *hely* című versében az eltűnő lehetőségeken töprengve így ír: „elérni az egyetlen egy / időt helyet / Elérni végre ahova / hívása van / ahova érthetetlenül / ahova boldogan”. Ha természetesen nem érthetetlenedik is el (sőt, bizonyos tekintetben klasszicizálódik) e líra, de kétségtelenül szakadozottabb, rejtjelesebb, a korábbiakhoz mérten stilárisan és tartalmilag is kevésbé hajlékony, no és jóval tömörebb versek sorakoznak A *hely* után; a pálya kimagaslóan nagy teljesítményeivel, mint a *Micsoda madár*, *A testen túl*, *Az igazi nyár*, az *Erőért*.

Valéry a húszadik századi költészet nagy képletének egyik felét egy frappáns kijelentésbe csomagolva azzal adta át az utána jövőknek, hogy a jó költő minden nap elfelejt egy szót. A francia lírikus azonban a maga tapasztalatával csupán a képlet bizonyos jeleit világosította meg. Hogy az elfelejtett szavak után mi következzen, mi következhet, arra az elmúlt félszáz év alatt, a legatlátszóbbtól a legbonyolultabbig, számos javaslat született. A lehetséges megoldások egyike Székely Magda életműve, amely ugyan nem társtalan, sem élményanyagát, sem a keresztényi eszmekörhöz igazodó szemléletét, sem poétikáját tekintve, de mindezeket szuverénül megszólaltató líra. A létszorongással gátolt emberről kevesen írtak oly megrázóan, mint ő: „Ha hálgyog nőtt a szememen / hasítsd le róla Istenem / Hadd lássam újra aki voltál / hol a fényesség hol az oltár” (*Hálgyog*). Igaz, hogy a viláigdegenségben árván vágogó teremtmény hiteles képét mások is megfestették, például Pilinszky, vagy éppen a cseh Holan, akitől egyébként kötetnyi verset fordított Székely Magda; de nála nemcsak a lelkére áradt dráma van meg, hanem annak bizalma is, hogy „a sérült síkokon felépül / egy magasabb formáció”. (CET Belvárosi Könyvkiadó. Budapest, 2000)

KELEMEN LAJOS

ACHS KÁROLYNÉ: AZ ORMÁNYSÁG SZERELMESE

Példaadó ember emlékét idézi ez a kötet; Kiss Géza leánya leróhatatlan tartozásról, súlyos adósságról beszél, amikor édesapja életének részleteit föltárja. Református lelkész volt, etnográfus, nyelvjáráskutató. Híres műve az *Ormányság* (1937) című szociográfia, tájismereti szintézis, és a posztumusz megjelenésű *Ormánysági szótár* (1952). 1915-ben vállalta el a kákicsi parókia vezetését, haláláig ott működött. Olyan kiváló szellemek kölcsönös vonzaskörében élt, mint Csikesz Sándor, Fülep Lajos. Informátora, eligazítója volt Illyés Gyulának, Bajcsy-Zsilinszky Endrének és Móricz Zsigmondnak. Amit a baranyai egykeről tudunk, az ha nem is egyedül, de jórészt az ő közlése és közleményei nyomán vált szellemi közkinccsé; „hatásokat vittek el tőle”, néha bizony a forrásra való hivatkozás nélkül.

Alapos életrajz vezet be a kötetet. Joggal kap benne nyomateköt, hogy a nagyobb karrierre esélyes, a lipcsei egyetemen föltűnő teológus öntudatos döntés után vállalkozik „a lehetetlenre” és megy Kákicsra, az ország talán „legkisebb, legnyomorultabb gyülekezetébe”, ahol előbb családtalan magány, később más emberpróbáló nehézségek várják. Ebből a mélységből emelkedett hivatása magaslatára. Talpassy Tibor a nagy protestáns lelkész, tudós, mártír elődök reinkarnációjaként jellemzi: „Apáczai Csere, Szenczi Molnár, Misztótfalusi Kiss és Körösi Csoma elszántságát, akaraterejét éreztem benne együtt, mert e nélkül el sem lehetett képzelni, hogy ép ésszel kibírta, aminek részese volt...” A törekény ember „éjszakákat elrabló önmarcangolások” árán áll ki újra meg újra féltett népe védelmében, pedig a parasztok értetlenségétől is mérhetetlenül szenvedett. Leplező igazmondásáért hívei „egy ősi büntetési móddal fenyegették meg, a »kihordással«”, amikor a nem kedvükre lévő papot „családostul, bútorostul kocsiara rakták, valahol a falun kívül letették: menjen Isten hírével”. Súlyos kellemetlenségek támadt Móricz nyers, a helyi következményekkel nem számoló kákicsi riportja miatt is 1938-ban. Az 1945-ös fordulat idején „gyakorlati érzéke s a falu gondjaival való teljes együttélése” vezérli, de elroncsolódott egészsége miatt 1947-ben bekövetkezett halála előtt leginkább már tájszótárának befejezésére tud időt és erőt szánni.

A kiadvány fontos levélközlései közül kiemeljük Illyés Gyula 1933. okt. 18-i levelét, és kivált Áprily Lajosét (1937. dec. 24.). Áprily az Erdélyért aggódó magyar értelmiség nevében gratulál az *Ormányság* megérdemelt sikeréhez:

„Irigylem érte, mert ennél szebbet aligha lehet megvalósítani. Megmaradni a gyökereknél, megismerni őket maradéktalanul és megírni az életüket. Valami ilyesmire vágytam mindig odahaza Erdélyben.” Erdélyben, ahol — teszi hozzá — a románok éppen faluszociográfiai területen nagy lendülettel törnek előre.

Nyelvészeti, néprajzi, recepciótörténeti és más stúdiumok között az irodalomtörténet szempontjából kivételesen fontosak a Kodolányi- és a Móricz-tanulmányok. A *Kodolányi Földindulás-ának forrásanyagáról* szóló dolgozat nemcsak arra figyelmeztet, hogy a dráma elején elhangzó prédikációt Kiss Géza 1934-es marócsai istentiszteletének élményemléke ihlette (ezt Kodolányitól is tudtuk), hanem az a nem megalapozatlan föltételezés, hogy a *Földindulás* háttérében és motivációjában a vajszlói alaptörténeten kívül kákcisi információk is megelevenedtek (68–69. o. skk). A Móricz-tanulmányokban (*Ormánsági motívumok Móricz prózájában, Egy ormánsági elbeszélés szerepe Móricz Rózsa Sándorában*) Achs Károlyné azt bizonyítja leleményesen és meggyőző filológiával, „hogyan lesz ösztönösen vagy tudatosan Móricz szépirodalmi alkotásainak egyik ihletőjévé az ormánsági faluval való találkozása”. Az *Életem regénye*, az *Árvácska* és főleg a *Rózsa Sándor* elemzői nem mellőzhetik immár a forráskutatásban Az *Ormánság szerelmesét*. Móricz nem mindig rokonszenvesen vitatkozott Kiss Gézával, de bizonyítékok vannak arra, hogy „ormánsági útja nagyon markánsan ott van azok között a tényezők között, amelyek az író utolsó éveiben nemcsak gyötrelmekkel, hanem örömmel, feladattal-tevékenységgel: egy teljes élet gazdagságával ajándékozták meg.” (*Pannonia könyvek*, 2000)

CSÜRÖS MIKLÓS

A VIRÁGNAK AGYARA VAN — IN MEMORIAM KASSÁK LAJOS

Az *In memoriam*-sorozat újabb kötete Pomogáts Béla szerkesztésében Kassák Lajos pályájának alakulását, és egyben a nevével fényelvezhető magyar irodalmi avantgárd történetét dokumentálja helyenként igen tanulságos és izgalmas szövegek összeválogatásával. A kötet négy fejezetre osztva közli az írásokat: az első a pályakezdés éveitől a bécsi emigráció végéig, a második Kassák hazatérésétől a második világháborúig mutatja be munkásságának történetét, a harmadik és a negyedik fejezet Kassák háború utáni tevékenységéről és fogadtatásáról ad képet. A kötet kiáltványok, kortársi bírálatok, levelek, visszaemlékezések, köszöntők, interjúk és a későbbi Kassák-szakiroda-

lom egy-egy darabjának segítségével mutatja be az életmű egyes szakaszait. Az összeállítás nem a filológiai igényű dokumentáció, inkább az egyetemi oktatás, illetve a népszerűsítés céljával, s egyben a megőrzés és emléket állítás gesztusával készült. Míg az első két fejezetben összegyűjtött írások inkább az életmű alakulásának és befogadásának dokumentációjára, a második és a harmadik inkább egyfajta portré megrajzolására helyezi a hangsúlyt. A tízes-húszas évek kritikai recepciója éppúgy, mint a harmincas évek visszatekintő jellegű, egy pályaszakasz lezárulását érzékelő, s egyben átfogóbb igényű értelmezési kísérletei azt a benyomást erősíthetik meg az olvasóban, hogy az egyidejű befogadás alakzatai nemigen voltak képesek termékeny párbeszédbe lépni Kassák avantgárd költészetének legjelentősebb teljesítményeivel nem járulva tehát sokban hozzá ahhoz, hogy az avantgárd irodalma beépüljön a hazai irodalomértés kultúrájába. (Ezzel a hiánnyal ma is számolnia kell a magyar avantgárd értelmezőjének.)

„... örök igazságnak tartottuk a magát autonómnak álmódó l'art pour l'art arany szabályát, amely szerint a művészet önmagán kívül nem ismer más kritériumot. Ehhez a tételhez ma is ragaszkodunk. De már nem hisszük, hogy a művészet autonóm. Ennek az ellentmondásnak dinamikus feszültségét magyar viszonylatok között Kassák Lajos személye és működése jeleníti meg” — írta Németh Andor 1933-ban. A kötetben összegyűjtött írások jól érzékeltetik Kassák fogadtatástörténetének azon sajátosságát, hogy az értelmezők többnyire éppúgy nem tudták elfogadni a művészeti autonómia elutasításának, mint az irodalom ideológiai kisajátíthatatlanságának gondolatát. (*Nap Kiadó*, 2000)

KÉKESI ZOLTÁN

AQUINÓI SZENT TAMÁS: CATENA AUREA I.

Kommentár Máté evangéliumához

Szent Tamás — lassanként úgy tűnik — Magyarországon már csak a filozófusok körében éli reneszánszát. *Catena aurea* című munkájával a filozófiatörténészek csak mellékesen foglalkoznak. A mű áttanulmányozása után döbbenünk rá, hogy ez a műfaj mennyire távol áll tőlünk, és egyben mennyire jellemző Tamás korára, és hogy az anyagi doktor ebben is figyelemre méltót alkotott: Tamás munkabírásiának és összeszedettségének most is csodálattal kell adóznunk a rengeteg fejben tartott idézet és azok értelmes elrendezése miatt.

Szent Máté evangéliumához fűzött kommentárokról, magyarázatokról van itt szó, de nem Tamás saját megfogalmazásában, hanem az ő koráig felhalmozott irodalomból összeválogatva. Tehát folyamatosan, a szent szöveg mentén haladva ismerjük meg a korábbi atyák véleményét az adott evangéliumi helyről, vagyis nem tematikus rendben kifejtett véleményeket kapunk kézhez. Tamás ezt a módszert maga találóan „Expositio continuá”-nak, folyamatos kifejtésnek nevezte, és ez felel meg pontosan a műfajnak. Teljesítménye iránti elismerésnek köszönhetően a 14. századtól a kézirati hagyomány e művet *Catena aurea*-nak hívja, és ezen a néven tartjuk számon azóta is.

A mű létrejöttének okait a 13. század egyházpolitikájában kell keresnünk. IV. Orbán pápa, korábban jeruzsálemi pátriárka, a latin és a görög világ ellentéteire érzékenyen tudott figyelni. Ő kérte meg 1263 körül Tamást, hogy készítsen a latin felfogásnak megfelelő választ egy Nyugaton felbukkanó görög-tárgyú iratra, és egy olyan evangélium-magyarázatot is írjon, ami a görög és latin atyák véleményét egyaránt tartalmazza: az előbbi, a *Contra errores Graecorum* mot Tamás még abban az évben közreadta, a *Catena aurea* azonban csak a pápa halála után jelent meg. Tamás célja, amit az irodalmi szokásoknak megfelelően a *Catena aurea* ajánlólevelében fejt ki, hogy a tévedéseket lerontsa (errores destruere), ma is változatlanul időszerű. Ehhez pedig a katolikus igazság (catholica veritas) szem előtt tartásával jutunk el, aminek fényében képesek vagyunk rendet tartani a zűrzavarban, a mindenféle jöhangzó és félművelt nézet között. Tamás a tisztánlátáshoz segítő mai olvasóit még akkor is, ha már másképpen tesszük fel — lényegében és végeredményben ugyanazokat — a kérdéseket. Az evangélium megértésével és magyarázatával „hivatalból” foglalkozók számára igazi segítséget jelent ez a könyv; az egymás mellé helyezett sokféle vélemény kiválóan és néha zavarba ejtően érzékelteti a hagyomány időbeli nagyságát és elképesztő sokszínűségét.

A prológu és néhány részlet összevetése az eredeti szöveggel arról győzött meg, hogy olvasható fordítást kaptunk. Nyilvánvaló, hogy a stílusbeli különbségeket nehéz munka volt elsimítani: sok évszázad szerzőinek ugyancsak eltérő fogalmazásmódját és nagyobb szövegösszefüggésből kiszakított kisebb részeit kellett magyarra átültetni. A teológiai szaknyelv elég széles skáláján kell mozogni egy ilyen jellegű mű fordításakor. Egyes megoldásnak tartom a bonum nuntium „jó hír”, és a bona annuntiatio „jó híradás” megkülönböztetést. A Bevezetés végén és az első fejezet elején azonban

észre kellett volna venni, hogy a gentes jelentése nem „nemzetek”, hanem „pogányok”.

A *Catena aurea* Idézett szerzői című rész (829–843. old.) összeállításakor elég lett volna akár csak a *Lexikon für Theologie und Kirche* hatvanas évekbeli kiadását felülni, hogy pontos adatokat lehessen közreadni, főleg, hogy egységes logikai rend szerint lehessen a címszavakat felépíteni. Példaként említhetem, hogy Iohannes Cassianus (őt egyébként a c betű alatt kell szerepeltetni) van magyarul is, hasonlóképpen Hieronymus néhány műve is; Isidorus neve helyesen: I. Hispalensis, mert Sevilla latin neve Hispalis.

Beda Venerabilis esetében különösen hiányolható a filológiai pontosság: mesterének neve helyesen Benedict Biscop és nem Bishop. A szerkesztőknek az a mondata, hogy Beda „Kommentárjainak kritikai kiadását Stegmüller RB II. nn. tette közzé 1598 és 1646 között” pedig rejtélyes. Friedrich Stegmüller érdemes *Repertorium biblicum medii aevi* című munkájának (Madrid, 1940–1954) második kötetében, az 1598–1646 közötti sorszárok alatt találjuk Beda biblikus műveinek felsorolását, utalva a kézirati hagyományra is. Beda életműve egyébként a Corpus Christianorum, Series Latina sorozatának kötetében tanulmányozható, tehát itt igazán mellőzni lehetett volna a Patrologia Latinára való hivatkozást. Egyébként a *Corpus Christianorum*-ra való hivatkozás először csak az f betűnél, Fulgentius Ruspensisnél bukkan fel, pedig sok esetben már előzőleg is lenne mire hivatkozni.

Az ilyen nagy munka talán kicsivel több körültekintést igényel; bár lehet, hogy éppen a nagysága miatt maradtak benne tisztázatlanságok. A *Catena aurea*t forgatva az az érzésünk, hogy visszafogottabb tipográfiai elvek és az előfej ügyes alkalmazásával szebb és könnyebben forgatható könyvet lehetett volna alkotni. Kifogásaim ellenére biztos, hogy az ígéretesen gyarapodó magyar nyelvű Aquinói Szent Tamás-irodalom ismét egy jelentős darabbal bővült, amiért valóban hálával tartozunk elsősorban Benyik Györgynek és Lázár István Dávidnak, valamint mindazoknak, akik fáradoztak e könyv létrehozásán. (Szeged, 2000)

SARBAK GÁBOR

KERESZTÉNY KÜZDELMEK ÉS MEGTORPANÁSOK 1945–1956

Manapság, amikor meglehetősen ellentétes nézetek ütköznek a sajtószabadság ügyében. Kivételesen hasznos egy olyan könyvet végigolvasni, amely egy hetilap, az Új Ember tizenegynéhány évének történetét tekinti végig, s köz-

ben bemutatja, mit jelentett ott és akkor a sajtószabadság. Az Új Ember 1945-ben indult, úgy volt, hogy Sík Sándor lesz a főszerkesztője, végül azonban nem vállalta ezt a tisztelet, így esett a választás a tanulmányai által irodalmi tekintélyt szerzett bencés szerzetesre, Pénzes Boldizsárra, aki akkor aligha sejtette, mennyi szenvedés és megaláztatás jut majd osztályrészéül. A laphoz a korábbi évek elismert újságírói csatlakoztak, akik már a Nemzeti Újságban is tanúságot tettek keresztény elkötelezettségükről, de ott volt például a háborús években bámulatos bátorságú cikkeket írt Kunszery Gyula, a Katolikus Szemlélet bölcs nyitottsággal szerkesztő, jeles szociológus, Mihelics Vid, s a többiek, mindazok, akik a legnehezebb években is bátran és megingás nélkül képviselték meggyőződésüket, Melocco Jánost 1951-ben ki is végezték.

A könyvből pontosan és érzékletesen bomlik ki az Új Ember „külső” és „belső” története, Mindszenty József bíboros hercegprímáshoz való kötődése, elképzeléseinek és küzdelmeinek támogatása, melynek következtében megújuló támadások célpontja lett a lap is, s meg kellett küzdenie a különféle korlátozó intézkedésekkel, a papírmennyiség csökkentésével, majd a cenzúrával. Közben pedig talpra kellett állnia, megteremtve egy jól és eredményesen működő kiadóhivatalt, megszervezni az előfizetés mechanizmusát, az olvasókkal való rendszeres kapcsolattartást. Ehhez áldozatos munkatársak kellettek, s egy olyan zseniális kiadóhivatal-vezető, amilyen Saád Béla volt, aki érzésem szerint akkor futott vakvágányra, amikor egyházpolitizálni kezdett.

A fiatal olvasó (az akkori indulatos olvasóhoz hasonlóan) itt és most talán megalkuvásnak véli az Új Ember egyik-másik írását. Nem lehet elégszer elmondani, hogy ott és akkor ezek a megmaradás feltételei voltak, sosem a szerkesztőség tagjai eszelték ki őket, hanem külső nyomásra verítékeztek ki egy-egy köszöntő cik-

ket. Állami ünnepek, látványos megmozdulások előtt szorongva várták a kihívást: miről kell lelkesedést mímelve megemlékezni. Nem volt kibúvó: az egyháztörténet tudósa, a remekül író Ijjas Antal épp úgy ilyen cikk írására kényszerült, mind a kristálytisztá jellemű Szigeti Endre.

Szeghalmi Elemér a tanú együttérzésével és a történetíró ismeretével számol be ezekről az évekről. Az Új Ember története voltaképpen a kor történetévé válik elemzéseiben. Egy olyan koré, amelyben a szabad gondolkodásnak alig-alig volt fóruma, s ha volt is, a tabutémáról nem lehetett írni, vagy csak önkorlátozással. Ezért is megkülönböztetett tisztelet illeti mindazokat, akik higgadtan, érvelve képviselni merték meggyőződésüket, s kétségbe vonták azt az állítást, mely szerint a vallás eltűnik.

1955-ben ismerhettem meg alaposabban az Új Ember kiadóhivatalának — oda kerültem anyagmozgatóként — és szerkesztőségének munkatársait. Kivételesen összetartó közösségbe kerülhettem, amelynek mindegyik tagja igyekezett eligazítani, segíteni. Aztán csodogálni kezdtek első zavaros írásaim, hol a világhírű teológus, Radó Polikárp, hol Magyar Ferenc, hol Sinkó Ferenc, hol Doromby Károly és a szigorú, de igazságos Mihelics professzor úr sietett segítségemre, nem szólva Szigeti Endréről. Vele társalogni mindig szellemi felüdülést jelentett. 1956-ot már az Új Embernél, illetve az egy számot megért Hazánknál töltöttem. Nagy-nagy érdeklődéssel várom Szeghalmi Elemér felidéző könyvének folytatását, hiszen szinte kötelessége megírni az 1956 utáni évek történetét is. Ezek sem voltak könnyű esztendők. S ebben a következő kötetben, pontosabban jegyzeteiben mindenképp egy-egy az itteniekhez hasonlóan kitűnően tájékoztató címszavakkal érdemelnének az Új Ember Kiadóhivatalának munkatársai. (Új Ember, 2000)

RÓNAY LÁSZLÓ

SOMMAIRE

- JÁNOS LUKÁCS: Les catholiques hongrois et la question juive
 PAUL POUPARD: Christianisme et culture
 JOSEPH RATZINGER: L'héritage d'Abraham
 JÁNOS FRIVALDSZKY: Les changements du droit naturel aujourd'hui
- LÍVIA MOHÁS: L'arbre de Jessé (extrait du roman)
 ■ Poèmes de Zsuzsa Albert et Győző Határ
 ■ Entretien avec Tomáš Halík

INHALT

- JÁNOS LUKÁCS: Die ungarischen Katholiken und die Judenfrage
 PAUL POUPARD: Christentum und Kultur
 JOSEPH RATZINGER: Das Erbe von Abraham
 JÁNOS FRIVALDSZKY: Die Wandlungen des Naturrechts in unserer Zeit
- LÍVIA MOHÁS: Die Wurzel Jesse (Romanauszug)
 ■ Gedichte von Zsuzsa Albert und Győző Határ
 ■ Gespräch mit Tomáš Halík

CONTENTS

- JÁNOS LUKÁCS: The Hungarian Catholics and the problem of the Jews
 PAUL POUPARD: Christianity and Culture
 JOSEPH RATZINGER: The heritage of Abraham
 JÁNOS FRIVALDSZKY: The changes of the natural law in our times
- LÍVIA MOHÁS: The tree of Jesse (excerpt of a novel)
 ■ Poems by Zsuzsa Albert and Győző Határ
 ■ Interview with Tomáš Halík

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, — Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Székely Magda összes verse
 - ACHS KÁROLYNÉ Az Ormányság szerelmese
 - A virágnak agyara van –
In memoriam Kassák Lajos
 - AQUINÓI SZENT TAMÁS Catena Aurea I. – Kommentár
Máté evangéliumához
 - Keresztény küzdelmek
és megtorpanások 1945–1956
- A SZEMLÉKET ÍRTÁK Csűrös Miklós, Kelemen Lajos, Kékesi Zoltán,
Rónay László és Sarbak Gábor

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény századok – a 18. század
- Janne Matlary Sigrid Undsetről
- A keresztény hagyomány jelenléte
az irodalomban
- Tandori Dezső –
In memoriam P. J. (II. rész)

ISSN 004260242-4

9 770042 602425